

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

1904-2014 - 110 let izhajanja

3

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 85
NOVA VRSTA 50

STR.
1-124

2014

Na naslovnici: gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo
Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič)

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*.
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBCSOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.ukm.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 85 – Nova vrsta 50
3. zvezek 2014

Review for History and Ethnography

Year 85 – New Series 50
Volume 3, 2014

Maribor
2014

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Boris Golec, *Potomci J. V. Valvasorja v Gradcu in Mariboru ter njihov odnos do slovenstva* (Janez Vajkard Valvasor's Offspring in Graz and Maribor and their Attitude towards the Slovenhood) 5
- Miran Aplinc, *Mit o obstoju velikih družin v obdobju 1869 do 1924 na primeru župnije sv. Mihaela v Šaleški dolini* (The Myth of the Existence of large Families in the Period from 1869 to 1924 in the Case of the Parish St. Michael in Šaleška dolina) 22
- Mateja Ratej, *Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920* (A War after the War – the Return of Prisoner of War, Štefan Murko, in 1920) 39
- Rok Šuligoj, *Ali je bila vojna ob razpadu SFRJ v Republiki Sloveniji državljanska vojna?* (Was the War in the Republic of Slovenia during the Disintegration of the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) a Civil War?) 64
- Zinka Zorko, Anja Benko, *Pravljice Avgusta Pavla v prekmurskem cankovskem govoru* (Fairytale by Avgust Pavel in the Prekmurje Cankova speech) 83

REPLIKA – REPLY

- Bojan Godeša, *Ob članku Tomaža Ivešiča Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno* 112

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Marjan Toš, <i>Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst III.</i>	117
Marjan Toš, <i>Novi pripomoček za ozaveščanje in učenje o holokavstu. Neznane sledi (judovstvo, antisemitizem in holokavst v slovenski zgodovini)</i>	121

Potomci J. V. Valvasorja v Gradcu in Mariboru ter njihov odnos do slovenstva

Boris Golec*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929.52Valvasor(436.4+497.4Maribor)

Boris Golec: Potomci J. V. Valvasorja v Gradcu in Mariboru ter njihov odnos do slovenstva. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 5–21

Pred nedavnim odkrito potomstvo kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) se je sredi 19. stoletja skoraj v celoti preselilo iz slovenske Štajerske v Gradec, kjer večji del razvejenega polihistorjevega potomstva živi še danes. Neprimerno manj so bili Valvasorjevi potomci povezani z Mariborom, kjer je živel njegov zadnji potomec na Slovenskem, mariborski Nemec, umorjen leta 1941. Prispevek prikazuje njihov odnos do slovenstva v najširšem pomenu besede (odnos do jezika, kulture, dežele, slovenskega prostora), ki so ga na eni strani močno zaznamovale vsakokratne družbene in politične razmere ter na drugi posameznikova osebnost in družbeni položaj.

Ključne besede: Valvasor, Gradec, Maribor, slovenstvo, Sterger, Weis-Ostborn, Rokitsansky, Gadolla, Brandstetter, Karl Mayer

1.01 Original Scientific Article
UDC 929.52Valvasor(436.4+497.4Maribor)

Boris Golec: Janez Vajkard Valvasor's Descendants in Graz and Maribor and their Attitude towards the Slovenehood. Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 5–21

Almost all of the recently discovered descendants of Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), a polyhistor from Kranj, moved from the Slovene Styria to Graz (Austria) in

---

* Dr. Boris Golec, izr. prof., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

the middle of the 19th century. The majority of the polyhistor's descendants still live in Graz today. Valvasor's descendants are incomparably less connected with Maribor, where his last descendant in Slovenia, who was a Maribor German and was murdered in 1941, used to live. The treatise presents their attitude towards the Slovenhood in the broadest sense of the word (their attitude towards the language, culture, country, the Slovene space), which was highly determined by every social and political situation on the one hand and by the individual's personality and social position on the other.

Key words: Valvasor, Graz, Maribor, Slovenhood, Sterger, Weis-Ostborn, Rokitsansky, Gadolla, Brandstetter, Karl Mayer

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641, Ljubljana – 1693, Krško) je bil le malo povezan s Štajersko in še manj z njeno prestolnico Gradcem ter z Mariborom, poznejšim središčem slovenske Štajerske. Iz slovenskega dela dežele sta sicer izviralii obe njegovi stari materi, ki ju ni poznal,¹ sam pa se je na Štajerskem najbrž mudil še najdlje leta 1683, ko je med Dunajsko vojno kot poveljnik kranjskih pešcev ubranil mesto Fürstenfeld, poslal iz Wildona eno svojih redkih ohranjenih pisem in se zapletel v spor s štajerskimi deželnimi stanovii. Omenjeni prepir je sploh edini dokumentirani Valvasorjev stik z Gradcem,² ki je od srede 19. stoletja do današnjih dni nasprotno izjemno močno povezan z njegovimi potomci. Danes jih na treh celinah živi več kot sto, več kakor kadar koli prej, od tega večina prav v štajerski prestolnici in njeni okolici.³ Drugače kakor Gradec je postal Maribor dom ene same družine, nastale v Gradcu in priseljene v začetku 20. stoletja. Njen zadnji član, tragična osebnost, je bil hkrati zadnji potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je živel na slovenskih tleh.

V Gradec so se s slovenske Štajerske med letoma 1835 in 1862 preselili skoraj vsi tedaj maloštevilni potomci kranjskega polihistorja in tu so na sorodstveno zvezo z njim tudi pozabili. Pri nekaterih se je sicer ohranjalo družinsko izročilo o izvoru s slovenskega prostora, ki pa ni segalo posebej daleč v preteklost. Hišni rodoslovci v obeh graških vejah Valvasorjevega potomstva so v prvih desetletjih 20. stoletja naleteli na kranjskega polihistorja kot svojega prednika, a so ga le v eni veji prepoznali kot pomembno osebnost, pri čemer je zavest o sorodstvu z Valvasorjem ostajala omejena na izjemno ozek družinski krog. Tako je ostalo do pred nekaj leti, ko so ga

¹ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 14–17; isti, Valvasorjev izvor (2. del), str. 242–244.

² Radics, *Johann Weikhard*, str. 185–193; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 164–167.

³ Celotno Valvasorjevo potomstvo je obravnavano v: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, 1.–3. del.

spoznali vsi, potem ko jih je med letoma 2007 in 2010 drugega za drugim odkrila sistematična raziskava o Valvasorjevem potomstvu.⁴

V takšnih okoliščinah je torej treba videti in razumeti odnos polihistorjevega graškega potomstva do slovenstva. Tega so veliko bolj kakor zavest o lastnem izvoru pogojevali drugi dejavniki. Slovenstvo, o katerem bo tekla beseda, je mišljeno v najširšem pomenu besede, kot odnos do jezika, kulture, dežele, slovenskega prostora, šele na zadnjem mestu v smislu narodne zavesti, ki se je pri Slovencih začela oblikovati ravno v času, ko so si skoraj vsi Valvasorjevi potomci izbrali za svoj novi dom Gradec. Do konca habsburške monarhije je večina potomcev še vedno imela plemiški naslov, bodisi kontinuirano od zgodnjega novega veka bodisi pridobljen na novo (t. i. uradniško plemstvo), pripadali pa so različnim družbenim slojem od obubožanih nekdanjih zemljiških gospodov prek vzpenjajočega se industrijskega meščanstva do izobražencev, uradnikov in častnikov. V 20. stoletju najdemo tudi nekaj takšnih, ki so se utopili med »navadnimi ljudmi« in celo pozabili na sicer še nedavne plemiške korenine. Gledano v celoti so bili Valvasorjevi daljni pravnuki do srede 20. stoletja trdno zasidrani v višjem in srednjem sloju Gradčanov ter ponosni na svoje plemiško poreklo. Prikaz njihovega odnosa do Slovencev in slovenstva bi tako lahko pogojno imenovali odnos graške družbene elite in »modrokrvnega« srednjega sloja. Kot bomo videli, se je namreč pri posameznikih skladno s časom, osebnostjo in družbenim položajem izoblikovala široka paleta osebnih razmerij s slovenstvom v najširšem pomenu besede. Postavlja se hipotetično vprašanje, kaj je bilo za potomce bolj značilno: biti v svojem času del večine ali drugačen od nje? Le težka bi pri njih govorili o kakšni zavezi slovenstvu ali pričakovali naklonjenost do Slovencev, a zadnje vendarle ni manjkalo.

Preden se posvetimo osrednjemu predmetu obravnave, si na kratko oglejmo Valvasorjevo potomstvo. Od polihistorjevih šestih odrastlih otrok je imela vnuke in nadaljnje potomce samo najmlajša hči, šele pred nekaj leti ponovno odkrita Regina Konstancija, poročena pl. Dienersperg (ok. 1690–1755), ki je vse življenje živela na Dolenjskem. Z njenima dvema hčerkama se je potomstvo razdelilo na kranjsko vejo – ta je izumrla leta 1823 z zadnjim grofom Paradeiserjem – in štajersko vejo. Od kar desetih sinov Valvasorjeve štajerske vnukinje, rojenih v dvorcu Ponikva severovzhodno od Celja, je imel potomce en sam – Avguštin baron Dienersperg (1742–1814),

---

⁴ O Valvasorjevi navzočnosti v spominu in zavesti njegovih potomcev: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 83–98.

v mladosti graški študent, ki je postal lastnik gospostva in zdravilišča Dobrna pri Celju. Od tega Valvasorjevega pravnuka, družinskega absolutista, kot ga v intimnih spominih opisuje sin Franc Ksaver (1773–1846), so izšli vsi današnji potomci kranjskega polihistorja, danes 8. do 13. generacija. Trije Avguštinovi otroci, rojeni v sedemdesetih letih 18. stoletja, so zasnovali vsak svojo rodbinsko vejo: sin Franc Ksaver vejo baronov Dienerspergov, hčerki Barbara in Terezija, poročeni s poplemenitenima meščanoma in zemljiškima gospodoma, pa veji vitezov Gadolla in vitezov Resingen. Skoraj vsi pripadniki navedenih treh rodbinskih vej so se sredi 19. stoletja znašli v Gradcu, kjer je Dienerspergova veja tudi ugasnila, drugi dve pa še obstajata, danes obe približno enako številčni.⁵

vnukinja Antonija Jožefa Katarina pl. Dienersperg (1712, Volavče pri Šentjerneju–1769, Ponikva)		
pravnik Franc Ksaver Avguštin pl. Dienersperg od 1766 baron (1742, Ponikva–1814, Zg. Lanovž pri Celju)		
prapravnuk Franc Ksaver baron Dienersperg (1773, Dobrna–1846, Gradec)	prapravnukinja Barbara por. pl. Gadolla (1772, Dobrna–1841, Blagovna)	prapravnukinja Terezija por. pl. Resingen (1776, Dobrna–1849, Gradec)
baroni DIENERSPERG izumrli 1936 v Gradcu	vitezi GADOLLA 1. 1. 2011 živelo 54 potomcev	vitezi RESINGEN 1. 1. 2011 živelo 53 potomcev

Shematizirani rodovnik štajerske veje Valvasorjevega potomstva

Pred drugo četrtino 19. stoletja ne poznamo nobenih osebnih pričevanj Valvasorjevih potomcev in pred tem časom predmet naše obravnave niti ni posebej aktualen. Ni dvoma, da so vsi, ki so se rodili na Kranjskem in slovenskem Štajerskem in so tam preživeli vsaj otroštvo, obvladali slovensko, pač v govorni obliki enega od narečij.

⁵ Gl. op. 3. – O odnosih v širši družini Avgušтина barona Dienersperga gl. komentirano objavo spominov njegovega sina Franca Ksaverja in vnuka Antona Aleks(andr)a: Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«.

Z Gradcem so bili potomci zelo dolgo precej manj povezani. Od Valvasorjevega najmlajšega sina dalje so posamezniki študirali pri graških jezuitih oziroma pozneje na liceju,⁶ šele konec 18. in v prvi tretjini 19. stoletja so trije baroni Dienerspergi sklenili v deželni prestolnici svoje uradniške kariere, vsi brez družine.⁷ Gradec je postal za Valvasorjev rod privlačen za naselitev šele v predmarčni dobi. Poleg drugih razlogov je vse tri rodbinske veje privedla v glavno mesto dežele gmotna stiska. Zemljiško posest z gradovi, dvorci in zdraviliščem Dobrna so razprodali v dobrem desetletju po zemljiški odvezi.

Glede njihovega odnosa do slovenstva, poznamo tega najslabše pri prvi, leta 1936 izumrli veji baronov Dienerspergov, ki je bila tudi najmanj povezana z Gradcem. Kar nekaj njenih članov se je ponovno preselilo na slovensko Štajersko, nekateri nemara iz domotožja, drugi iz materialne stiske ali iz obeh razlogov.⁸ Neuspešni častnik, umetniško nadarjeni Anton Aleks baron Dienersperg, ki je nadaljeval očetove spomine, je nazadnje živel pri hčerki v Slovenskih goricah. Umrli je leta 1889 v Ormožu v stavbi slovenske Posojilnice pri pastorki, ki se je v Gradcu omožila z dr. Ivanom Geršakom, poznejšim stebrom ormoškega slovenstva.⁹

Člani druge rodbinske veje, vitezov Resingen, so prišli v Gradec v poznih tridesetih in zgodnjih štiridesetih letih 19. stoletja, deloma že brez

---

⁶ O Valvasorjevih potomcih, graških študentih gl. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 358; (2. del), str. 299, 300, 311, 314; isti, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 29–30.

⁷ Zelo skromna je bila kariera Valvasorjevega pravnuka Maksimilijana barona Dienersperga (1751/55–1830). Znašel se je v kadetnici, moral zapustiti vojaško službo, poročil se je z neplemkinjo in ostal brez otrok, prišel pa le do službe mitninskega nadzornika na cestni mitnici (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 304). Njegov brat Janez Nepomuk (ok. 1747–1810) je bil skoraj dvanajst let okrožni glavar v Celju (1797–1808) in nazadnje kratek čas do smrti gubernijski svetnik v Gradcu (prav tam, str. 303). Njun nečak Janez Nepomuk ml. (1781–1836) je po službovanju pri celjskem okrožnem uradu postal leta 1821 tajnik štajerskih deželnih stanov, leta 1835, slabo leto pred smrtjo, pa stanovski glavni prejemnik; moral je biti svojevrsten človek in Gradčani so mu nadelni neki šaljev vzdevek (prav tam, str. 311–312; isti, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 27). – Pred drugo četrtino 19. stoletja je od Valvasorjevih potomcev poleg Maksimilijana barona Dienersperga najdlje prebival v Gradcu frančiškan Kajetan grof Paradeiser z redovnim imenom Salezij (1751–1812), predzadnji iz kranjske veje Valvasorjevega potomstva. Tako kot njegovemu bratu dvojčku Lovrencu Regulatu (1751–1823), zadnjemu iz te veje in umrlemu v Ljubljani, se mu je omračil um. Njegovo žalostno življenje se je izteklo v bolnišnici usmiljenih bratov v Gradcu. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 379.

⁸ O Dienerspergovi rodbinski veji: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 313–338.

⁹ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 45–59; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 323–325.

plemiških naslovov. Nekateri so se pozneje prav tako začasno ali za vselej vrnili na slovensko Štajersko, kjer je vseskozi ostal brat in stric, zadnji vitez Resingen, Johann Ritter von Resingen (1812–1885).¹⁰ Z Gradcem ga je poleg nedokončanega študija za kratek čas povezala politika. Leta 1862 se je namreč dal v celjskem kmečkem okraju izvoliti za deželnega poslanca, a je že naslednje leto s funkcije odstopil. V nekrologu v celjskem časniku *Deutsche Wacht* (1885) je označen kot priljubljen in simpatičen človek, ki je ob vsaki priložnosti izražal svoje »nemško-napredno prepričanje«, izvolitev za poslanca pa naj bi bila dokaz, da so ga spoštovali tudi »naši današnji nacionalni nasprotniki«, torej Slovenci.¹¹

Celotna danes živeča Resingenova veja Valvasorjevega potomstva izvira iz njegove pranečakinje Terezije Pauer (1826–1869), ki je prišla z materjo in brati v Gradec leta 1841 kot petnajstletnica in se tu naslednje leto omožila z dr. Francem Stergerjem (Strgarjem) (1807–1888), odvetnikom, doma iz okolice Ljubljane. Imela sta štiri hčerke, od katerih sta v Gradcu ostali dve, Gabrijela in Angela.¹² Prav ti dve sta leta 1865 še kot neporočeni nastopili kot pevki v kranjskem deželnem gledališču v Ljubljani, nato pa isti večer razveseljevali ljubljanske narodnjake s petjem v tamkajšnji slovenski čitalnici. Časopisno poročilo o obeh nastopih se povsem ujema z besedami, ki jih je 123 let pozneje, leta 1988, pri častitljivih 95-ih zapisal Angelin vnuk, graški sodnik in domoznanec dr. Bruno Brandstetter. Angela, omožena von Weis-Ostborn (1844–1921), je svojemu vnuku pogosto pripovedovala, kako je »kot mlado dekle na nekem javnem koncertu v Ljubljani pela slovenske pesmi nekega zdravnika dr. Ipavca, in sicer v času, ko je slovensko govorila samo služinčad«.¹³ Oče dr. Franc Sterger je torej vsaj med ljubljanskimi rojaki veljal za Slovenca in več kot verjetno je, da je njegova družina osebno poznala v Gradcu živečega slovenskega zdravnika in skladatelja dr. Benjamina Ipavca. Koliko se je Sterger sicer angažiral za slovensko idejo, ostaja odprto. Ne gre dvomiti, da je v njegovem graškem domu prevladovala nemščina, a sta zakonca Sterger nemara poskrbela za ustrezen jezikovni pouk svojih štirih hčerk. Poleg tega sta z ženo pri Borlu na slovenskem Štajerskem kupila gosposko podeželsko hišo. Ta počitniška rezidenca je za družino postala kraj nesrečnega spomina, saj si je mati Terezija, Valva-

¹⁰ O Resingenovi rodbinski veji: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 338–373.

¹¹ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 344–348.

¹² O družini Pauer–Sterger: Golec, Poti in stranpoti; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 353–362.

¹³ Golec, Glasbena ustvarjalnost, str. 44–46.

sorjeva potomka, leta 1869 prav tu izbrala prostovoljno smrt. Prodaja hiše kmalu zatem je za Stergerjeve bržkone pomenila popolno pretrganje stikov z materino rodno deželo.¹⁴

Slika 1: Terezija Pauer, poročena Sterger (1826, grad Velenje–1869, Sv. Ana pri Borlu) (last: prof. dr. Philipp Gittler, Linz).

Obe v Gradcu omoženi hčerki sta si za soproga našli člana plemenitih družin. Družina najstarejše, Gabrijele, poročene baronice Rokitansky (1843–1914), se je pozneje postopoma odselila in se vse do danes zapisala znanosti. Gabrijelin edinec Karl Rokitansky (1876–1967), ki je v Gradcu preživel večji del življenja, je šel sicer po drugačni poti. Naredil je sodniško kariero in posegal tudi po političnih funkcijah. Kot deželni poslanec iz Krščansko-socialne stranke in tretji predsednik koroškega deželnega zbora se je v dvajsetih letih 20. stoletja seveda moral soočiti s problematiko

¹⁴ Golec, Poti in stranpoti, str. 513–516.

slovenske manjšine na Koroškem. Njegova vloga politika in odnos do Slovencev še nista raziskana.¹⁵

Politikova teta, Angela Sterger, se je omožila v glasbeno družino in postala mati znanega štajerskega skladatelja Rudolfa von Weis-Ostborna (1876–1962). Ta je večidel živel in ustvarjal v rodnem Gradcu, med letoma 1913 in 1919 pa je vodil nemško usmerjeno Filharmonično družbo v Ljubljani. Po razpadu monarhije ni ne hotel ne mogel ostati za krmilom ugledne ustanove, ki so jo kmalu zatem razpustili.¹⁶ Njegov starejši brat, odvetnik Friedrich von Weis-Ostborn (1869–1922), šteje danes za ustanovitelja »Südmärkische Volksbank« v Gradcu, finančne opore nemško-nacionalne organizacije Südmärk.¹⁷ Prav Friedrichov edini sin Friedrich ml. (1896–1978) je ugotovil svojo genealoško zvezo z Valvasorjem, vendar védenje o tem nikoli ni doseglo nečaka, že omenjenega sodnika dr. Bruna Brandstetterja (1893–1994). Ironija usode, kajti Brandstetter, edini Valvasorjev potomec, ki je doživel stoletnico, se je po upokojitvi zelo veliko ukvarjal z zgodovino in domoznanstvom, med drugim temeljito raziskoval gradove svojega sorodstva in pri tem veliko uporabljal Valvasorjevo *Slavo vojvodine Kranjske*.¹⁸ Tako kot številni drugi starejši Gradčani pa ni po 2. svetovni vojni nikoli več prestopil avstrijsko-jugoslovanske meje.¹⁹

Tretja rodbinska veja, vitezi Gadolla, se je v Gradec leta 1862 priselila zadnja.²⁰ Polovica današnjega Valvasorjevega potomstva izvira od Franca viteza Gadolle (1797–1866), ki je v Gradcu preživel samo zadnja štiri leta, sicer pa vse življenje kot graščak na širšem območju Celja. Zadnji dve desetletji se je intenzivno ukvarjal z domoznanstvom in zapustil bogat, žal, neobjavljen opus, shranjen v Štajerskem deželnem arhivu. Ta »mali štajerski Valvasor« je izšel iz graščine Blagovna, kjer je v njegovih mla-

¹⁵ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 364–365.

¹⁶ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 61–66; isti, Glasbena ustvarjalnost, str. 46–51.

¹⁷ Ugotovitev o dr. Friedrichu von Weis-Ostbornu kot ustanovitelju »Südmärkische Volksbank« še ni bila objavljena. Podatek je povzet po: <http://de.wikipedia.org/wiki/Weis-Ostborn> (dec. 2013). V temeljni literaturi o ustanovitvi banke leta 1899 je malo imen in tako tudi njegovega ne najdemo (Friedrich Pock, *Grenzwacht im Südosten*, str. 131–135). Za pomoč se iskreno zahvaljujem prof. dr. Reinholdu in dr. Reinhardu Reimannu iz Gradca.

¹⁸ Golec, Poti in stranpoti, str. 520–521; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 96–97. – Bibliografijo B. Brandstetterja gl. v: Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre!, str. 134–135; <http://literatur.stmk.gv.at:8892/PSI/redirect.psi> (feb. 2014).

¹⁹ Informator dr. Herwig Brandstetter, 10. 1. 2014. – Dr. Bruno Brandstetter je leta 1945 izgubil službo, ker je med 2. svetovno vojno sedel v nekem političnem senatu višjega deželnega sodišča v Gradcu, in se je lahko vrnil v sodniško službo leta 1952 (Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre!, str. 134).

²⁰ O Gadollovi rodbinski veji: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 47–75.

dih letih v intelektualnem ozračju neizmerno užival kot gost nadvojvoda Janez Habsburški (Erzherzog Johann) in kjer sta se spoznala oče in mati skladateljev Ipavcev. V televizijski nadaljevanki o Ipavcih iz leta 1976 je ena od vlog pripadla tudi vitezu Francu, čigar resnične upodobitve, žal, ne poznamo. Franc je vedel, da izvira iz Valvasorjevega rodu, ni pa mogel ugotoviti, kako natanko je v sorodu s polihistorjem Janezom Vajkardom. Zelo se je zanimal za izvor slovenskih toponimov in sodeloval z nemškimi in slovenskimi štajerskimi raziskovalci, kot so bili Georg Göth, Ignac Orožen, Rudolf Puff in Davorin Trstenjak, zadnji kot Gadollov svetovalec za slovensko etimologijo.²¹ Po Gadollovi smrti leta 1866 v Gradcu so družinski prihranki hitro kopneli in vdovi s šestimi otroki ni ostalo veliko več kot plemiški naslov. Dve hčerki sta postali učiteljici (ena je z družino nazadnje živela v Mariboru), en sin, Franc ml., mestni uradnik, čigar vodnik po graških ulicah (1912) je v uporabi še danes, dva sinova pa častnika. Iz te rodbinske veje je izšla vrsta častnikov različnih armad in v obeh svetovnih vojnah je Gadollova rodbina plačala visok krvni davek.²²

Zanimiva je zgodba družine najstarejšega Frančevega sina Klemensa (1847–1919), konjeniškega stotnika, ki se je malo pred upokojitvijo oženil s Poljakinjo iz Galicije in nato do smrti živel z družino v Gradcu. V tej monarhistično usmerjeni družini so namreč ohranjali znanje slovenščine in zavest o spodnještajerskem izvoru. Klemensovi trije v Gradcu živeči sinovi, rojeni na prelomu iz 19. v 20. stoletje, so imeli precej različne usode.²³ Najstarejši Othmar (1895–1938), policijski uradnik, je že marca 1938 postal žrtev nacistov, to pa so javnosti sicer prikrili. Najmlajšega Johanna-Hansa (1907–1991), edinega, ki je preživel 2. svetovno vojno, je še prej potegnil val nove ideologije, a je nato razmeroma srečno prebil vojni čas brez partijske izkaznice, zaposlen pri tehniški službi in med drugim dejaven na slovenskem Štajerskem.²⁴ Srednji brat Josef Gadolla (1897–1945), poklicni častnik avstro-ogrske, nato avstrijske in nazadnje nemške armade, je danes v Gradcu vse bolj znana osebnost. Med 2. svetovno vojno je kot

²¹ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 23–78.

²² Golec, Valvasorjevo neznanu potomstvo (3. del), str. 60–65.

²³ O Klemensu (1847–1919), njegovih treh graških sinovih – Othmarju (1895–1938), Josefu (1897–1945) in Hansu (1907–1991) ter o četrtem sinu Francu (1898–1945), ki je živel v Budimpešti in bil častnik avstro-ogrske, madžarske in nemške vojske, gl. Golec, Vojaška in častniška komponenta, str. 227–228, 235–238.

²⁴ Hansa Gadollo so še nekaj let po vojni (1947–49) v Avstriji celo sodno preganjali in za krajši čas priprli, ker naj bi pripadal neki podtalni neonacistični organizaciji, a so ga slednjič oprostili obtožb (Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (2000), str. 9; Golec, Valvasorjevo neznanu potomstvo (3. del), str. 65–66).

nezanesljiv pristal na stranskem tiru, nato pa se je spomladi 1945 znašel na prvi frontni črti v vlogi poveljnika vzhodnonemškega mesta Gotha. Oba njegova poskusa, da bi mesto izročil ameriški vojski in preprečil nadaljnje bombardiranje, sta spodletela, Josefa so pred nemškim naglim sodiščem obsodili na smrt in ga 5. aprila 1945 usmrtili. V Gothi so ga kmalu nato poimenovali »rešitelj mesta Gotha«, medtem ko ga je Avstrija začela odkrivati kot človekoljuba in protinacista šele s polstoletno zamudo. Od leta 1997 ima v graškem predmestju Puntigam ulico, leta 2012 je bil kot prvi Štajerec razglašen za mučenca Katoliške cerkve, leta 2013 pa so mu na Münzgrabnu odkrili spomenik, kopijo spominskega obeležja, ki stoji v Gothi.²⁵

Slika 2: Hči Inge (1926–1999) in oče Josef Gadolla (1897–1945) leta 1944 v Gothi (last: Egon Ehrlich, polk. v. p., Dunaj).

Zelo veliko je za priznanje Gadollovega dela naredil njegov sorodnik, v Gradcu rojeni in na Dunaju živeči upokojeni polkovnik Egon Ehrlich (1931), ki je poskrbel tudi za raziskavo o Gadollovih prednikih na slovenskem Štajerskem. Raziskovanje Valvasorjevega potomstva je pozneje razkrilo, da sta pri dejavnostih ob obeleževanju spomina na Josefa Gadollo sodelovala dva Valvasorjeva potomca, rojena Gradčana in prijatelja, ki ni sta vedela ne za Valvasorja ne za medsebojno daljno sorodstvo. Poleg pol-

²⁵ Literatura o Josefu Gadolli: Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (1999); isti, *Josef Ritter von Gadolla* (2000); Ehrlich – Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*; Raschke, *Josef Ritter von Gadolla*; Ehrlich – Hoy – Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*.

kovnika Ehrlicha je to še dr. Herwig Brandstetter (1929), sin omenjenega domoznanca Bruna iz druge, Resingenove rodbinske veje.

Podpolkovnik Josef Gadolla, sin spodnještajerskega očeta in poljske matere, je bil znan po svoji naklonjenosti do Slovanov. V avstro-ogrski vojski se je naučil hrvaščine, poročil se je z Ljubljankanko iz mešanega zakona in v družini spodbujal znanje slovenščine. Njegova edinka Ingeborg – Inge, rojena leta 1926 v Strassu – odraščala je v Gradcu –, je tako zadnja Valvasorjeva potomka, ki je še znala slovensko. Bila je torej druga že v nemškem okolju rojena generacija z znanjem slovenščine. Umrta je leta 1999 v Avstraliji, celih 137 let po preselitvi družine Gadolla s slovenske Štajerske v deželno prestolnico. Slovenska beseda je med Valvasorjevimi graškimi potomci utihnila sicer že leta 1950, ko se je Inge za vedno preselila na oddaljeno celino.²⁶

Toda dva Valvasorjeva potomca, oba Gradčana, sta leta 2010 spet spregovorila slovensko – polkovnik Egon Ehrlich iz Gadollove rodbinske veje in psihiater dr. Franz Alfons Mahnert iz Resingenove. Na odprtju mestnega muzeja v Krškem, kjer je Valvasor leta 1693 umrl, sta prisotne nagovorila v njegovem maternem »kranjskem jeziku«.²⁷ Kar nekaj novoodkritih Valvasorjevih potomcev, predvsem z območja Gradca, pa je v zadnjih letih tudi po večkrat obiskalo Slovenijo in kraje, povezane s svojim znamenitim prednikom.

Polihistorjevi graški 'praprapra...vnuki' so danes tudi geografsko najbližji slovenskemu prostoru. Do prve svetovne vojne je na slovenskih tleh sicer vedno prebivala vsaj peščica Valvasorjevih potomcev,²⁸ med njimi zadnji do leta 1941, ko so ga odvedli v smrt. Mariborski Nmec Karl Mayer (1890–1941) je bil bratranec častnika Josefa Gadolle, vendar vest o njegovi končni usodi ni več dosegla graških sorodnikov. Karl se je rodil v učiteljski družini v majhnem kraju Zgornji Osek/Oberhaag na današnji avstrijsko-slovenski meji očetu Karlu iz Maribora in materi Elise pl. Gadolla (1861–1923), ki se je prav tako rodila še na slovenskem Štajerskem, v očetovi graščini Turn pri Škalah, odraščala in omožila pa se je v Gradcu. Karlovi starši so nato poučevali na nemški ljudski šoli v Studencih pri Mariboru, oče do leta 1919, Karl pa je po končani mariborski gimnaziji postal železniški uradnik. Za družino Mayer je bila v več pogledih usodna prva svetovna vojna, v kateri so na soški fronti izgubili drugega sina, gimnazijca

²⁶ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 94.

²⁷ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 78.

²⁸ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 52.

Hermana (1898–1917), medtem ko si Karl ni nikoli opomogel od posledic strela v glavo, ki ga je dobil na ruskem bojišču. Njegovo psihično stanje, zaradi katerega so ga zgodaj upokojili, se je po materini smrti še poslabšalo. Zadnjih dvanajst let, od leta 1929 dalje, je razen nekaj mesecev preživel v umobolnicah. Junija 1941 so ga iz zavoda v Novem Celju deportirali v Hartheim pri Linzu, kjer je postal žrtev nacistične evtanazije.

Nesrečni Karl Mayer je bil »mariborski original«, ki je za silo govoril slovensko, se navduševal nad gledališčem in koncerti in imel veliko znancev med mariborskimi Slovenci, med drugim zdravnika dr. Karla Ipavca (1878–1962), sina skladatelja Gustava in prav tako velikega ljubitelja gledališča. Mayerjevo socialno omrežje in osebnostni profil bi ostala neznanka, če se ne bi ohranila njegova neoddana korespondenca, napisana v letih 1924 in 1925 v ljubljanski umobolnici na Studencu. Karl Mayer, zadnji Valvasorjev potomec, ki je živel na slovenskih tleh, skoraj gotovo ni vedel za znamenitega prednika, toda z Janezom Vajkardom ga vsaj simbolno povezuje več stvari. Prvič, v smrt so ga odvedli leta 1941, natanko tristo let po polihistorjevem rojstvu. Drugič, tako kot za Valvasorja tudi zanj najverjetneje nikoli ne bomo izvedeli ne točnega dneva smrti ne kraja pokopa. In končno, njegovo zadnje civilno bivališče v Mariboru je leta 1934 nosilo nadvse pomenljiv naslov: Valvazorjeva ulica 36 (!).²⁹

Slika 3: Hiša v Ulici Moša Pijada 36, prej Valvazorjeva ulica 36, kjer je Karl Mayer v Mariboru nazadnje prebival, kratek čas na pragu pomladi 1934 (foto: B. Golec, julij 2009).

²⁹ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 72–92; isti, Glasbena ustvarjalnost, str. 43–44.

Valvasorjevi mariborski potomci, štiričlanska družina Mayer, so bili pravzaprav samo veja graškega potomstva, Maribor pa je v luči polihistorjevega potomstva in njegovega odnosa do slovenstva težko primerjati z Gradcem. Mayerjevi so se namreč leta 1918 znašli v drugačnem okolju od svojega graškega sorodstva – kot pripadniki nemške manjšine v mladi jugoslovanski državi, v mestu, ki je začelo tudi navzven vse bolj kazati svoj slovenski obraz.

Končno kaže omeniti, da so bili Valvasorjevi potomci in sorodniki epizodno povezani z Mariborom vse od srede 18. stoletja do druge svetovne vojne. Po naključju je leta 1761 tu umrl polihistorjev pranečak Karel Jožef baron Valvasor (1708/10–1761), pokopan na lastno željo v mestni župnijski cerkvi.³⁰ Ker ni imel moških potomcev, je z njegovo smrtjo ugasnilo še zadnje upanje, da se bo Valvasorjevo rodbinsko ime nadaljevalo.³¹ Četrto stoletja pozneje je dve leti (1787–89) obiskoval mariborsko gimnazijo polihistorjev prapravnuk Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846),³² čigar spominom dolgujemo dragoceno védenje o odnosih v družini njegovega avtoritativnega očeta Avgušтина, skupnega prednika vseh danes živečih Valvasorjevih potomcev. In ne nazadnje sta v Mariboru preživljala del svoje vojaščine dva Gradčana, med prvo svetovno vojno večkrat omenjeni dr. Bruno Brandstetter (1893–1994) in med drugo njegov sin dr. Walter Brandstetter (1924–2014).³³

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

KLA = Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt: KLA 73, Landgerichts Klagenfurt Testamente: Fasz. 56.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor: Matične knjige, Maribor – Sv. Janez Krstnik, M 1664–1762.

³⁰ NŠAM, Matične knjige, Maribor–Sv. Janez Krstnik, M 1664–1762, pag. 337; prim. Radics, Valvasorjev rod, str. 113. – Oporoka: KLA, KLA 73, Landgerichts Klagenfurt Testamente, Fasz. 56, 1761, No. 15, 5. 4. 1761.

³¹ Golec, »Kontesa« Fanny (v tisku); prim. Radics, *Johann Weikhard*, str. 345.

³² Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 29.

³³ Golec, Vojaška in častniška komponenta, str. 230–231. – V nemški vermaht mobilizirani gimnazijec Walter Brandstetter ni kazal posebnega navdušenja nad vojsko in je že spomladi 1943 na afriškem bojišču v Tunisu padel v britansko vojno ujetništvo. Zanimivo je njegovo pričevanje družini, kako je leta 1942 kot vojak v Mariboru povsem sam in brezskrbno hodil na sprehode po Pohorju (informator dr. Herwig Brandstetter, 2. 4. 2013).

Literatura

[Anonimus], Südmarkische Volksbank und Spargenossenschaft für die Alpenländer in Graz. V: *Südmark-Kalender auf das Jahr 1901. Ein Jahrbuch für Stadt und Land*. Graz, [1901], str. 131–135.

Egon Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla. Retter von Gotha 1945*. 1. Auflage. Wien, 1999.

Egon Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien, 2000.

Egon Ehrlich, Matthias Hoy, Helga Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. 3. erweiterte Auflage. Wien, 2013.

Egon Ehrlich, Helga Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. Wien, 2003.

Boris Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvom, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse XVII* (2010), št. 1, str. 51–100.

Boris Golec, Glasbena ustvarjalnost in poustvarjalnost Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja. *De musica disserenda VIII* (2012), št. 2, str. 33–55.

Boris Golec, »Kontesa« Fanny – skica pozabljene romanopiske. »Nomen est omen«: rojena kot baronica Valvasor, hči grofice Christalnigg, soproga Carla Morellija, življenjska sopotnica Petra Nisitea. *Zgodovina za vse XXII* (2015) (v tisku).

Boris Golec, Poti in stranpoti Valvasorjevih potomcev z velenjskega gradu. Kdaj arhivski viri (ne) lažejo? *Arhivi 34* (2011), št. 2, str. 497–524.

Boris Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). *Kronika 60* (2012), št. 1, str. 23–78.

Boris Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 1, str. 15–67.

Boris Golec, Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare nezanke v novi luči (1. del). *Kronika 61* (2013), št. 1, str. 5–66; (2. del). *Kronika 61* (2013), št. 2, str. 217–272.

Boris Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis 62* (2008), št. 3–4, str. 351–383; (2. del). *Zgodovinski časopis 65* (2011), št. 3–4, str. 292–373; (3. del). *Zgodovinski časopis 66* (2012), št. 1–2, str. 46–114.

Boris Golec, Vojaška in častniška komponenta pri potomcih polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) do danes. Zgodba neke razvejane slovensko-avstrijske plemiške rodbine. V: *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ur. Darja Mihelič, Matjaž Bizjak. Ljubljana, 2011, str. 205–242.

Walter Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde 67* (1993), str. 134–135.

Friedrich Pock, *Grenzwacht im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark*. Graz–Wien–Leipzig, 1940.

Helga Raschke, *Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha*. 1. Auflage. Gotha, 2007.

P.[eter] von Radics, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach, 1910.

P.[eter] pl. Radics, Valvazorjev rod na Spodnjem Štajerskem. *Narodni ilustrovani koledar* 11 (1899). Ljubljana, [1899], str. 103–114.

Branko Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana, 1983.

Elektronski viri

<http://de.wikipedia.org/wiki/Weis-Ostborn> (dostopno decembra 2013).

<http://literatur.stmk.gv.at:8892/PSI/redirect.psi> (dostopno februarja 2014).

Informator

Dr. Herwig Brandstetter (1929), Gratkorn pri Gradcu.

JANEZ VAJKARD VALVASOR'S OFFSPRING IN GRAZ AND MARIBOR AND THEIR ATTITUDE TOWARDS THE SLOVENEHOOD

Summary

Almost all of the recently discovered offspring of Janez Vajkard Valvasor (1641-1693), a polyhistor from Kranj, moved from the Slovene Styria to the provincial capital Graz (Austria) in the middle of the 19th century (between 1835 and 1862). From Graz they moved to three different continents. The majority of the offspring still had their royal titles until the end of the Habsburg Monarchy, they belonged to different social classes from impoverished landlords to industrial bourgeoisie and intellectuals, officials, and officers. The treatise presents their attitude towards the Slovenehood, which was more determined by other factors than by the consciousness of their origin (they totally forgot their blood relations to Valvasor). The Slovenehood is meant in the broadest sense of the word, like the attitude towards the language, culture, country, the Slovene space and lastly in the sense of national consciousness.

The attitude of Valvasor's offspring in Graz towards the Slovenes and the Slovenehood can, under circumstances, be seen as the attitude of the Graz social elite and the blue-blooded middle class. Among the offspring one can, for example, find a supposedly Slovene national conscious family of the lawyer Franz Sterger from the third quarter of the 19th century and later on German nationalist-oriented individuals. In the 20th century there is a family of the anti-Nazi oriented officer Josef Gadolla, who later on became the Nazi victim. Josef Gadolla was able to teach his daughter Ingeborg, who was the third generation living in Graz, Slovene. The Slovene language went silent within Valvasor's offspring in Graz in 1950, when Ingeborg Gadolla – the last one who could speak Slovene, migrated to Australia. In the 19th century there were two branches of the polyhistor's offspring that were connected with composers from the Ipavec family; one way or another they were connected with Benjamin Ipavec, who lived and created in Graz. The Weis-Ostborn

– Brandstetter family had a vivid memory (recorded in 1988) of Angela Sterger's performance in a public concert that took place in Ljubljana in 1865, where she sang Ipavec's Slovene songs. Due to the recent findings on Valvasor as ancestor his offspring from Graz are again connected with Slovenia.

Valvasor's offspring are incomparably less connected with Maribor, where his last offspring in Slovenia, a Maribor German Karl Mayer (1890–1941), used to live. He came from a teacher's family that moved to the city on Drava at the beginning of the 20th century. He returned from the World War I as a war invalid and mentally ill. He spent his last twenty years almost entirely in mental hospitals and was in June 1941 deported from an institution in Novo Celje to Hartheim near Linz, where he became victim of Nazi euthanasia. The unfortunate Karl Mayer was a "Maribor original", who barely spoke Slovene, who was a theatre and concert fan and who had a lot of acquaintance among Maribor Slovenes. His last civil home was in Maribor (1934) and had a very meaningful address: Valvasor's street (Valvazorjeva ulica) 36 (!).

DIE NACHKOMMEN JANEZ VAJKARD VALVASORS/ JOHANN WEICHARD VALVASORS IN GRAZ UND MARIBOR/MARBURG UND IHR VERHÄLTNIS ZUM SLOWENENTUM

Zusammenfassung

Fast die ganze Nachkommenschaft des Krainer Polyhistor Janecz Vajkard Valvasor/Johann Weichard Valvasor (1641–1693) siedelte in der Mitte des 19. Jahrhunderts (zwischen 1835 und 1862) von der slowenischen Steiermark in die Landeshauptstadt Graz um, von wo sie sich dann in der ganzen Welt zerstreute. Bis Ende der Habsburger Monarchie behielten die meisten Nachkommen noch ihre Adelstitel, sie gehörten verschiedenen Gesellschaftsschichten an, von heruntergekommenen ehemaligen Grundherren bis zum aufsteigenden Industriebürgertum, Intellektuellen, Beamten und Offizieren. Die Abhandlung behandelt ihr Verhältnis zum Slowenentum, das viel mehr von anderen Faktoren bedingt wurde als von ihrem Herkunftsbewusstsein (sie vergasen ihre verwandtschaftliche Bande mit Valvasor). Das Slowenentum wird im weitesten Sinne des Wortes gesehen, d.h. als die Beziehung zur Sprache, zur Kultur, zum Land, zum slowenischen Raum und erst an der letzten Stelle im Sinne des Nationalbewusstseins.

Die Anschauung der Valvasor Grazer Nachkommen von den Slowenen und dem Slowenentum könnte bedingt als die Anschauung der Grazer Gesellschaftselite und der „blaublutigen“ Mittelschicht bezeichnet werden. Unter den Nachkommen finden wir z. B.: in dem dritten Quartal des 19. Jahrhunderts die vermutlich slowenisch nationalbewusste Familie des Anwalts Franz Sterger, später auch deutsch nationalbewusste Personen. Im 20. Jahrhundert weckt die Familie des antinazistisch orientierten Offiziers Josef Gadolla die Aufmerksamkeit. Josef Gadolla, der zuletzt den Nazis zum Opfer gefallen war, lehrte seine Tochter Ingeborg, die zu der dritten in Graz lebenden Generation gehörte, Slowenisch. Die slowenische Sprache verstummte unter den Valvasor Grazer Nachkommen im Jahr 1950, als Ingeborg Gadolla, die letzte, die noch slowenisch sprach, nach Australien auswanderte. Im 19. Jahrhundert waren zwei Zweige der Polyhistor Nachkommenschaft mit den Komponisten Ipavec verbunden, in einer gewissen Weise immer mit Benjamin, der in Graz lebte und schaffte. In der Familie Weis-Ostborn-Brandstetter pflegte man jahrelang die Überlieferung (im Jahr 1988 aufgeschrieben) von dem Auftritt der Angela Sterger, die 1865 bei einem öffentlichen Konzert in Ljubljana/Laibach slowenische Lieder von Ipavec sang. In den letzten Jahren verbinden die Recherchen über Valvasor als Ahnen seine Nachkommen aus Graz wieder mit Slowenien.

Unvergleichbar weniger waren die Nachkommen Valvasors mit Maribor/Marburg verbunden. In Maribor/Marburg lebte auch sein letzter Nachkommen in Slowenien, der Mariborer/Marburger Deutsche Karl Mayer (1890–1941). Er stammte aus einer Lehrerfamilie, die Anfang des 20. Jahrhunderts in die Stadt an der Drava/Drau kam. Aus dem Ersten Weltkrieg kehrte er als Invalide und psychisch krank zurück. Seine letzten zwanzig Jahre verbrachte er meistens in Nervenkliniken und war im Juni 1941 aus einer Anstalt in Novo Celje nach Hartheim bei Linz deportiert, wo er der Nazi-Euthanasie zu Opfer wurde. Der unglückliche Karl Mayer war ein „Mariborer/Marburger Original“, er konnte noch ein wenig Slowenisch, er war vom Theater und Konzerten begeistert und hatte unter den Mariborer/Marburger Slowenen viele Bekannte. Seine letzte Privatbleibe in Maribor (1934) hatte eine bedeutsame Adresse, und zwar Valvazorjeva ulica/Valvasor Strasse 36 (!).

Mit o obstoju velikih družin v obdobju 1869 do 1924 na primeru župnije sv. Mihaela v Šaleški dolini

Miran Aplinc*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4Šoštanj):314"1869/1924"

Miran Aplinc: Mit o obstoju velikih družin v obdobju 1869 do 1924 na primeru župnije sv. Mihaela v Šaleški dolini. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 22–38

V prispevku je obravnavan mit o obstoju velikih družin v luči zapisnikov duš (1869–1924) na primeru župnije sv. Mihaela, ki leži v zahodnem delu Šaleške doline. Avtor predstavi stanje tovrstnih raziskav s področja historične demografije in obravnavane vire, položaj družine v luči zapisnikov duš, položaj otrok glede na vrsto gospodinjstva ter število otrok na družino po naseljih v primerjavi z bližnjim Velenjem.

Ključne besede: historična demografija, prebivalstvo, zapisniki duš, družina, Šoštanj

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4Šoštanj):314"1869/1924"

Miran Aplinc: The Myth of the Existence of large Families in the Period from 1869 to 1924 in the Case of the Parish St. Michael in Šaleška dolina. Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 22–38

The paper discusses myth of the existence of large families on the basis of a parish family book (Status Animarum, "State of Souls") (1869 to 1924) in the case of the parish of St. Michael, which lies in the western part of the Šaleška dolina. The author presents the present state of research in the field of historical demography and the used sources, the situation of families from the perspective of the census survey, the

---

* Miran Aplinc, kustos, Muzej usnjarstva na Slovenskem, Primorska 6h SI – 3325 Šoštanj, miran.aplinc@guest.arnes.si

situation of children regarding the quality of houses, and the number of children per family in different settlements, which the author compares with the nearby Velenje.

Key words: historical demography, population, parish family book (Status Animarum, "State of Souls"), family, Šoštanj

MIT O OBSTOJU VELIKIH DRUŽIN

V prispevku je obravnavan mit o obstoju velikih družin v luči zapisnikov duš (1869–1924) na primeru župnije sv. Mihaela, ki leži v zahodnem delu Šaleške doline. Zakaj govorimo o mitu? Po Ann Oakley je mit pozitivna, vendar nerealna predstava o določenih pojavih, ljudeh itn. in kot domišljajska pripoved uteleša splošno znane ideje o naravnih in zgodovinskih pojavih. Pri tem je primarna funkcija mita »da podpira obstoječi družbeni red«, to je ohranjanje vrednot in tradicije, da »je /svet/ vselej bil in bo vselej ostal tak, kakršnega poznajo«. ¹ Slovenci se, kar zadeva mite, ne ločujemo bistveno od drugih narodov. Miti oziroma mitske predstave o izvoru Slovencev, o slovenskem narodnem vzponu itn. so dokaj znan pojav. ² Mednje lahko prištevamo tudi mitsko predstavo o obstoju velike in številčne družine in propadu le-te v obdobju industrializacije. Ta predstava o dobrih starih časih je bila dokaj uveljavljena tudi med tistimi, ki so se ukvarjali s sociologijo in historično demografijo. Mit o obstoju velikih družin ima svoje temelje v pojmovanju stare tradicionalne družine, ki je po Le Playju izgubila položaj, pomen in številčnost z industrijsko revolucijo. ³ To naj bi bila rodovna večgeneracijska družina ⁴ s številnimi otroki. ⁵ Velika »razširjena« družina sorodnikov in nesorodnikov se je z industrijsko revolucijo

¹ Oakley, *Gospodinja*, 169.

² Novak Popov, *Mitske predstave o Slovencih*.

³ Le Play, *On family, work, and social change*, 1982.

⁴ Hudales, *Od zibeli do groba*, 133. V dedni hiši je edini gospodar oče, ki svojo lastnino preda naslednjemu rodu, to je poročenemu najstarejšemu sinu. Drugi otroci, ki se niso poročili, so ostali doma, to so tako imenovani »strici« in »tetek«. Pri hiši pa so bili tudi razni »posli« del družine, vsi pa so delali v dobro in korist družine. Govorimo torej o velikih večgeneracijskih družinah.

⁵ Flandrin, *Družina: sorodstvo, družina in spolnost v Franciji*, 52; Malačič, *Demografija*; Šifrer, *Demografska statistika*. Vemo, da so demografske spremembe rezultat rodnosti in smrtnosti, izraženih v naravnem prirastku. Na končno število prebivalstva, ki ga zaznavajo uradna štetja, vplivajo še notranje in zunanje migracije. Naravni prirastek predstavlja razliko med številom smrti ter rojstev in je večji v času demografskega prehoda zaradi zakasnitve padanja natalitete za mortaliteto. Naravni prirastek je v času demografskega prehoda visok in prebivalstvo se lahko tudi večkratno poveča, vendar se zaradi izseljevanja prebivalstva stanje od države do države razlikuje.

razbila na vase zaprte nuklearne družine. To je družina moža, žene in otrok ter je kot takšna v preteklosti nepoznana.⁶ O vprašanju jedrnih in razširjenih družin je pisal tudi Hudales.⁷ Po Laslettu iz leta 1972 predlagani družinski tipi⁸ na nek način razlagajo splošne trditve o velikosti družin nekdaj.⁹ Industrijska revolucija je povzročila spremembe dedne družine in uveljavila dedne deleže.¹⁰ Te spremembe so posledično privedle do razpada stare družine in zmanjšanja rodnosti.¹¹ Povprečna evropska družina je bila petčlanska (oziroma je imela družina dva otroka ali tri) in tudi z industrijsko revolucijo ni resneje upadla.¹² Z novodobnimi empiričnimi analizami matičnih knjig so raziskovalci dokazali, da tako velika družina skoraj ni obstajala in je statistično manj pomembna. Obstoj družine z desetimi ali več otroki je namreč izjemen in zelo redek tudi v primerih, o katerih govori ljudsko izročilo, recimo o desetem bratu, desetnici itn. V naši analizi bomo našli tudi te primere, vendar so – kot drugod – redki.

PROSTORSKA OMEJITEV

Župnija sv. Mihaela, ki spada v občino Šoštanj, je bila leta 1849 ustanovljena iz katastrskih občin Gaberke, Lokovica, Ravne, Družmirje in Šoštanj (krajevne občine: Šoštanj, Ravne, Gaberke, Družmirje, Lokovica, Skorno, Florjan in Topolšica). Spadala je pod okrajno glavarstvo Slovenj Gradec in sodni okraj Šoštanj. Z upravnimi reformami, 25. septembra 1880, so bile izločene katastrske občine Družmirje, Ravne in Lokovica, iz katerih sta nastali občina »Šoštanjska okolica« ter občina »Šoštanj trg«. Šoštanj je mestne pravice dobil 28. junija 1911,¹³ sama Občina Šoštanj mesto pa je bila samostojna od leta 1880 do 11. oktobra 1937, ko je prišlo do ponovne združitve z okoliškimi občinami.¹⁴ Obravnavano področje danes zajemajo

⁶ Černič Istenič, *Družina kot polje individualnosti*, 67–75.

⁷ Hudales, *Od zibeli do groba*.

⁸ Laslett, *Family life and illicit love in earlier generations*.

⁹ Hudales, *Od zibeli do groba*, 140. Hudales je za Velenje sredi 19. stoletja izračunal, da je bilo 62,8 % jedrnih družin in 31,4 % razširjenih družin. Okrog leta 1900 se je delež jedrnih družin povečal na 75,5 %, delež razširjenih družin pa se je znižal na 14,3 %. Takšen upad beležimo tudi v agrarnih okoljih Bevče: 60 % jedrnih in manj kot 20 % razširjenih družin. V Šoštanju je bil leta 1900 delež jedrnih družin že 85,1 %.

¹⁰ Code civil des Français, 21. marec 1804.

¹¹ Flandrin, *Družina: sorodstvo, družina in spolnost v Franciji*, 52.

¹² Hudales, *Od zibeli do groba*.

¹³ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, 263.

¹⁴ Hribernik, *Mesto Šoštanj*.

tri župnije: sv. Mihaela v Šoštanju, sv. Petra v Zavodnjah in sv. Andreja v Belih Vodah.¹⁵

STANJE RAZISKAV IN VIRI

Mit je bil v svetu in pri nas uveljavljen vse do srede 20. stoletja, ko so se v evropskem prostoru pojavile temeljne raziskave na področju historične demografije.¹⁶ V povojnem jugoslovanskem prostoru omenjena vprašanja niso bila obravnavana. Slovenske obravnave matičnih knjig in zapisnikov duš so redke in omejene na splošno poznavanje razvoja prebivalstva dvojne monarhije, pri čemer moramo izpostaviti raziskave Frana Zwittera¹⁷ in Boga Grafenauerja.¹⁸ Podobne mikrozgodovinske raziskave so pri nas začele nastajati, z izjemo leta 1968 za vas Moste pri Ljubljani,¹⁹ šele v zadnjem času, in sicer za Slovensko Bistrico,²⁰ Kamnico pri Mariboru,²¹ Vitanje,²² Velenje²³ in druge kraje, ki jih v obravnavi delov vzhodnega dela Šaleške doline navaja tudi Jože Hudales.²⁴ Prav zaradi geografske bližine Velenja je zadnja omenjena Hudalesova raziskava komparativno najpomembnejša. Za 19. in 20. stoletje je dosegljivih nekaj dragocenih virov, ki dajejo podatke o demografskem razvoju prebivalstva zahodnega dela Šaleške doline: Leksikon Štajerske Karla Schmutza²⁵ in leksikon Štajerske J. A. Janischa,²⁶ uradna štetja prebivalstva,²⁷ matične knjige župnije sv. Mihaela, Status ani-

¹⁵ Hribernik, *Mesto Šoštanj*.

¹⁶ Imhof, *Historische Demografie*, 34–37.

¹⁷ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*.

¹⁸ Blaznik, Grafenauer, Kos, Zwitter, *Kolonizacija in populacija*.

¹⁹ Kremenšek, *Vaščani v obmestju*, 46–75.

²⁰ Koropec, *Matične knjige*, 33–66.

²¹ Radovanovič, *Mesto Maribor v luči matičnih knjig*.

²² Hozjan, *Starejši priimki v vitanjski okolici*, 265.

²³ Hudales, *Od zibeli do groba*.

²⁴ Hudales, *Od zibeli do groba*.

²⁵ Schmutz, *Historisch Topografisches Lexikon von Steyermark*.

²⁶ Janisch, *Topografisch Statistisches Lexikon von Steyermark*.

²⁷ Orts Repertorium des Herzogthumes Steiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. 12. 1869; Special-ort-repertorium von Steiermark 1880 (Wien 1883); Vollständiges Ortschaften – Verzeichniss der in ... 1880; Josef Andreas Janisch, *Lexikon vom Steiermark*, Band III (Graz 1885); Orts Repertorium von Steiermark (Wien 1893); Special-ort-repertorium von Steiermark 1890 (Wien 1893); ZAC, *Gemeinden Ortschaften Derzeichnik Štajerska III Obersteiermark* (Graz 1890–1900); Specialni krajevni repertorij Avstrijskih dežel, izdelan na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910, C. Kr. Statistična centralna komisija, IV. Štajerska (Dunaj 1918); Volkszählung vom 31. Dezember 1910,

marum župnije sv. Mihaela,²⁸ obsežno delo duhovnika in zgodovinarja Ignaca Orožna,²⁹ zapisi duhovnika Vincenca Vošnjaka,³⁰ na katerem temelji delo šoštanjskega kronista in zgodovinarja Franca Hribernika³¹ itn.

POLOŽAJ DRUŽINE V LUČI ZAPISNIKOV DUŠ

Analiza zapisnikov duš župnije sv. Mihaela, ohranjenih za obdobje 1869–1924, prikazuje prerez stanja, kot ga je videl zapisovalec. Status Animarum daje podatke o stanju družin, to je o rojenih, umrlih, nezakonskih, hišnih imenih, zamenjavah hišnih gospodarjev, poročnosti, večgeneracijskih družinah, vrsto gospodinjstva itn. Zapisnik duš predstavlja opis stanja v neki družini in je v skladu z namenom in s smislom obstoja. Duhovniku je služil za poznavanje ljudi, to pomeni poznavanje materialnih in socialnih, predvsem pa moralnih razmer v župniji. Služil pa je tudi kot pripomoček za vojaško evidenco, zlasti v obdobju, ko so morali župniki državnim vojaškim oblastem posredovati podatke o vojaških obveznikih (vojaške konskripcije).³² Položaj družine se je z njenim razvojem spreminjal in tako se je spreminjal tudi zapisnik duš. Tudi zato ni mogoč enostaven prerez, ki bi pokazal takratno stanje. V raziskavi bomo med drugim izpostavili podatek o označeni vrsti gospodinjstva ter s tem povezanim številom družin in otrok. V zapisnikih duš označba Klasse (1., 2., 3., 4.) označuje vrsto gospodinjstva (ali gre za posestniško družino, posle itn.). V obdobju 1869–1924 je v Šoštanju prebivalo 22,5 % vseh obravnavanih

---

k. k. Statistischen Zentralkommission (Brünn 1911); Prebivalstvo Slovenije po naseljih 1869–1966; Vogelник, Demografska statistika; Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*; *Krajevni leksikon Dravske banovine*; *Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941*; *Demografska statistika*; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. g.*; Miljković, *Jugoslavija 1918–1988*; *Statistički godišnjak*, 1929; *Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941*, *Demografska statistika*.

²⁸ Seznam status animarum (v nadaljevanju SA) za Župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: SA, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); SA, Sv. Mihael pri Šoštanju Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); SA, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara 1889–1915; SA, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno 1916–1924; SA, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica 1916–1924; SA, Šoštanj 1846–1852.

²⁹ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*.

³⁰ Kronika Župnije sv. Mihaela, fotokopijo hrani Muzej Velenje.

³¹ Hribernik, *Mesto Šoštanj*.

³² Valenčič, Štetje prebivalstva leta 1754; Valenčič, Starostna in družbena struktura prebivalstva; Filipič, Zapisniki duš v Škofijskem arhivu Maribor, str. 303–310.

družin župnije sv. Mihaela. V Ravnah 21,9 %, Lokovici 14,6 %, Topolšici 15,6 %, Družmirju 7,7 %, Skornem 6,4 %, Gaberkah in Florjanu 4,9 %.³³

Vrsta gospodinjstva	Naselja v odstotkih (%)								
	Šoštanj	Ravne	Lokovica	Topolšica	Skorno	Florjan	Gaberke	Družmirje	Skupaj
1	26,1	30,9	27,5	29,3	19,4	34	16,7	35,8	27,9
2	20	23,4	15,8	22,3	9,8	26	30,6	32,1	21,7
3	45,1	33,9	41,2	39,9	47,2	24	31,5	21,9	37,9
4	8,8	11,8	15,5	8,5	23,6	16	21,3	10,2	12,5
	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabela 1: Odstotek družin po naseljih glede na vrsto gospodinjstva (1869–1924)³⁴

V naseljih župnije sv. Mihaela je najvišji odstotek družin prebival prav v gospodinjskih tretje vrste: Šoštanj 45,1 %, Ravne ima 33,9 %, Skorno 47,2 %, Lokovica 41,2 %, Topolšica 39,9 %, Gaberke, 31,5 %. V Florjanu je največ, 34 % družin, prebivalo v gospodinjskih prve vrste, prav tako v Družmirju v gospodinjskih prve in druge vrste. Kljub temu je v Šoštanju v gospodinjskih prve in druge vrste prebivalo 46,1 % in le 8,8 % družin v gospodinjskih četrte vrste. Drugačni so rezultati v Florjanu in Družmirju, kjer je dobra tretjina družin živela v gospodinjskih prve vrste. Gre za dobro stoječe družine na trdnih kmetijah. Zapisovalci zapisnikov duš so z vrsto štiri označevali lesene koč, v katerih so najpogosteje živele vdove, vdovci, nezakonske mame, pa tudi »revne« družine. Skorno v tem delu beleži celo 23,6 %, v gospodinjskih tretje vrste pa skoraj polovico, 47,2 % hiš. V Skornem je bilo tako 70,8 % gospodinjskih tretje in četrte vrste, to pa govori o slabem gospodarskem stanju. Veliko število gospodinjskih četrte vrste je bilo ob reki Paki, kjer so stali mlini in žage. Mlini in žage so bili tudi ob Velunji v Gaberkah, zato je bilo tam tudi 52,8 % gospodinjskih tretje in četrte vrste. Tudi v Lokovici je bilo 56,7 % gospodinjskih tretje in četrte vrste, ki zajemata tudi tamkajšnje vinograde. Drugače je bilo v Topolšici. Uveljavljanje Termalnega zdravilišča je vplivalo na gradnjo hiš, saj je bilo v tem naselju kar 51,6 % hiš z gospodinjski prve in druge vrste. Gospodarska dejavnost je imela močan vpliv na klasifikacijo hiš po vrsti gospodinjskih. Na poseben način to odraža tudi odstotek družin po posameznih vrstah gospodinjskih. V Ravnah, kjer so bile gospodarsko močne

³³ Lastni izračuni.

³⁴ Lastni izračuni.

kmetije, je bilo v gospodinjstvih prve in druge vrste 54,3 % družin, v Družmirju pa celo 67,9 %.

V vsej župniji sv. Mihaela je največ družin živel v gospodinjstvih tretje vrste, 37,9 %, od tega v Šoštanju 11 %. Izmed vseh družin župnije sv. Mihaela pa jih je skoraj četrtina živela v Šoštanju, petina pa v Ravnah.

ŠTEVILO OTROK GLEDE NA VRSTO GOSPODINJSTVA

V večini primerov je visok delež družin določene vrste gospodinjstva dal *ustrezen prispevek otrok*. Razhajanja se kažejo v Ravnah, kjer 33,9 % parov tretje vrste gospodinjstev ni dal ustreznega najvišjega odstotka otrok, torej ta skupina družin ni dala največ otrok. V Ravnah se je 36,4 % otrok rodilo v gospodinjstvih prve vrste, v Gaberkah pa 38,9 % v gospodinjstvih druge vrste. Odstotek otrok, pri čemer obravnavamo vse, tudi nezakonske otroke, na družino glede na vrsto gospodinjstva kaže na to, da je imelo gospodarsko stanje pomemben vpliv na odločitev družin za večje število otrok. Najvišji odstotek otrok v prvi vrsti gospodinjstva je bil v naseljih Ravne, Lokovica, Topolšica, Družmirje in Florjan celo 42,3 %. V hišah druge vrste je bil povprečni odstotek nižji (22,9 %) in najvišji v Gaberkah in Družmirju. Najvišji povprečni odstotek otrok (35,4 %) je bil v hišah tretje vrste gospodinjstev, pri čemer izstopata Šoštanj (50,1 %) in Skorno (45,8 %). Odstotek otrok v hišah četrte vrste gospodinjstev je v vseh naseljih nižji, pa vseeno višji v Skornem (23,3 %).³⁵

Vrsta gospodinjstva	Odstotek (%) otrok po naseljih glede na vrsto gospodinjstva								
	Šoštanj	Ravne	Lokovica	Topolšica	Skorno	Florjan	Gaberke	Družmirje	Vsa naselja
1	21,1	36,4	35,4	32,1	24	42,3	17,1	35,5	30,6
2	19,9	25,4	12,7	24,1	6,9	27,6	38,9	34,3	22,9
3	50,1	27,4	38,4	36,9	45,8	13,5	27,6	26,3	35,4
4	8,9	10,8	13,5	6,9	23,3	16,6	16,6	3,9	11,1
	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabela 2: Odstotek vseh otrok po posameznih naseljih glede na vrsto gospodinjstva v obdobju od 1869–1924³⁶

³⁵ Lastni izračuni.

³⁶ Lastni izračuni.

NEZAKONSKI OTROCI

Nezakonski otroci kot posledica upada morale ali ekonomskega položaja ali morda obojega? Kot pravi Jože Hudales, upad morale v velenjskem koncu doline ni mogel biti zadosten razlog za povečanje števila nezakonskih otrok.³⁷ Nezakonski otroci so se rojevali v slabih ekonomskih pogojih. Rojevali so se hčeram na kmetiji, ki niso imele imetja, neporočenim delavkam, deklam in tistim, ki so bile označene kot »reva«. Izstopajo nezakonski otroci, ki so bili rojeni staršem v gospodinjstvih tretje vrste, to pa ustreza tudi skupni ugotovitvi, da je največ družin sv. Mihaela živelo v gospodinjstvih te vrste. Pri tem izstopa Lokovica z 12,8 %, sledi Topolšica 11,54 %, Gaberke 10,10 % in Florjan 10,25 %. Najvišji skupni odstotek, 10,78 %, nezakonskih otrok je bilo rojenih v gospodinjstvih četrte vrste, pri čemer izstopajo: Topolšica 13,40 %, Gaberke 16,37 %, Družmirje 14,8 % in izjemno visokih 19,20 % v Florjanu. To naselje tudi sicer izstopa z velikim odstotkom nezakonskih otrok v gospodinjstvih vseh vrst. Po drugi strani pa je bil ob nizkem odstotku nezakonskih otrok v Družmirju višji le odstotek nezakonskih otrok v gospodinjstvih četrte vrste. Razloge je najti v tem, da je Družmirje staro agrarno naselje trdnih nedeljivih kmetij in dokaj številčnih družin, nezakonski otroci pa so se večinoma rojevali v revnih gospodinjstvih četrte vrste.³⁸

Vrsta gospodinjstva	Odstotek (%) nezakonskih otrok po naseljih								
	Šoštanj	Ravne	Lokovica	Topolšica	Skorno	Florjan	Gaberke	Družmirje	Skupaj
1	8,51	6,33	3,56	6,42	6,10	9,19	8,80	4,45	6,31
2	4,53	8,29	9,88	8,15	10,45	8,47	8,46	7,50	7,93
3	7,98	9,26	12,80	11,54	9,46	10,25	10,10	4,37	9,60
4	5,50	9,41	8,84	13,40	7,53	19,20	16,37	14,80	10,78
Skupaj	7,26	7,99	8,88	9,23	8,37	10,59	10,40	6,17	8,40

Tabela 3: Odstotek nezakonskih otrok glede na vse otroke po naseljih glede na vrsto gospodinjstva (1869–1924)³⁹

³⁷ Hudales, *Od zibeli do groba*, 89.

³⁸ Lastni izračuni na podlagi SA župnije sv. Mihaela.

³⁹ Lastni izračuni.

ŠTEVILO OTROK NA DRUŽINO PO NASELJIH

Velike družine so bile nekdanj, tako tudi danes, redkost. Kvantitativna obravnava podatkov zapisnikov duš v obdobju 1869–1924 prinaša povprečno število otrok na družino. Na podlagi podatkov zapisnikov duš je izračunano povprečno število družinskih članov na hišo, ki pa je nekoliko višje, kot je bilo izračunano za vzhodni del Šaleške doline. V celotni župniji sv. Mihaela je znašalo povprečje 3,69 otroka na družino. Med naselji, ki sta bili pod povprečjem, sta Skorno s 3,51 in Šoštanj, slednji je imel najmanjše število otrok na družino, in sicer 3,08. Naselji Ravne 3,74 in Lokovica 3,68 sta v povprečju župnije, medtem ko so nad povprečjem okoliška naselja Družmirje 4,03, Topolšica 4,06, Florjan 4,1 in Gaberke 4,24 otrok na družino.⁴⁰ Analiza števila otrok na družino glede na vrsto gospodinjstva prinaša naslednje zanimive ugotovitve. V hišah z gospodinjstvi prve vrste so nad povprečjem s 3,71 otroka naselja Ravne, Lokovica, Topolšica, Skorno, Florjan in Družmirje. Pri tem je Šoštanj z 2,74 otroka na družino precej pod povprečjem. V gospodinjstvih druge vrste so bila nad povprečjem 4,04 otroka naselja Florjan s 4,91, Topolšica 4,33 in Gaberke s 5,80 otroka na družino. Pod povprečjem so bila naselja Ravne, Lokovica, Skorno in Družmirje in Šoštanj, s 3,09 otroka, slednji je imel najnižje število otrok na družino. V gospodinjstvih tretje vrste so bila nad povprečjem s 3,39 otroka stara agrarna naselja Družmirje, Gaberke, Skorno in Topolšica. Tik pod povprečjem pa so bila naselja Ravne, Lokovica, Florjan. V gospodinjstvih četrte vrste (lesena bajta) je bilo v povprečju 3,21 otroka na družino, pri čemer so bila nad tem povprečjem Florjan s 3,71, Topolšica s 3,46 in Ravne s 3,42 otroka na družino. Pod povprečjem pa so bila naselja Šoštanj, Lokovica, Skorno, Gaberke in Družmirje z 2,71 otroka na družino.

Povprečno število otrok na družino je primerljivo s podatki, ki jih je izračunal Jože Hudales za velenjski del Šaleške doline, pri čemer moramo upoštevati še očeta in mamo. Po Hudalesovih podatkih je družina leta 1899 štela v Velenju 4,23, Sp. Šaleku 5,32 in Zg. Šaleku 4,22 člana.⁴¹ V obdobju 1869–1924 je bilo v Šoštanju 5,08 člana na družino, sledi Skorno s 5,51, Lokovica s 5,68 in Ravne s 5,74. S tem je bil Šoštanj pod povprečjem župnije, medtem ko so bila bližnja naselja Družmirje, Topolšica, Florjan in Gaberke z več kot šestimi člani družine nad povprečjem župnije. Pri

⁴⁰ Lastni izračuni na podlagi podatkov v Status Animarum.

⁴¹ Hudales, *Od zibeli do groba*, 74.

naseljih, ki so bila pod izrazitejšim vplivom industrializacije, ugotavljamo nižje število članov na družino kot v agrarnih naseljih.⁴²

Vrsta gospodinjstva	Število otrok po naseljih								
	Šoštanj	Ravne	Lokovica	Topolšica	Skorno	Florjan	Gaberke	Družmirje	Skupaj
1	2,74	4,39	4,68	4,64	3,84	5,32	4,10	4,71	3,71
2	3,09	3,75	3,37	4,33	3,28	4,91	5,80	3,84	4,04
3	3,26	3,22	3,36	3,62	3,56	2,33	3,68	4,13	3,39
4	3,02	3,42	3,17	3,46	3,19	3,71	3,03	2,71	3,21
Št. otrok/družino	3,08	3,74	3,68	4,06	3,51	4,1	4,24	4,03	3,69
Št. članov/družino	5,08	5,74	5,68	6,06	5,51	6,1	6,24	6,03	5,69

Tabela 4: Število otrok (brez nezakonskih) na družino, število članov na družino po naseljih 1869–1924⁴³

ŠTEVILČNOST DRUŽIN PO NASELJIH

Analiza podatkov je pokazala, da mit o velikih družinah v župniji sv. Mihaela s povprečno 3,7 otroka na družino ne dosega pričakovanj po velikih družinah. V župniji je bilo 4,6 % družin brez otrok. V trgu Šoštanj je bilo teh družin kar 7,2 % in v Družmirju kar 11,1 %. V celotni župniji je bilo 16,8 % družin s po enim otrokom. Takšnih družin je bilo med naselji nadpovprečno, največ v Šoštanju 22,8 % in Skornu 20,1 %. Družin s po dvema otrokoma je bilo v župniji 16,1 %, medtem ko jih je bilo v Šoštanju 16,7 %, vendar je bilo teh družin že več v naseljih Lokovica, Skorno, Florjan in Gaberke. Družin s tremi otroki je bilo v župniji 16,1 %, pri čemer je Šoštanj s 14,2 % šele na šestem mestu. Pri družinah s štirimi otroki je imel Šoštanj s 14,4 % višji odstotek, kot je bilo povprečje župnije. Največ družin s po štirimi otroki je bilo spet v Ravnah 15,2 % in Topolšici 14,0 %. Kot zanimivost izpostavimo, da je bilo v Šoštanju v povprečju več tistih družin, ki so imele do dva otroka, kot je bilo povprečje v župniji, medtem ko je bil pod povprečjem župnije v družinah, ki so imele tri otroke ali več

⁴² Lastni izračuni na podlagi podatkov v Status Animarum.

⁴³ Lastni izračuni na podlagi podatkov v Status Animarum.

kot pet otrok. Izpostaviti velja staro agrarno naselje Družmirje, ki je pod povprečjem župnije vse tja do družin s sedmimi otroki in več, vendar je bilo teh družin po številu malo.

Naselja	Število otrok na družino v odstotkih (%)																
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Šoštanj	7,2	22,8	16,7	14,2	14,4	8,0	7,2	3,6	4,2	0,8	0,2	0,2	0,4	-	-	-	-
Ravne	3,6	15,4	16,1	18,4	15,2	10,8	7,2	5,2	4,3	1,7	1,5	0,9	0,4	-	-	-	0,2
Lokovica	4,2	15,6	17,3	17,6	12,1	10,1	8,5	4,9	3,9	3,3	1,3	1,0	0,3	-	-	-	-
Topolšica	2,4	13,7	13,4	19,1	14,0	9,4	10,6	5,8	5,5	2,4	2,4	-	0,3	0,6	0,3	-	-
Skorno	1,5	20,1	17,9	15,7	11,2	12,7	7,5	3,0	4,5	3,7	0,0	-	-	-	2,2	-	-
Sv. Florjan	7,8	12,6	17,5	11,7	7,8	13,6	9,7	2,9	6,8	2,9	3,9	-	-	1,0	1,0	0,3	1,0
Gaberke	2,2	12,7	18,7	15,7	10,4	9,7	6,7	6,0	5,2	8,2	4,5	-	-	-	-	-	-
Družmirje	11,1	15,4	13,6	9,3	9,3	9,3	8,0	8,0	6,2	4,9	2,5	0,6	1,2	-	-	0,3	-
Župnija sv. Mihaela	4,6	16,8	16,1	16,1	13,0	9,9	8,1	4,9	4,8	2,7	1,6	0,4	0,4	0,1	0,2	0,6	0,1

Tabela 5: Število otrok na družino v odstotkih (%) po naseljih župnije sv. Mihaela v obdobju 1869–1924⁴⁴

Družin z desetimi otroki je bilo v župniji malo, 1,6 %.⁴⁵ Zares velikih družin – z več kot 10 otroki – pa je bilo še manj, skupaj predstavljajo le 1,2 % vseh otrok, rojenih v zakonu:

Družin z enajstimi otroki je bilo devet: ena v Šoštanju, tri v Ravnah, tri v Lokovici, ena v Gaberkah in ena v Družmirju.

Družin z dvanajstimi otroki je bilo šest: dve v Šoštanju, ena v Ravnah, ena v Lokovici in dve v Družmirju.

Družine s trinajstimi otroki so bile tri: dve v Topolšici in ena v Florjanu.

Družine s štirinajstimi otroki so bile tri: ena v Topolšici, ena v Skornem in ena v Florjanu.

Družini s petnajstimi otroki sta bili dve: ena v Florjanu in ena v Družmirju.

Najštevilčnejši pa sta bili družini s šestnajstimi otroki, in sicer Janeza Stropnika in Marije r. Pusovnik, po domače pri Bečovniku, iz Raven ter Janeza Štrigla in Antonije r. Poprask, po domače Nagorevčnik, iz Florjana.

⁴⁴ Lastni izračuni na podlagi podatkov v Status Animarum.

⁴⁵ Desetnica ali deseti brat je posebnost slovenskega izročila.

Analiza je izpostavila še nekatere primere, ki kažejo na ekonomsko odvisnost in krhkost družine. Tak je prav gotovo tragičen primer Antonije in Andreja Šumečnik, ki sta imela v začetku 20. stoletja v Ravnah na številki 23 posest v najemu (gospodinjstvo prve vrste). Rodili so se jima trije otroci. Po smrti najmlajšega otroka in moža se je morala Antonija preseliti v leseno kočo na posestvo številka 95 v Ravnah, oba otroka pa je dala služiti. Premožnejše družine so lahko prehranile večje število otrok in »zaposlovale« tudi hlapce, dekline in varuške. Nasprotno pa si »kočlarji« niso mogli privoščiti toliko otrok, saj so morali preživeti. Vendar je bilo tudi na dobro stoječih kmetijah ob smrti enega od zakoncev otroke težko preživljati. V Ravnah pri Župancu, na številki 34, je pri porodu desetega otroka umrla 39-letna Treza Rajšter, čez šest dni pa je umrl še novorojenček. Vdovec se je čez štiri mesece ponovno poročil in imel še pet otrok. Kasneje mu je umrla tudi druga žena, zato se je čez šest mesecev poročil še v tretje, pri njegovih 59. letih pa se mu je rodil še en otrok. Pri Strnjaku v Ravnah na številki 54, sta se v prvem zakonu rodila dva otroka. Ko je hišni gospodar ovdovel, se je ponovno poročil in rodilo se je še osem otrok. Po 15 letih zakona je znova ovdovel, zato se je ponovno poročil s 30 let mlajšo ženo, ki mu je rodila še dva otroka, vendar rojstva zadnjega ni doživel.⁴⁶

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS, Franciskejski kataster 1925.

Gemeinden Ortschaften Derzeichnik Štajerska III Obersteiermark, Graz 1890–1900.

Kan. 470.

Kronika župnije sv. Martina v Šmartnem ob Paki.

Kronika župnije sv. Peter v Zavodnjah.

MMK: 1825–1878 (ena knjiga v ŠAM); (Upravna enota Velenje) 1878–1905, 1906–1928, 1929–1938, 1939–1941; (Župnija sv. Mihaela Šoštanj) 1771–1824, (Trg Šoštanj in Lokovica) 1787–1804, 1755–1770.

Kronika župnije sv. Mihaela Šoštanj – kopija, Muzej Velenje.

Orts Repertorium des Herzogthumes Steiermark auf Grundlage der Volkszählung vom 31. 12. 1869.

PMK: 1857–1900 (dve knjigi v ŠAM); (Upravna enota Velenje) 1900–1921, 1922–1938, 1938–1941; (Župnija sv. Mihaela Šoštanj) 1651–1661, 1653–1702, manjkajo knjige od 1703 do 1770.

⁴⁶ SA župnije sv. Mihaela.

RMK: 1853–1993 (tri knjige v ŠAM); (Upravna enota Velenje) 1898–1911, 1912–1921, 1921–1928, 1929–1932, 1933–1941; (Župnija sv. Mihaela Šoštanj) 1811–1837, 1719–1743, 1688–1719, 1635–1648, 1743–1757, 1648–1672, 1758–1770.

Seznam statusov (SA) za Župnijo Sv. Mihaela Šoštanj: SA, Sv. Mihael pri Šoštanju za leto 1868 (1868–1880); SA, Sv. Mihael pri Šoštanju Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan (1881–1895); SA, Sv. Mihael pri Šoštanju – cela fara 1889–1915; SA, Šoštanj, Topolšica, Florjan, Skorno 1916–1924; SA, Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovica 1916–1924; SA, Šoštanj 1846–1852.

Skornšek, Anton, neobjavljeno »Poročilo o delu komisije za evidentiranje in označitev prikritih grobišč (EIOPG) v občini Šoštanj«, ki je delovala v obdobju od 2002–2007.

Specialni krajevni repertorij Avstrijskih dežel, izdelan na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910, IV. Štajerska, Dunaj 1918.

Special-ort-repertorium von Steiermark 1880, Wien 1883.

Special-ort-repertorium von Steiermark 1890, Wien 1893.

Status animarum (SA) za Župnijo sv. Mihaela Šoštanj: SA sv. Mihael pri Šoštanju, 1868–1880; SA sv. Mihael pri Šoštanju za Družmirje, Gaberke, Skorno, Florjan, 1881–1895; SA sv. Mihael pri Šoštanju, 1889–1915; SA sv. Mihael pri Šoštanju za Topolšico, Florjan, Skorno, 1916–1924; SA sv. Mihael pri Šoštanju za Družmirje, Gaberke, Ravne, Lokovico, 1916–1924; SA sv. Mihael pri Šoštanju za Šoštanj, 1846–1852.

Šolska kronika osnovne šole Šoštanj, Muzej Velenje.

Volkszählung vom 31. Dezember 1910, k. k. Statistischen Zentralkommission, Brünn 1911.

Vollständiges Ortschaften – Verzeichniss, 1880.

Vollständiges Ortschaften, 1880.

ZAC, Fond družine Woschnagg, Matična knjiga zaposlenih 1936.

ZAC, Gemeinden Ortschaften Derzeichnik Štajerska III Obersteiermark, Graz 1890–1900.

ZAC, Mestna občina Šoštanj 1909, fasc. 1.

ZAC, Specialni krajevni repertorij Avstrijskih dežel, izdelan na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910, IV. Štajerska, Dunaj 1918.

Literatura

Miran Aplinc, Razvoj usnjarstva v Šoštanju in demografske spremembe. V: *Usnjarstvo na Slovenskem*. Šoštanj, 2008.

Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Milko Kos, Fran Zwitter, Kolonizacija in populacija. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, Agrarno gospodarstvo*, zv. 1. Ljubljana, 1970.

Milko Brezigar, *Osnutek Slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje, 1918.

Zdenko Čepič idr., *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana, 1979.

Majda Černič Istenič, Družina kot polje individualnosti. V: *Družboslovne razprave* 3, Ljubljana, 1985.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. g. Sarajevo, 1932.

Demografska statistika. Ljubljana, 1945.

Đuro Berislav Deželič, *Naša emigracija u Njemačkoj*. Zagreb, 1931.

Marjan Drnovšek, Zunanje migracije Slovencev v prvi in drugi Jugoslaviji: primerjalni vidik. V: *Migracije in Slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana, 2010.

Igor Filipič, Zapisniki duš v Škofijskem arhivu Maribor. V: *Arhivi* 26, št. 2. Maribor, 2003.

Jean-Louis Flandrin, *Družina: sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana, 1986.

Andrej Hozjan, Starejši priimki v vitanjski okolici. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2. Maribor, 1992.

Franc Hribernik, *Mesto Šoštanj – zgodovinski opis*. Uredil in spremne besede napisal Tone Ravnikar. Šoštanj, 1998.

Jože Hudales, Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini, Razprave – Presoje – Akcenti. V: *Zbornik 1995–1996, Šaleški razgledi* 12. Velenje, 1996.

Jože Hudales, *Od zibeli do groba*. Ljubljana, 1997.

Jože Hudales, Smrt in smrtnost na Slovenskem. V: *Množične smrti na Slovenskem*. Izola, 1998.

Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju. V: *Razprave o zgodovini mesta in okolici*. Velenje, 1999.

Jože Hudales, Damijan Kljajič, Tone Ravnikar, *Šaleška dolina v XIX. in XX. stoletju*. Titovo Velenje, 1990.

Artur E. Imhof, Historische Demografie. V: *Sozialgeschichte in Deutschland*. Goettingen, 1986.

Josef Andreas Janisch, *Lexikon vom Steiermark*, Band III. Graz, 1885.

Josef Andreas Janisch, *Topografisch Statistisches Lexikon von Steyermark*. Graz, 1878.

Damir Josipović, *Demografska analiza občine Šoštanj*. Ljubljana, 2006.

Peter Klinar, *Mednarodne migracije*. Maribor, 1976.

Jože Koropec, Matične knjige iz 17. stoletja za župnijo Slovenska Bistrica. V: *Zbornik občine Slovenska Bistrica*. Slovenska Bistrica, 1990.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana, 1937.

Krajevni leksikon LRS. Ljubljana, 1954.

Slavko Kremenšek, Vaščani v obmestju (ob primeru vasi Moste pri Ljubljani). V: *Slovenski etnograf* 20. Ljubljana, 1967.

Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842)*, snopič 1 in 2. Ljubljana, 1993.

Pierre Guillaume Frederic Le Play, *On family, work, and social change*. Chicago, 1982.

Peter Laslett, *Family life and illicit love in earlier generations: essays in historical sociology*. Cambridge, 1978.

- Marina Lukšič Hacin, *Migracije v teoretskem diskurzu. V: Migracije in Slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana, 2010.
- Miloš Macura, Kriterijum za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva. V: *Statistička revija* IV. Beograd, 1954.
- Mrvoj Maister, Filip Uratnik: *Socialni problemi Slovenske vasi*, II. zvezek. Ljubljana, 1938.
- Janez Malačič, *Demografija: teorija, analiza, metode in modeli*. Ljubljana, 1993.
- Anton Melik, *O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije*. Ljubljana, 1937.
- Vasilij Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. V: *Ekonomski revija* VIII. Ljubljana, 1956.
- Dušan Miljković, *Jugoslavija 1918–1988, statistički godišnjak*. Beograd, 1989.
- Peter Musi, Človek in smert. V: *Šolski prijatelj*. Ljubljana, 1854.
- Irena Novak Popov, Mitske predstave o Slovencih. V: *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ed. Irena Novak Popov. Ljubljana, 2007.
- Ann Oakley, *Gospodinja*. Ljubljana, 2000.
- Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. V. Theil, Das Dekanat Schallthal*. Graz, 1884.
- Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLII. Maribor, 1971.
- Janko Orožen: *Denarništvo v Celju*. Celje, 1973.
- Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941*. Ljubljana, 1945.
- Prebivalstvo Slovenije po naseljih 1869–1966*.
- Sašo Radovanovič, Mesto Maribor v luči matičnih knjig 17. stoletja. V: *Kronika* 39, Ljubljana, 1991.
- Carl Schmutz, *Historisch Topografisches Lexikon von Steyermark*, I.–IV. Bd. Graz, 1822.
- Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana, 1925–1932.
- Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana, 1939.
- Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija SHS*. Zagreb, 1925.
- Statistički godišnjak*. Beograd, 1929.
- Andrej Studen, Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja. V: *Zgodovinski časopis* 47. Ljubljana, 1993.
- Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana, 1995.
- Petra Svobljak, Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub med 1. svetovno vojno. V: *Množične smrti na Slovenskem*. Izola, 1998.
- Kristina Šamperl Purg, *Razmerje med mestom in vasjo kot problem slovenskega narodnega gibanja na primeru Ptuja in okolice pred prvo svetovno vojno (nekateri vidiki)*. Ptuj, 2001.
- Živko Šiferer, *Demografska statistika*. Ljubljana, 1952.

Marko Štuhec, *Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig*. V: *Kronika* 33. Ljubljana, 1985.

Franc Ušeničnik, *Pastoralno bogoslovje*. Ljubljana, 1932.

Vlado Valenčič, *Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati*. V: *Zgodovinski časopis* XVI. Ljubljana, 1962.

Vlado Valenčič, *Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754*. V: *Zgodovinski časopis* XVII. Ljubljana, 1963.

Marta Verginella, *Spremembe občutja smrti na Slovenskem v 19. in na začetku 20. stoletja*. V: *Množične smrti na Slovenskem*. Izola, 1998.

Peter Vodopivec, *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje*, v: *Zgodovina za vse* 1. Celje, 1994.

Dolfe Vogelnik, *Natalitetna mortalitetna področja v Jugoslaviji*. V: *Ekonomski revija* VIII. Ljubljana, 1956.

Dolfe Vogelnik, *Demografska statistika*. Ljubljana, 1961.

Dolfe Vogelnik, *Prebivalstvo po naseljih v razdobju 1869–1953*, 1. Knjiga. Ljubljana, 1961.

Dolfe Vogelnik, *Dosedanji razvoj, stanje in perspektive prebivalstva RS Slovenije*. Ljubljana, 1963.

Igor Vrišer, *Urbana geografija*. Ljubljana, 1984.

Zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1979.

Zlata Zupančič, *Velenjsko industrijsko središče in njegov razmah*. V: *Celjski zbornik*. Celje, 1961.

Zvonka Zupanič Slavec, *Epidemije na Slovenskem*. V: *Množične smrti na Slovenskem*. Izola, 1998.

Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana, 1936.

THE MYTH OF THE EXISTENCE OF LARGE FAMILIES IN THE PERIOD FROM 1869 TO 1924 IN THE CASE OF THE PARISH ST. MICHAEL IN ŠALEŠKA DOLINA

Summary

The author discusses the situation of families in relation to the quality of their houses, the mythic idea of large families and the reality in the period between 1869 and 1924, as well as the data on the number of members per family compared with nearby Velenje and beyond. The research has shown that such large families almost did not exist. Families with 10 or more children used to be and still are today more or less an exception and are very rare. Realistically speaking there were only 18% of families with more than five and only 1,2% of families with more than 10 children in the parish of St. Michael. The highest percentage of illegitimate children was born in agrarian settlements with third and fourth class households; in Šoštanj this percentage was under the parish's average. The number of illegitimate children stood out of in the settlements of Topolšica, Florjan and Gaberke. It is very interesting how this number is divided according to the household classes. Urbanized settlements had a higher number of children per family in households of the second,

third and fourth class, while in the agrarian settlements the larger number of children emerges in the houses of the first two qualities. The average family size in the Western Europe was around five members per family with certain deviations. In this sense the data are incomplete for Slovenia, but are methodologically comparable with some other areas. In the nearby Velenje the average family size in the middle of the 19th century was five family members; the family size was a little bit bigger in the nearby region. At the end of the 19th century the number of family members decreased in Velenje to 4.23, but grew to around 5.5 in the nearby region. The situation was similar in the western part of the Šaleška dolina. The average size of a family in the parish of St. Michael in the period from 1869 to 1924 was 5,69 members. In Šoštanj the average size was 5,08 members, which was below the average. These findings show that families in the areas that were under the influence of industrialization had less family members than those in agrarian settlements.

DER MYTHOS VON GROSSFAMILIEN IN DER PERIODE ZWISCHEN 1869 UND 1924 AM BEISPIEL DER PFARRE SV. MIHAEL/SANKT MICHAEL IN ŠALEŠKA DOLINA

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt die Lage der Familien bezüglich der Hausqualität, die Mythos-Vorstellungen von Großfamilien und die Realität der Periode zwischen 1869 und 192. Der Autor vergleicht auch die Zahl der Familienmitglieder mit dem naheliegenden Velenje/Wöllan und seiner Umgebung. Die Recherchen zeigten, dass so richtig große Familien gar nicht existierten. Familien mit zehn oder mehr Kindern waren damals genau wie heute eine Ausnahme und selten. Realistisch gesehen waren es in der ganzen Pfarre sv. Mihael/Sankt Michael nur 18% Familien, die mehr als fünf Kinder hatten und nur 1,2% Familien mit mehr als zehn Kindern. Dabei war das größte Prozent von unehelichen Kindern in Agrarsiedlungen mit Haushalten von dritter und vierter Art geboren, wobei dieses Prozent in Šoštanj/Schönstein unter dem Durchschnitt der Pfarre lag. Die Zahl von unehelichen Kindern war in den Siedlungen Topolšica/Topolschütz, Florian/St. Florjan und Gaberke/Gaberg weit über den Durchschnitt. Die Verteilung nach der Hausqualität ist sehr interessant. Die urbanen Siedlungen hatten die größere Kinderzahl pro Familie in Haushalten von zweiter, dritter und vierter Art, wobei man in den landwirtschaftlichen Siedlungen die größere Zahl der Kinder in den ersten zwei Haushaltarten findet. Die durchschnittliche große Familie in Westeuropa hatte mit wenigen Abweichungen ungefähr fünf Familienmitglieder. In diesem Sinne sind die Daten für Slowenien unvollständig, aber methodologisch gesehen vergleichbar. In dem naheliegenden Velenje/Wöllan hatte in der Mitte des 19. Jahrhunderts eine durchschnittlich große Familie fünf Mitglieder bzw. etwas mehr in der Umgebung. Ende des 19. Jahrhunderts sank die Zahl in Velenje/Wöllan auf 4,23 und stieg in der Umgebung auf 5,5 Mitglieder pro Familie. In dem westlichen Teil der Šaleška dolina war die Situation ähnlich. Die durchschnittliche Größe der Familien in der Periode zwischen 1869 und 1924 in der Pfarre sv. Mihael/Sankt Michael war 5,69 Mitglieder pro Familie. Šoštanj/Schönstein war mit 5,08 Mitgliedern pro Familie unter dem Durchschnitt. Wir stellten fest, dass in den Siedlungen, die unter starkem Industrialisierungseinfluss waren, die Zahl der Familienmitglieder niedriger war als in den landwirtschaftlichen Siedlungen.

Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:343.1(497.4-18)"1921"
929Murko Š.

Mateja Ratej: Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 39–63

Avtorica se v kulturnozgodovinski študiji ukvarja z odnosi v štajerski kmečki družini, ki so leta 1921 končali tragično, zato jih lahko spremljamo v kazenskem spisu mariborskega Okrožnega sodišča. Vojak Štefan Murko se je leta 1920 vrnil iz ujetništva v Rusiji, od koder se ni oglašal, doma pa ga žena Julijana ni bila vesela, saj je medtem zagospodarila na kmetiji in rodila dva otroka domačemu hlapcu. Februarja 1921 je Murko ženo vpričo otrok ustrelil, za to je bil obsojen na dva meseca zapora. Avtorica analizira vpliv domačinov iz Lancove vasi na sojenje; le-ti so vseskozi podpirali Murka in obsojali Julijanino vedenje. Avtorica izhaja iz teze, da je bil proces proti Murku očičevalnega pomena za celotno vaško skupnost, ki se je neposredno po vojni vračala v urejene odnose in socialne vloge. Hkrati ugotavlja, da je bil vzorec reševanja konfliktov v meddružinskih odnosih v navedenem primeru takšen, kot so ga sodobniki vojne kot akterji ali kot nemi opazovalci ponotranjili v letih morije, ko je dobilo golo nasilje legitimno prednost pred besednim sporazumevanjem. Povedano drugače: govorica vojne se je nadaljevala tudi v letih po njej.

Ključne besede: prva svetovna vojna, kmečke družine, vojni ujetniki, Štefan Murko, Julijana Murko

---

* Dr. Mateja Ratej, dr. zgodovine, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, SI – 1000 Ljubljana

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:343.1(497.4-18)"1921"
929Murko Š.

Mateja Ratej: A War after the War – the Return of Prisoner of War, Štefan Murko, in 1920.
Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 39–63

The author deals in this cultural-historical treatise with relations in a Styria farmer's family that led to a tragic end in 1921 and are therefore recorded in a criminal file of the Maribor District Court. Soldier Štefan Murko returned from Russian captivity in 1920. He never wrote from Russia and therefore his wife was not very happy to see him, for she took over the farm and had two children with their farmhand. Murko shot his wife in front of the children in February 1921 and was sentenced to two months in prison. The author analyses the impact the locals from Lancova vas had on the trial; they were throughout very supportive of Murko and they judged Julijana's behaviour. The author also supports the thesis that the trial against Murko was of a purifying importance for the whole village community, which shortly after the war returned to settled relations and social roles. At the same time the author also notes that the sample of conflict solving in interfamily relations in the discussed case is the same as it was internalised by the contemporaries of the war, being actors or silent observers, in the years of slaughter, when cold violence had a legitimate advantage over oral communication. In other words, the language of war was still in use long time after the war.

Key words: World War I, farmer's families, prisoners of war, Štefan Murko, Julijana Murko

Rjavolasi in rjavooki, ne preveč visok Štefan Murko (1886–1961) močnejše postave, pravilnega nosu, zdravih zob in podolgovate brade, rojen v Trnovcu pri Ptujju, je bil star petintrideset let, ko se je v začetku februarja 1921 znašel v celici številka devet jetnišnice Okrajnega sodišča Ptuj. Šestega februarja 1921 malo pred polnočjo je s samokresom ustrelil Julijano/Julo Murko (roj. Habjanič, 1887–1921), svojo leto dni mlajšo ženo in mater treh otrok.¹ Preden je bil maja 1914 mobiliziran v avstro-ogrsko vojsko, je bil Štefan premožen posestnik v Lancovi vasi (danes vas v občini Videm), od koder je izhajala Julijana. Že septembra 1914 je bil ujet, o njem ni bilo glasu niti po koncu vojne. Ko se je novembra 1920 pojavil na domačem pragu, Julijana moža ni bila vesela. Med njegovo odsotnostjo je zagospodarila na kmetiji, hkrati pa spletla ljubzensko razmerje s tedaj še ne šestnajstletnim Jakobom Regvatom, ki je prišel leta 1916 na kmetijo kot hlapec. Rodila mu je hčeri Roziko in Jero; prva je kmalu umrla, Jera pa je bila ob Štefanovi vrnitvi iz ruskega ujetništva stara manj kot leto dni.²

¹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče – Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Prevezemno poročilo, 7. 2. 1921; Krajevni urad Videm, Matična knjiga umrlih, 1921, 140.

² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, *Species facti*, 8. 2. 1921; Okrožnemu sodišču v Mariboru – predlog za povabilo prič, 5. 3. 1921.

Štefan je izvedel za ženino ljubezensko razmerje takoj po izstopu iz vlaka v Mariboru, saj mu je zanj povedal bratranec, ki je na železniški postaji pomagal pri logistiki vračanja ujetnikov. Bil je pretresen in je okleval, ali naj se sploh vrne domov. Odšel je k svoji sestri in prosil svaka, naj obišče Julijano ter ji naroči, da mora Jakob zapustiti kmetijo. Mladenič je to tudi storil in se zaposlil pri trgovcu na Ptuju.³ Ob koncu januarja 1921 je Julijana obiskala mladega ljubimca na novem delovnem mestu; prinesla mu je nekaj svinjine in ga spodbujala, da 6. februarja 1921 obišče njo in svojo majhno hčer v Lancovi vasi, saj bo mož zdoma. Jakob je pristal, a na dogovorjeni večer vendarle ni upal naravnost k Murkovim na hišno številko 17, temveč je Julijano počakal pri Tomaničevih, natančneje pri domači hčeri Ani, Julijanini prijateljici. Ana je bila tista, ki je tistega večera odnesla mleko Murkovim, da bi lahko poročala Julijani o Jakobovem prihodu.⁴

Julijana je vztrajala, da lahko Jakob vidi hčerko samo pri njej doma, saj v temi ni želela nositi dojenčice zdoma. Regvat se je uklonil. Medtem je Štefan Murko, ki je sumil, da žena kljub dogovoru ni prekinila ljubezenskega razmerja, čakal na ta trenutek. Z izgovorom, da gre na pogostovanje (pogostitev ožjih sorodnikov nekaj dni po poročnem slavlju, mala ohcet, op. p.) k svoji sestri v Dražence, je sicer odšel od doma, a se je prav kmalu vrnil in se skril za koruznjak na dvorišču. Opazil je, da Julijana v kuhinji pripravlja neko jed, kar je Štefana utrdilo v prepričanju, da žena pričakuje Regvata. Ni čakal dolgo v zasedi, ko je Julijana mladeniča res spustila v hišo. Štefan je skočil k vežnim vratom in jih zaklenil z zunanje strani, nato pa se je podal k sosedu Svenšku, kjer je prosil, da pojde nekdo od domačih po župana/občinskega zastopnika Jakoba Vaupotiča. Skupaj naj bi obelodanili prepovedano srečanje.⁵

Štefan je na župana čakal pri vežnih vratih. Ko jih je skušal nekdo od znotraj odpreti, je bil prepričan, da skuša Regvat pobegniti, zato je s samokresom ustrelil proti vratom. Vendar za vrati ni bil hlapec, temveč Julijana hči, enajstletna Marija Kranjc, ki je želela zapustiti hišo, da bi šla na stranišče. Strel jo je zadel v desno roko. V tistem je prispel župan Vaupotič, ki je skupaj z nekaj možmi zastražil hišo, vendar je Jakob Regvat bosonog in »razoglav« skočil s podstrešja z višine okrog petih metrov in stekel po zasneženi podlagi. Štefan je ostal sam s soprogo. Zaslíševalcem je povedal,

³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslība obdolženca, 7. 2. 1921; Okrožnemu sodišču v Mariboru – predlog za povabilo prič, 5. 3. 1921.

⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, *Species facti*, 8. 2. 1921.

⁵ Prav tam.

da sta se silovito prepirala. Ko mu je Julijana, sedeč na peči z dojenčkom na prsih, zabrusila, da ne bo dolgo »kraljeval tukaj«, pa so mu popustili živci. Pristopil je k peči in jo dvakrat ustrelil, enkrat v glavo, enkrat v prsi. Julijana je bila takoj mrtva. Ob njej sta sedela ranjena hči Marija in sin Janez, ki je bil edini izmed Julijaninih otrok Murkov sin.⁶

Murko je po dogodku pograbil sina, Marija pa dojenčico. Ko je otroke predal sosedovim, je stekel do župana Vaupotiča in mu opisal svoje dejanje, naslednji dan pa se je predal policiji. Četudi je svojim zasliševalcem priznal, da je kupil samokres na železniški postaji od nekega Madžara že konec decembra 1920, ko se je vračal iz Maribora, Štefan ni bil pripravljen priznati, da je načrtoval umor hlapca ali žene, temveč se je skliceval na svojo veliko jezo, ki mu je v danem trenutku zameglila um do te mere, da ni več vedel, kaj počne. Policijski narednik Anton Čuk je v poročilu, ki ga je napisal za ptujsko okrajno sodišče kot popis dejstev, poudaril, da je Julijana po moževi vrnitvi pred sosedi večkrat obžalovala Štefanovo vrnitev iz ruskega ujetništva. S tem je nakazal odnos, ki ga je do svojega sovaščana v nadaljevanju zavzela lokalna skupnost.⁷

MURKOVA DOMAČIJA

Prišleka, ki je s severne strani vstopal na dvorišče, z ograjo zamejene Murkove – Julijanine in Štefanove – domačije, je na desni strani takoj ob vstopu pričakal svinjak, na levi pa gospodarsko poslopje s kletjo in hlevom. Le-ta se je nadaljeval v stanovanjski del hiše. Tik ob zahodni ograji je stal koruznjak, kamor se je zvečer 6. februarja 1921 skrnil Štefan, da bi tam pričakal Regvata. Steza, ki je vodila vzdolž gospodarskega in stanovanjskega objekta, ki se je zaključeval z vrtom, je mimo vodnjaka na južni strani izstopala z (prav tako z ograjo zamejenega) območja domačije.⁸

Obiskovalec je skozi glavna vrata bivalnega dela vstopil v vežo, od koder je bilo možno nadaljevati pot naravnost v kuhinjo in od tam na levo v manjšo shrambo, ali pa ob vstopu v vežo zaviti na desno v osrednji bivalni prostor z dvema posteljama, prav toliko omarami, mizo in krušno pečjo, kjer je bila ustreljena Julijana. Iz tega osrednjega prostora je bilo mogoče

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Naris gospodarskega poslopja Štefana Murka.

pogledati skozi štiri okna – dve sta gledali na dvorišče, dve pa na vrt. Peč je bila v polkrogu obdajana s klopjo. Takoj ob vstopu v vežo so bile na levi strani stopnice, ki so vodile na podstrešje; to je bila pot, ki jo je ubral Regvat za beg pred verjetno smrtjo. Štefan je na podstrešju našel le še njegove čevlje. Levo od veže je bil hkrati prostor, značilno imenovan zadnja hiša.⁹

ZASLIŠANJA ŠTEFANA MURKA

Pred ptujskim okrajnim sodnikom je Štefan Murko povedal, da se je k Julijani priženil leta 1910. Čas pred začetkom vojne je moral biti zanj močno oddaljen, saj je navedel napačno letnico poroke z Julijano; na Matičnem uradu Videm je ta vpisana junija 1911.¹⁰ Julijana je bila vdova Krajnc in je živela sama s hčerko Marijo Krajnc. Njun zakon je bil po Murkovih besedah urejen, vse dokler ni nastopila vojna. Julijana je rodila dva otroka, od katerih je bil tedaj živ sedemletni sin Janez. Štefan je sodniku povedal, da je kot vojak pisal domov do leta 1917, vendar ni bilo od žene nobenega odziva, zato se je prenehal oglašati. Ko se je vrnil in zahteval, da se hlapec Regvat umakne s kmetije, je Julijana dejala, da je glavna na kmetiji ona: če se Štefan vrne, ne bo veljal pri hiši niti toliko kot hlapec. Murko je zato s seboj na dom pripeljal župana Jakoba Vaupotiča in skupaj sta vendarle prepričala Julijano, da je sprejela predolgo odsotnega moža. Štefan je priznal za svojega Regvatovega otroka in na sodišču podpisal, da je ženi odpustil nezvestobo, vendar za ceno prekinitve ljubezenskega razmerja: *»Kljub temu ni prišlo med nama do pravega sporazumljenja in opazil sem, da me moja žena ne mara.«*¹¹

Julijana ni želela več izpustiti iz rok vodilnega položaja v družini in osebne svobode, ki jo je pridobila med vojno. Štefana je še naprej dražila, da nima nobene besede pri gospodarjenju s posestvom. Ker mu je ob tem grozila še, da ne bo več dolgo gospodaril, se je bal, da mu nameravata z Regvatom vzeti življenje. Po ženinem vedenju je sklepal, da kljub drugačnemu dogovoru ljubimca še zmeraj vzdržujeta stike, zlasti ker je občasno odnašala od doma hrano. Kot je zatrjeval na sodišču, so za njeno vedenje vedeli tudi vsi sosedje. Ko je Štefan na usodni večer ustrelil iz svojega sa-

⁹ Prav tam.

¹⁰ Krajevni urad Videm, Matična knjiga umrlih, 1911, 309.

¹¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrajno sodišče Ptuj, Zaslišba obdolženca, 7. 2. 1921.

mokresa proti vratom in zadel pastorko Marijo, je slišal, kako Julijana kriči po hiši, da je bil strelec gotovo Štefan in še: »Hudič bo prej nesrečen kot mi vsi.«¹²

Preden je Murko dočakal občinske može, je hlapec ušel, Štefan pa se je začel po njihovem odhodu glasno prepirati z ženo. Četudi mu je zagotavljala, da je prišel Jakob samo obiskat svojega otroka, jo je Štefan ostro zavrnil, da tega brez njegove vednosti ne bi smel. Očital ji je nezvestobo, Julijana pa mu je spet zabrusila, da ne bo več dolgo njegova žena in bo on nesrečen prej kot vsi drugi. Štefan je pristopil k njej in jo ustrelil. Na sodišču je trdil, da je nosil orožje le zaradi samoobrambe in Regvata ni želel umoriti, temveč ujeti in s tem dokazati, da žena ni spoštovala dogovora, to pa naj bi bil zadosten dokaz za tožbo oziroma za ločitev njunega zakona.¹³ Posestvo bi tako ostalo njemu. Pri tem je vredno poudariti, da preračunljivost kmečkih lastnikov, ko je šlo za posest in izredno močno identificiranje kmeta s svojo posestjo, ni bila morebitna Štefanova osebna patologija, temveč značilna drža kmetov v obravnavanem času.

Ob nadaljevanju zaslišanja pred ptujskim okrajnim sodiščem 16. februarja 1921 je Štefan Murko nekoliko popravil prvotno izpoved, in sicer v trditvi, da je želel s strelom v vrata, ki je zadel pastorko, v resnici ustreliti Regvata v prsi. Takšna zastavitev bi mu onemogočila obrambo nenaklepnega uboja, ki jo je ubral pred zasliševalci, zato je sredi februarja zatrjeval, da je želel Jakoba samo raniti in tako onesposobiti za beg. Izrekel je prese-netljiv stavek, da ljubimca svoje žene še nikoli prej ni videl.¹⁴

OBDUKCIJSKO POROČILO

Truplo Julijane Murko je čakalo na obdukcijo v mrtvašnici pri Sv. Vidu. Iz Murkovega kazenskega spisa o Julijani ne izvemo veliko, še celo za njeno starost ali dekliški priimek ne. Nastopa zgolj kot truplo v vsej svoji pretresljivosti; arheologija njenega telesa pripoveduje o dobi, ki je Julijano zaradi njenega načina življenja kaznovala s popolnim izbrisom iz spomina – Julijana za razliko od Štefana nima groba na pokopališču v Vidmu.

Zdravnika, ki sta opravljala obdukcijo, sta ugotovila, da Julijanino srednje močno telo ni bilo posebno razvito. Mišičevje je bilo slabotno, ma-

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

ščevja je bilo komaj kaj. Bled obraz z udrtimi očmi je bil iznakažen, saj je krogla iz samokresa tik pod desno nosnico zmečkala tkivo, ki je bilo posuto s črnimi smodnikovimi zrcni. Nekateri od prednjih zob so bili izbiti, zobni del čeljusti pa deloma povsem zdrobljen. Desna nosnica ustreljenke je bila zamašena s koščki na pol prebavljene hrane, mesa in belega kruha. Kljub temu da je dojila otroka (ali pa ravno zato), so bile Julijanine prsi ohlapne, žleze dojk pa slabo razvite; to ni nenavadno, saj je med vojno dvakrat rodila in ob tem skrbela za kmetijo. Drugi izstrelek iz Štefanovega samokresa ji je prebil prsni koš in izšel na hrbtu. Njen trebuh je bil izbočen zaradi napihujočega se črevesja, spolovilo in presredek pa razbrazdana in razširjena od vsaj petih porodov. Smodnikova zrnca na zgornjem delu Julijanine leve roke so pričala, da si je (najbrž levičarka) v zadnjem hipu skušala zavarovati obraz pred strelom.¹⁵

Zdravnika sta ugotovila, da sta bila oba strela, ki sta drug za drugim zadela Julijano Murko iz neposredne bližine, smrtna: »Razumljivo je, da bi bila vsaka zdravniška pomoč brezuspešna.« Čeprav nista opravila mikroskopske preiskave, sta izvedenca lahko zatrdila, da bela sluzasta tekočina na Julijanini nožnici ni bila moška semenska tekočina, temveč izloček njene maternice.¹⁶ S tem sta dala vedeti, da Julijana po vsej verjetnosti usodnega večera ni spolno občevala ne z Jakobom Regvatom ne s kom drugim.

OSVOBOJENA SPOLNOST

Četudi je bil način, kako se je Julijana Murko vnemala za najstniškega hlapca Jakoba, morda videti kot rezultat njene razuzdanosti, je vendarle zvesto sledil navodilom, ki so prišla v javnost v začetku leta 1915. Javno mnenje jih je pripisalo ljubljanskemu škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, ki se je z eksplicitnimi opisi spolnih praks proslavil že leta 1910 v brošuri *Ženinom in nevestam*.¹⁷ Tudi novo besedilo, katerega avtorstvo slednjič ni bilo ugotovljeno, je bilo nadvse nazorno. Poročene ženske je odvezovalo zakonske zvestobe: »Vsled divjajoče svetovne vojne se nam je resno bati, da bomo občutno trpeli na pomanjkanju zaroda. Zdravniški izvedenci trdijo, da moški že prav lahko spolno občujejo s 16 ali celo 15 leti. No, seveda, vča-

¹⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zapisnik sodne komisije v mrtvašnici pri Sv. Vidu, 8. 2. 1921.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Jeglič, *Ženinom in nevestam; pouk za srečen zakon*.

sih tega ni bilo zahtevati od tako mladih moških, a sedaj je sila in gre se za pridobivanje neumrjočih človeških duš. Zato naj bi se ženske podvrgele tem mladeničem, ker tu se gre v prvi vrsti za to, da zanosi in rodi. Ko bo enkrat zasejanega zopet dovolj zaroda, bo seveda stopilo vse v prejšnji pravi tir.« V nadaljevanju je besedilo ženskam polagalo na srce, naj mlade moške, ki še ne čutijo spolne sle, pripravijo na spolno občevanje s »seganjem na spolni del, s ščegetanjem, drglanjem itd.«¹⁸

Od tu naprej se drža Julijane Murko v času vojne ne zdi več izraz njene spolne izprijenosti, saj je več kot očitno, da osvoboditev spolnih fantazem med vojno ni zadevala le nje, temveč je bila del splošnega stanja duha v okoliščinah velikanskega vojaškega spopada, ki mu v danem trenutku ne v bližnji ne v bolj oddaljeni preteklosti človeštva ni bilo mogoče najti para.

ZASLIŠANJA PRIČ

Ne glede na zapisano, pa so priče v kazenskem procesu proti Štefanu Murku pred Okrajnim sodiščem Ptuj v ustreljeni ženski druga za drugo vztrajno diagnosticirale pokvarjeno naravo, v njenem morilcu pa zglednega sovaščana in usmiljenja vrednega prevaranega soproga, ki je napravil, kar je moral napraviti. Občinski zastopnik, triinpetdesetletni Jakob Vaupotič, je 12. februarja 1921 pred ptujskim okrajnim sodiščem povedal, da so ga prišli tisti večer Svenškovi dvakrat prosit, naj stopi do Murkovih, češ da ima Štefan zaprtega Regvata. Ko je Vaupotič z možmi prispel na prizorišče, je našel močno vznemirjenega Štefana, ki je z rokami v žepu korakal po dvorišču. Takoj je pričel pojasnjevati Vaupotiču, da je otroku po nesreči priprl prst med vrata, »vsled česar se boji, da bodo ljudje slabo o njem govorili«.¹⁹

Štefan se je gotovo zavedal, kako zelo pomembno je za njegov položaj, da ostane v filistrskih očeh lokalnega okolja pozitivna figura, zato najbrž ni veliko pomišljal, preden se je Vaupotiču zlagal in mu zamolčal svoj samokres. Močan vpliv socialne kontrole in ljudskih govoric na življenje kmečkega človeka v dikciji številnih vpletenih v kazenski proces ni posebnost le tistega (mikro)časa, bolj preseneča velik pomen, ki ga je govoricam in nekakšnemu splošnemu ljudskemu mnenju (kaj oprijemljivega bi ne-

¹⁸ Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, 83.

¹⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Jakob Vavpotič, 12. 2. 1921.

kakšno ljudsko mnenje sploh lahko 'vedelo' o odnosu Julijane in Štefana Murko?) pripisovalo sodišče.

V nadaljevanju zaslišanja je tudi Vaupotič dejal, da je veljal Štefan »v celi občini« za mirnega in treznega človeka, medtem ko je imela Julijana med moževo odsotnostjo ljubezensko razmerje s hlapcem in je tudi po Štefanovi vrnitvi nekaj vaščanov videlo Regvata, kako se potika okrog Murkove hiše: »To se je splošno govorilo.« Sam je videl, da je Julijana neprijazno sprejela moža po vrnitvi iz ujetništva, medtem ko je za nadaljevanje razmerja med Julijano in Jakobom po Štefanovi vrnitvi vedel, ker se je tako »govorilo med ljudmi«. ²⁰

Občinski zastopnik je sicer še pravočasno spoznal, da je bilo delovanje njega in njegovih mož tisti večer na Murkovi domačiji sporno, zato je pred sodiščem povedal, da je vsem prisotnim pred vdorom v hišo zabičal, da Regvata ne smejo raniti. Nato je Vaupotič sodišču razkril zanimiv detajl v odnosu med Julijano in Štefanom: ko je čakal v veži, je videl Štefana, kako je mirno rekel ženi, ki je sedela na peči, naj mu izroči dojenčka. Ona ga je osorno zavrnila, Štefan pa ji je otroka vseeno vzel. Nekaj časa je korakal z njim po prostoru in najbrž mrzlično tuhtal, kako naj spričo Jakobovega pobega pomiri svoj ranjeni ponos. Naenkrat je odložil otroka na posteljo in pospremil Vaupotiča ter može od hiše. ²¹

Že čez okrog pol ure pa se je oglasil pri Vaupotiču in mu povedal, da je streljal na ženo, prosil ga je, naj pride pogledat, ali je mrtva. »Bil je videti miren in žalosten,« o razlogih za streljanje pa ni govoril. Šele ko sta se naslednje jutro peljala na Ptuj k orožnikom, je Štefan priznal, da se mu ne zdi prav, kar je storil, a je bil vendarle zadovoljen, ker je do dogodka prišlo v trenutku, ko je bil v hiši Regvat. ²² Nedovoljeni obisk Regvata pri Julijani je bila za Murka poglobitna olajševalna okoliščina, to je očitno vedel in je zato vanjo polagal vse upe. Če je (kakor kaže) načrtoval umor svoje žene in je čakal pravi trenutek za izvršitev dejanja, je bilo to zato, ker se drugače kot z nasiljem ni (več) znal izviti iz (pre)zapletenega odnosa.

Štefanov sosed, štiriinpetdesetletni Lovrenc Svenšek, je bil za sodišče pomembna priča, saj je bila njegova družina vsaj deloma seznanjena z razmerami pri Murkovih. Tudi on je – tako kot Vaupotič – pred ptujskim okrajnim sodiščem nastopil 12. februarja 1921. Še preden se je podpisal z okorno in neizoblikovano, skorajda otroško pisavo, je povedal, da je tistega

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

večera k njim dvakrat pritekel Murko z naročilom, naj gredo po občinskega pooblaščenca, enkrat ob pol osmi uri, drugič dve uri za tem. Svenšek je bil med tisto spremljevalno ekipo, ki je pred Murkovo hišo čakala na Regvata. Hkrati je bil bržkone tisti, ki mu je Štefan prvemu zaupal svoje dejanje; jokal je in bil je razburjen, ko je pritekel k Svenškovim ter izdaval, da je ustrelil Julijano. Ko je Štefan odšel, Lovrenc ni napravil drugega, kakor da je legel k nočnemu počitku.²³

Drugi trije možje iz skupine moških, ki je čakala, da prestreže Jakoba Regvata pri Julijani, štiridesetletni Vinko Anton, šestinštiridesetletni Jožef Kurež in petintridesetletni Franc Vidovič, so bili na sodišču na moč skopi z besedami. Četudi je več kot ena priča na sodišču povedala, da je bila vas dobro poučena o intimnem življenju Julijane Murko, so omenjeni možje na sodišču zanikali, da bi vedeli kar koli o predzgodovini krvavega zapleta.²⁴

JAKOB REGVAT

Z zaslišanjem Julijaninega ljubimca, mladega Jakoba Regvata, se je mnenje o umorjenkini spolni izprijenosti le še utrjevalo. Kazalo je, da resnično ni nikogar, ki bi bil o umrli pripravljen povedati kaj dobrega. Takrat devetnajstletni Regvat je 14. februarja 1921 pred Okrajnim sodiščem Ptuj povedal, da je prišel na Murkovo domačijo malce pred svojim štirinajstim letom starosti. Slabi dve leti kasneje sta neke noči z Julijano v hlevu pazila na brejo kobilo in čakala na kotitev. Začela ga je zbadati, da bi tak fant že moral kaj »uštirati«, saj je bila tudi ona stara le šestnajst let, ko so jo fantje že »pretipavali«. Tokrat je otipavala ona njega in po prvem spolnem stiku sta imela redne spolne odnose. Regvat je na sodišču trdil, da je zmeraj prihajala ona k njemu na svisli (skedenj), četudi se je osramočen branil, a ga je Julijana odpravila, rekoč, da tako mlad fant ne ve, kaj je svet. Povedal je, da je na njeno zahtevo dvakrat prespal pri njej v hiši; četudi je v zadregi legel na peč, se mu je kmalu pridružila.²⁵

Jakob je trdil, da se je Julijana posmehovala njegovi šibki potentnosti. Po prvi zanositvi je zanikala, da je on oče otroka, dejala mu je, da je »zanič« in

²³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Lovrenc Svenšek, 12. 2. 1921.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba prič – Vinko Anton, Jožef Kurež, Franc Vidovič, 12. 2. 1921.

²⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Jakob Regvat, 14. 2. 1921.

da tako in tako ne bi mogel napraviti otroka. Drugače je bilo pri naslednji zanositvi, ko mu je priznala očetovstvo, ker se je nanj – kot se zdi – čustveno navezala. Od ljudi je izvedel, da je bil oče prvega otroka neki vojak. Ko se je leta 1920 vrnil domov Štefan Murko, je Julijana Jakobu razkrila svoj načrt: izplačati je želela Murka, da bi zapustil kmetijo, onadva pa bi še naprej živela na posestvu v ljubezenskem odnosu kot gospodinja in hlapec.²⁶ Tudi ona je, podobno kot Štefan, hotela zapustiti nevzdržen odnos, a je, kot kaže, to nameravala izpeljati po mirni poti.

Julijanin načrt razkriva, da je na vsak način hotela ostati gospodarica svojega intimnega življenja in ob tem ohraniti tudi ekonomsko neodvisnost. Njena drža danes morda fascinira, tedaj pa je bila vredna vsega prezira in je bila zanesljiva popotnica za socialni in nazadnje telesni propad ženske. Julijanino ravnanje je bilo emancipatorično v okoliščinah družbe, ki se je duhovno in materialno pobirala po svetovnem spopadu, in v okviru manevrskega prostora, ki ji ga je omogočal patriarhat. Dejstvo, da je v odnosu z Regvatom s pridom izkoriščala socialno neenakost za spolno podreitev (dejansko za ohranitev pridobljene lastne integritete v odnosu), pa samo potrjuje, da človeška preteklost (in življenje na sploh) ne razpolaga z enoznačnimi pripovedmi, črno-belimi pravljimi zgodbami, v katerih bi bilo dobro zmeraj in povsod dobro, zlo pa takšno v vseh pogledih.

Položaj Štefana Murka je bil v precejšnji meri razbremenjen, ko je Jakob Regvat zaključil svojo izpoved pred ptujskim okrajnim sodiščem z besedami, ki jih je Regvat izrekel pred sodiščem, pomenile doprinos k razumevanju odnosa tedanjega kmečkega prebivalstva do spolnosti: *»Pripominjam, da jaz nisem imel namena spolno občevati z Julijano Murko, odkar je bil njen mož doma, ampak sem hotel samo na njeno željo svojega otroka pogledati; pa tudi popreje, ko je bil njen mož v ujetništvu, je bila le Julijana Murko kriva, ki me je vedno zapeljala.«*²⁷

ZASLIŠANJE MARIJE KRANJC

Sodišče bi moralo biti načeloma prizanesljivo do enajstletnega otroka, Julijanine hčere Marije Kranjc, ki je bila v streljanju ranjena v roko; po 152. členu kazenskega zakonika ji ne bi bilo treba pričati na sodišču, vendar se je (domnevno sama) odločila drugače. Dva dni pred Regvatom je bila

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

zaslišana na ptujskem okrajnem sodišču. Povedala je, da Regvata ni videla pri njih doma, odkar se je oče vrnil iz ujetništva. Tistega večera je prišel pogledat dojenčka, a so ga prestregli oče in občinski možje. Ko je Jakob pobegnil, so možje odšli, oče pa je legel na klop ob peči, na kateri je sedela Julijana in njeni trije otroci.²⁸

Marija je zatrjevala, da je oče nenadoma vstal s klopi in pričel izpirati rano na njeni roki, medtem ko je Julijana prav tako vstala, in sicer z namenom poiskati Marijino hranilno knjižico, da bi lahko plačala stroške zdravljenja v bolnišnici. To naj bi Murka zjezilo, skočil je na klop peči in dvakrat ustrelil ženo. Marijino pričanje je imelo presenetljiv zaključek in se ni skladalo s Štefanovo zgodbo, ko je dodala zadnji, za današnje uho strašljivo neprizadet stavek: »*Oče se ni kregal z materjo in zakaj jo je ustrelil, jaz ne vem.*«²⁹ Sodišče ni Marije vprašalo ničesar o tem, kako je mati v času vojne preživljala sebe in svoje otroke, kakšna mati je bila in kakšno skrb je posvečala vzgoji svojih otrok. Paradoks časa, v katerem je živela in umrla Julijana Murko, je, da je sodišče, ki je imelo nalogo, soditi njenemu morilcu, v resnici izdalo moralno sodbo njej; kot se je izkazalo, je bila ta precej bolj usodna od tiste pravno zavezujoče. Ni dvoma, da je bila Julijana Murko v očeh sodišča in vpletenih v kazenski proces obsojena še pred izrekom sodbe.

NOVA ZASLIŠANJA

Štiriindvajsetletna Ana Tomanič je kot priča v procesu proti Štefanu Murku nastopila 15. februarja 1921. A četudi prej Julijanina prijateljica, je bilo glede na splošno mentalno klimo v vasi iluzorno pričakovati, da se bo na sodišču izpostavila s pričanjem umrli v bran. Anina izpoved se je skladala z izpovedjo njenega očeta, ki je prav tako nastopil na sodišču. Potrdila sta, da je Jakob Regvat prišel 6. februarja 1921 okrog 19. ure na njihov dom in prosil Ano, da obvesti Julijano o njegovem prihodu. Julijana ni želela zapustiti doma, zato je Regvat upal, da ga bo Ana spremljala k Murkovim, saj se je utemeljeno bal govoric. A ta je spremstvo zavrnila, zato se je sam podal k nekdanji delodajalki. Regvat je bil do 3. ure zjutraj na domačiji Mihaela Tomaniča, nato pa je ob 4. uri bos potrkal na okno pri

²⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Marija Kranjc, 12. 2. 1921.

²⁹ Prav tam.

Aninem očetu Francu Tomaniču, kjer je domačim opisal beg skozi okno. Priskrbeli so mu obutev in klobuk, nato se je odpravil proti Ptujju. Ana je na sodišču zanikala, da bi se Julijana in Jakob po Štefanovi vrnitvi sestajala v njihovi hiši, pač pa zatrčila, da je Julijana pri njih večkrat tarnala, da jo Štefan pretepa, zato se je želela ločiti od njega.³⁰

Štefan Murko je 19. februarja 1921 na zaslišanju pred Okrožnim sodiščem Maribor, ki je od ptujskega Okrajnega sodišča prevzelo kazensko zadevo, kot odgovorno za žalosten razplet konflikta med njim in Julijano izpostavil Terezijo Sitar, ki naj bi ljubimcema dajala potuho in jima omogočala srečevanja na njenem domu.³¹ Sedemintridesetletna Terezija (oz. Terezia Sitter, kot se je podpisala sama) je pred ptujskim Okrajnim sodiščem nastopila nekaj dni pred tem, zato je zasliševalci o Štefanovi obtožbi niso mogli povprašati. Povedala je, da je pogosto zahajala k Julijani, ko je bila med vojno sama na kmetiji, saj je k njej hodila na delo. Zatrjevala je, da ni opazila posebnega razmerja med Julijano in hlapcem, za njun odnos se tudi ni zanimala. Ko se je Štefan vrnil, pa je Terezija vendarle opazila, da Julijana »*ne mara dosti*« za svojega moža, četudi se pred njo nista prepirala: »*Drugega mi ni znano.*«³²

Devetindvajsetletni Ivan Krajnc (oz. Krainz, kot se je podpisal; ljudje z jezikovno mešanega slovensko-nemškega področja širše mariborske okolice so se po prevratu le stežka odpovedovali nemški obliki zapisa svojih slovenskih priimkov) je med vojno velikokrat kosil na Julijaninem posestvu. Njegovo pričanje je zanimivo, saj je prvo med vsemi nekoliko osvetlilo odnos med Regvatom in Julijano, hkrati pa dalo slutiti, kako surovi so bili odnosi med slovenskim kmečkim prebivalstvom med prvo svetovno vojno in po njej. Ivan je povedal, da sta se vedla zaupno drug do drugega, a kadar se je razburil, je Jakob svoji delodajalki »*pravil v obraz*« najhujše psovke, ne da bi mu ona to štela v zlo. Jakob je bil sicer samotar, ki se je izogibal družbe, zato med vaščani ni bil priljubljen, vendar je bilo splošno znano, da je oče Julijaninega drugega otroka, ki ga je rodila med vojno. Krajnc je

³⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba prič – Ana Tomanič, Franc Tomanič, 15. 2. 1921; Obtožnica – Štefan Murko, 25. 2. 1921.

³¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor, Zaslišba obdolženca, 19. 2. 1921.

³² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Terezija Sitar, 15. 2. 1921.

zanikal, da bi kadar koli po Štefanovi vrnitvi videl Regvata v bližini Murkove domačije.³³

PISMO O GLASU

Iz občinskega urada Trnovec, svoje rojstne vasi, je dobil Štefan Murko 12. februarja 1921 bleščeča priporočila za nadaljnje sojenje. To standardizirano pismo o splošnem slovesu osebe je povsem spregledalo možnost, da bi se utegnila Štefanova »mirna« narava z aktivno večletno udeležbo v vojni korenito spremeniti: »Štefan Murko ima že od nekdaj najboljši glas. Vsi ga poznajo kot pridnega, mirnega in delovnega moža, ki gotovo nikomur ne želi ničesar žalega. Od vseh, ki ga poznajo, je zelo čistan.«³⁴

OBTOŽNICA

Ko je bil Murko 17. februarja 1921 prepeljan v kaznilnico v Maribor, kjer se je njegov kazenski postopek nadaljeval pred tamkajšnjim okrožnim sodiščem, sta ga čez nekaj dni obravnavala tudi psihiatra. Izvedenca dr. Ivan Jurečko in dr. Ferdinand Trenz sta ugotovila, da se Štefan spomni takšnih podrobnosti večera, ko je ustrelil svojo ženo, in jih navaja v tako točnem sosledju, da ni mogoče, da bi dejanje izvršil v stanju zmanjšane prištevnosti.³⁵

Še ne mesec dni po umoru Murkove Julijane je Državno tožilstvo 23. februarja 1921 na Okrožnem sodišču v Mariboru vložilo obtožnico proti Štefanu Murku, ki je bila obenem jasna obtožba »nesrečne Julijane, ki jo je gnala strast k mlademu Regvatu«. Četudi je bolj ali manj obnovilo že znano zgodbo, je dikciji poetično zastavljenega besedila, ki je kar prekipevalo od prispodob, vredno slediti, saj je, kot se zdi, kirurško natančen odsev časa, v katerem je nastalo: »Barčica zakonske sreče plula (je) mirno po tihih vodah, dokler je ni zgrabil leta 1914 vesoljni vihar in jo raztreščil v valovih svetovne vojne.« Štefan Murko je kar šest let »taval po brezmejnih sibirskih stepah«,

³³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Ivan Krajnc, 15. 2. 1921.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Pismo o glasu – Občinski urad Trnovec, 12. 2. 1921.

³⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Prezemno poročilo – Uprava jetnišnice Maribor, 17. 2. 1921.

preden ga je »usoda zopet privedla v domovino«. Posebno obremenilo za mrtvo Julijano je bilo, ker je obiskala hlapca Jakoba, ko je bil zaposlen pri ptujskem trgovcu, in ker ga je vabila k sebi na dom. »Tako sta bila golobčka v kletici,« se nadaljuje do umorjenke osupljivo zaničevalno besedilo obtožnice v delu, kjer opisuje Štefanovo akcijo zaklepanja vežnih vrat po prihodu Regvata na domačijo.³⁶

A če je bila obtožnica vsebinsko zastavljena tako, da bi razumela Štefanovo vzgibe za ravnanje (ne pa tudi Julijaninih), v kvalifikaciji dejanja ni mogla puščati dvomov: »Trdi pa (Murko, op. p.), da ni imel namena usmrtiti svoje žene, marveč da je ravnal le v jezi. Ta zagovor pa ne odgovarja resnici, marveč je namen umoriti po celem dejanskem stanju popolnoma jasen. Obdolženec se je oborožil že več časa prej z nabasano pištolo /.../. Predno je izvršil umor, vzel je ženi 10 mesečno Jerico iz naročja, očitvidno v namenu, da bi imel ženina prsa prosta. Brez nobenega prepira in hladnokrvno ustrelil je ženo iz neposredne bližine.«³⁷

Sklepni in ključni del obtožnice, ki je Murka bremenil naklepnege umora, je tako kljub poprejšnji odkriti moralni obsodbi Julijane Murko slednjič vendarle zaokrožil, da v »kulturni državi« nihče ne more in ne sme jemati pravice v svoje roke. Ob tem je tožilstvo verjelo Regvatu, da po Štefanovi vrnitvi ni imel več ljubezenskih stikov z Julijano, a si je prevarani soproj kljub temu priskrbel orožje, za posedovanje katerega ni imel dovoljenja.³⁸ Na potezi je bila porota mariborskega okrožnega sodišča.

Murko je v začetku marca 1921 preko svojega odvetnika Ivana Fermevca zaprosil sodišče za povabilo dodatnih prič na glavno obravnavo pred izrekom sodbe. Predlagane priče so bile številne, kmečki posestniki od blizu in daleč, ki so bili pripravljene priseči, da je bil Murko od otroštva naprej miren, pošten in delaven človek »izvanredno dobrega srca«; svoj umirjen, lep značaj je ohranil tudi po poroki z Julijano.³⁹ Pri tem je smiselno nameiniti pozornost naštetim vrednotam, ker so gotovo sodile v samo srčiko miselnega sveta, ki ga obravnavamo, saj jih odvetnik sicer ne bi navajal med olajševalnimi okoliščinami za nekoga, ki mu je grozila obtožnica za umor.

Predlog za povabilo prič je za nas zanimiv tudi zato, ker nekoliko odstre čas, ki ga je Štefan Murko preživel na fronti, natančneje v ujetništvu,

³⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Obtožnica – Štefan Murko, 23. 2. 1921.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožnemu sodišču v Mariboru – predlog za povabilo prič, 5. 3. 1921.

kjer je bil že od leta 1914. Živel je v izjemno težkih pogojih, a je v slabem zdravstvenem stanju vendarle skušal pomagati ranjenemu sinu železniškega uradnika na Ptujju, ki ga je poznal kot domačina. Nadalje je besedilo izjemno ostro do Julijane in ga je ponovno moč brati kot obupano tožbo časa, nepričakovano soočenega s procesom predrugačenja vloge ženske v družbi: »Julijana /.../ je bila nekako samosvoja ženska, zelo jezična, se ni hotela nikomur pokoriti in je vedela s posebnim sarkazmom izzivati in žaliti posebno svojega moža. Ni bila vsled tega nikjer priljubljena.« Takšno oceno Julijaninega značaja je bil pripravljen potrditi celo ptujski okrajni sodnik Anton Štuhec, ob tem pa še, da je Julijano silno težko prepričal, naj sprejme moža po vrnitvi iz ujetništva, četudi se je ta z izrednim samozatajevanjem in popustljivostjo do nje trudil preko vseh meja.⁴⁰

»Ahčaj se za življenje,« naj bi sosedje svarili Štefana, ki so videli in vedeli, da je Regvat še naprej zahajal k njegovi ženi. In četudi tega niso mogli vedeti, so bili številni sosedje iz Lancove vasi pripravljene na sodišču zagovarjati, da je bil Štefan po streljanju še vso noč zmeden, »prepaden od groze«, je »neprenehoma jokal ter obupno ihtel«. Vrhunec sprenevedanja pa je bil bržkone stavek, prav tako podprt s pričami iz domače vasi, ki je dajal slutiti, da je Murko z eno nogo že zunaj zapora: »Julijano Murko je vse obsojalo in cela okolica obžaluje Štefana Murko, ker mu je lastna žena uničila srečno življenje. Celotni brat Julijane Murko se je izrazil glede nje, ko se je mož povrnil: 'Moja sestra je vredna, da bi jo vsaki dan trikrat za pete gor obesil in v redu nakuril.'«⁴¹

Če razumemo čas po koncu vojne kot čas ponovnega vzpostavljanja urejenih razmerij med ljudmi in na ravni družbe, lahko pričujoč sodni proces interpretiramo kot nezadržno potrebo skupnosti po simbolnem očiščenju in zavrnitvi praks, ki so med vojno opredeljevale medčloveške odnose. Kazenski proces proti Štefanu Murku, ki je vseboval brezkompromisno obsodbo življenjskega stila Julijane Murko, namreč ni bil katarzičen le za Lancovo vas, temveč kar za širše ptujsko območje. Medtem ko odmev primera ni segel do ljubljanskega *Slovenca*, je za simbolno branje novice poskrbel lokalni *Ptujski list*, ki je o dogodku poročal izrazito moralistično. Že dober mesec dni pred razpisom glavne obravnave je časnik popisal zgodbo o tragični »rodbinski dramii«, o prisilno odsotnem možu in nezvesti ženi, ki je kljub moževi vrnitvi nadaljevala ljubezensko razmerje

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Prav tam.

s hlapcem; zaključek članka je bil pričakovan: »*Vsi prebivalci so na strani nesrečnega moža*«. ⁴²

GLAVNA OBRAVNAVA

V *Ptujskem listu* so poročali tudi o poteku glavne obravnave pred mariborskim okrožnim sodiščem, ki je trajala ves dan in je vzbujala splošno zanimanje; ljudje naj bi po koncu zasedanja v gručah postajali pred sodiščem in razpravljali o primeru. Brez javne obsodbe Julijanine drže ni šlo: »*Izrek porotnikov je občinstvo splošno zadovoljil, saj kaže, da čisla naš narod visoko žensko zvestobo in da obsoja strogo grdo prešuštvo*«. ⁴³ V podobnem duhu, a vendar manj angažirano, je potek sojenja komentiral poročevalec *Jutra*, ki je izpostavil »*sijajni*« govornik državnega tožilca: z »*velikansko senzacijo*« je požel »*splošno odobravanje*«, ko se je odlično vživel v obtoženca in razumel vpliv vojne na človekovo osebnost. ⁴⁴ Za osebnost Julijane Murko tega ni skušal nihče.

Ni bilo pričakovati, da se bo dvanajst porotnikov na glavni obravnavi pred mariborskim Okrožnim kot porotnim sodiščem proti obtoženemu Štefanu Murku 18. marca 1921 opredelilo bistveno drugače od njegovih sovaščanov. Tudi med porotniki so bili kmečki posestniki, ki so svojo službo doživljali kot čas, ki ga »*kradejo Bogu*«, medtem pa ostajajo domača kmečka opravila brez organizatorja. ⁴⁵

Štefan Murko je pred mariborskim sodiščem uvodoma ponovno dejal, da s tem, ko si je priskrbel orožje, ni nameraval ustreliti niti žene niti hlapca, temveč je želel zgolj zaščititi svoje življenje, po katerem sta mu domnevno stregla Julijana in Jakob. Posebej je poudaril, da je bilo v hiši temno, ko je oprezal za koruznjakom in da so bili otroci sami v sobi, ko je predtem pogledal skozi okno. Kot kaže, je želel prepričati poroto, da je imel tistega večera dobre razloge za sum, da žena prešuštvuje, medtem ko njega ni doma. Štefan je sicer spet povedal, da Regvata ni poznal in ni vedel, kako je videti, zato je lahko samo domneval, da gre za ženinega ljubimca, ko je videl vstopati moškega v hišo. Vztrajal je pri tem, da sta se neposredno pred streljanjem z Julijano sporekla in da je bil njen ostri jezik

⁴² Rodbinska drama, *Ptujski list*, 20. 2. 1921, 2.

⁴³ Mariborska porota, *Ptujski list*, 27. 3. 1921, 3.

⁴⁴ Zanimiva porotna razprava v Mariboru, *Jutro*, 19. 3. 1921, 3.

⁴⁵ Porotniki in njih odškodnina, *Slovenski gospodar*, 24. 3. 1921, 3.

kriv, da so mu popustili živci. Prav tako je popravil navedbo iz obtožnice, da je pred streljanjem Julijani vzel otroka iz rok, ni bilo res, je dejal Štefan, saj je Julijana otroka ponovno vzela v naročje in je Jerica v trenutku streljanja sedela na njenih kolenih. Zanimal je, da bi jutro po dogodku županu Vaupotiču izrazil zadovoljstvo nad dejstvom, da je bil povod za streljanje Regvatov obisk.⁴⁶

V nadaljevanju je Štefan Murko na pobudo svojega zagovornika povedal še nekaj podrobnosti iz svoje vojaške kalvarije; kmalu po mobilizaciji sta z bratrancem v Galiciji skušala rešiti ranjenega znanca, a so Rusi vse tri zajeli. V Sibiriji je bil nekaj časa zaprt, nato v delovnem taborišču. Zbolel je za malarijo, zaradi česar je bil dlje časa v bolnišnici. Svojo pripoved je Štefan zaključil z mislijo, da je v letih svojega ujetništva »vedno mislil na svojo ženo in otroka in hrepenel po domu.« Tudi po streljanju se je, tako je trdil, v obupu vrgel nanjo, jo objemal in jokal.⁴⁷

Z novimi niansami odnosa med Julijano in Štefanom je pred poroto postregel naslednji zaslišani, občinski zastopnik Jakob Vaupotič. Ker je bilo pri njem odložišče pošte, je vedel, da je Murko v prvem obdobju ujetništva večkrat pisal ženi. Tudi ona je pisala njemu, vendar je Štefan zatrjeval, da pošte ni prejel. Ko se je vrnil in skupaj z Vaupotičem vstopil na dvorišče domačije, se je Julijana ravno odpravljala krmit svinje. Pozdravili so jo, ona pa je molčala. Vaupotič ji je dejal, ali vendar ne vidi, kdo je prišel. Julijana je rekla, da ga ne pozna in da tudi nima časa, saj jo čaka lačna živina. Štefan je Vaupotiča ter še enega spremljevalca povabil v hišo in tam so dolgo čakali na Julijano. Ko je le prišla, je bila neprijazna do Štefana in mu je šele na dolgo Vaupotičevo prigovarjanje podala roko.⁴⁸

Ker je bila Julijana mrtva, je ni mogel nihče vprašati, od kod sta izvirala njena jeza in prezir do Štefana, ko se je nenadoma pojavil po šestih letih odsotnosti. Ob tem, da ji med vojno ni bilo lahko preživljati družine in je zato morda čutila jezo do moža, ji je morebiti Štefan iz ujetništva pisal o čem, kar jo je odvrnilo od njega in jo slednjič spodbudilo k ljubezenskemu razmerju z Jakobom Regvatom. Morebiti si je Štefan v Rusiji našel žensko ali si ustvaril novo družino ter si tako olajšal ujetniško življenje. Da tovrstnih primerov ni bilo malo, priča že bežno listanje po tedanjem mariborskem *Taboru*.

⁴⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor – Glavna obravnava, 18. 3. 1921.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

Sredi februarja 1921 je bilo tako moč v časniku prebrati o golem ženskem truplu, ki je bilo najdeno obešeno v gozdu pri Lipi v Prekmurju. Podan je bil sum, da gre za Rusinjo, ki jo je s seboj iz ujetništva pripeljal slovenski vojak, po prihodu domov pa je ob soočenju s svojo nekdanjo socialno vlogo ljubico pokončal.⁴⁹ Junija istega leta je Rusinja, novopečena soproga nekega slovenskega vojaka/ujetnika, v mariborski karanteni, kjer so morali ujetniki ostati nekaj dni po vrnitvi domov, rodila dvojčka.⁵⁰ Septembra 1921 pa policijska preiskava ni mogla zanesljivo ugotoviti, ali je Rusinja, ki je bila na vlaku proti Mariboru skupaj z vojnimi ujetniki, iz njega padla sama ali s tujo pomočjo.⁵¹

A hkrati bi utegnilo biti Julijanino vedènje, ko se je ob Štefanovi vrnitvi pustila pregovarjati, preden je vendarle sprejela moža, značilno za kmečko prebivalstvo tistega časa. Kakor je moč slutiti iz subtilnih zapisov pisateljice Manice Koman, ki je ustvarjala pred prvo svetovno vojno in po njej, je ekonomija preživetja kmečki populaciji vsiljevala trdo komunikacijo, v kateri je čustvovanje nadomeščala grobost. Zatajevanje čustev je pogosto vodilo v niz nerazumevanj in čustveno nezrelih ter neuravnovešenih reakcij. Manica Koman opisuje skorajda identičen dramaturški zaplet iz časa pred veliko vojno, ko se je mož po nekajletni odsotnosti vrnil z dela v Ameriki, medtem pa je njegova žena, ki je v moževi odsotnosti skrbela za njuno družino, zanosila s sosedom. Za razliko od Murkovega primera se Maničina zgodba ni razpletla z nasiljem, temveč s pogovorom in dogovorom.⁵² Obe zgodbi so ločevala štiri leta svetovne vojne.

V nadaljevanju zaslišanja na glavni obravnavi v primeru nasilne smrti Julijane Murko se tudi občinski zastopnik Jakob Vaupotič ni mogel več spomniti, ali mu je Murko na poti v Ptuj res izrazil zadovoljstvo nad dejstvom, da se je umor zgodil v času Regvatove prisotnosti v hiši. Ni pa pozabil omeniti, da je imela Julijana za razliko od Štefana slab značaj; Štefanov položaj obžaluje vsa vas in meni, da si ne zasluži kazni, je dodal. Podobno sta trdili tudi druga in tretja priča, Murkova soseda Lovrenc Svenšek in Anton Vinko, ki je dejal: »*Ne vem o Murku ničesar slabega, ljudje ga imajo radi.*« Tudi Vinko, ki je skupaj z Vaupotičem pospremil Murka domov ob prihodu iz ujetništva, je govoril o Julijaninem hladnem in celo sovražnem

⁴⁹ Morilec Rusinje v Prekmurju, *Tabor*, 16. 2. 1921, 3.

⁵⁰ Med vojnimi ujetniki, *Tabor*, 17. 6. 1921, 3.

⁵¹ Zločin ali nesreča, *Tabor*, 23. 9. 1921, 3.

⁵² Koman, *Šopek samotarke*, 3–13, 42–57, 87–94.

sprejemu, zaradi česar se je Štefan že namenil oditi, ko mu je žena le rekla: »Te pa ostani tu.«⁵³

Kaže, da je bilo edino bitje, ki je jokalo za Julijano, njena hči Marija. Kljub opozorilu, da ji to zaradi bližnjih sorodstvenih vezi ni treba, je želela pričati tudi na glavni obravnavi. Povedala je, da sta se Julijana in Štefan sicer velikokrat kregala in je v takšnih primerih Štefan ženo tepel s »šibo«, a je ponovno zanikala, da bi se bila sporekla tudi v času pred streljanjem. Marija je odločno ponovila to, kar je povedala že zasliševalcem ptujskega okrajnega sodišča, da nista govorila niti Štefan niti Julijana, ko je oče nenkrat vstal s klopi in ustrelil mater. Marija je sedela tik ob njej. Julijana ni utegnila niti zakričati.⁵⁴ Če je Marija upala, da bodo porotniki prisluhnili njeni interpretaciji zgodbe ali da bo z njo vsaj malo sprala črn madež z materine podobe, se je dvakrat motila.

Ker je pričakovalo pohujšljive podrobnosti njunega odnosa, je sodišče ob nastopu Jakoba Regvata izključilo javnost. A mladi ljubimec ni povedal ničesar, kar bi kompromitiralo umrlo Julijano. Na vprašanje o hišni razsvetljavi ob njegovem obisku pri Murkovih na večer umora je povedal, da je Julijana ob njegovem prihodu luč prižgala, nato pa jo ugasnila, ko se je poslavljajal. A oditi ni mogel, saj je Štefan medtem zaklenil vežna vrata.⁵⁵ V času, ko električna energija ni bila samoumevna, takšno Julijanino postopanje bržkone ni moglo biti nenavadno.

Terezija Sitar je imela na glavni obravnavi priložnost zavriniti hude obtožbe Štefana Murka, da je Julijani in Regvatu omogočala stike na njenem domu. Po Štefanovi vrnitvi je Jakoba videla samo enkrat: oglasil se je pri njej s prošnjo, da Julijani izroči njegovo poselsko knjižico, v katero naj mu kot nekdanja delodajalka vpiše spričevalo. Terezija se ni obotavljala in je Jakobu spričevalo napisala kar sama. Na sodišču je dodala še, da je Julijana že pred Štefanovo vrnitvijo zagotavljala, da moža ne mara več. Naslednji zaslišani Ivan Krajnc je pred sodiščem hudo črnil Julijano, ko je trdil, da je slabo vzgajala svoje otroke in jih s svojim vedénjem kvarila. Kot dokaz za to je navedel dogodek ob nekem obisku domačije: predenj se je postavil Štefanov sin Janez s palico med nogami in mu zažugal, »kakšnega kureca« ima.⁵⁶ Ne vemo, kakšen vtis je na porotnikih pustil opisan dogodek, a je z

⁵³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor – Glavna obravnava, 18. 3. 1921.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Prav tam.

današnjega vidika zanimiv predvsem kot pričevanje o tem, kako so vojno, pomanjkanje in razbite družine doživljali otroci.

Štefanov osemintridesetletni brat Ivan se je, podobno kot Marija Krajnc, odpovedal pravici iz kazenskega zakonika, da bi se kot bližnji sorodnik obtoženca vzdržal pričanja pred sodiščem. Pričakovano je stopil bratu v bran, ko je povedal, da je bila Julijana že pred vojno na slabem glasu, a potrdil, da sta se zakonca takrat dobro razumela. Za Ivanom je pred sodiščem nastopil Štefanov bratranec Jurij *** (nečitljivo), ki ga je Murko omenjal kot sotrpina na fronti in v ujetništvu, ter tistega, ki mu je po prihodu v Maribor prvi razkril Julijanin položaj. Štefanovo reakcijo ob vrnitvi je takole opisal: »*Bil je žalosten in rekel, da bi imel rajši, da bi bil v Rusiji umrl, kakor da najde tak dom.*«⁵⁷

Odgovornost ljudskih govoric za smrt Julijane Murko je bilo na sodišču nemogoče dokazati, kakor je bilo nemogoče govoricam poiskati izvor, saj so se priče izgovarjale druga na drugo. Kar se je »*splošno govorilo*« in kar so vaščani »*čuli od ljudi*«, resda ni imelo ne glave ne pripadajočega telesa, da bi lahko pričalo, a je bilo na sodišču vendarle pomembna olajševalna okoliščina za Štefana Murka, ker se je »*splošno govorilo*«, da se Julijana in Jakob shajata tudi po njegovi vrnitvi in se je »*čulo*«, da celo načrtujeta njegov umor.⁵⁸

Trije zdravniki, ki so nastopili na glavni obravnavi pred mariborskim okrožnim sodiščem, da bi podali dejstva o Štefanovem duševnem stanju, niso bili enotnih mnenj. Petintridesetletni mariborski zdravnik Ivan Jurečko je ugotavljal, da bi obtoženec glede na prestano vojno gorje in živčno izčrpanost sicer lahko trpel za sindromom, da bi v hudem razburjenju storil agresivno dejanje in ga nato povsem pozabil. Vendar je Štefan krvavi dogodek vseskozi opisoval trezno, natančno in v pravilnem vrstnem redu, zato Jurečko ni mogel potrditi, da bi dejanje zagrešil neprišteven in bi bil tako odvezan odgovornosti zanj. Šestintridesetletni mariborski zdravnik Ivan Zorjan je medtem trdil, da Murko zaradi prestanih telesnih in duševnih strahot med vojno in po soočenju z domačo situacijo v splošnem ni mogel ohraniti razsodnosti, četudi je zdravnik priznal, da ne more govoriti o Štefanovem duševnem stanju v trenutku streljanja, saj do sojenja ni bil v stiku z njim. Tretji je na glavni obravnavi nastopil izvedenec Ferdinand Trenz, ki je po predaji Murka Okrožnemu sodišču Maribor skupaj z Jurečkom že podal mnenje o njegovem duševnem stanju. Tudi tokrat je pritrldil kolegu,

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

da Murko dejanja ni mogel izvršiti v stanju zmanjšane prištevnosti, oba pa sta se strinjala, da je imel zaradi prestanega trpljenja med vojno strahotno obremenjene živce.⁵⁹

Morda je bilo za razbremenitev Murkove krivde poglobitnega pomena pričanje sedemintridesetletnega ptujskega okrajnega sodnika Antona Štuheca. Sodnik je izrazil prepričanje, da je Julijana sprejela Štefana po vrnitvi iz ujetništva proti svoji želji in iz usmiljenja; ko sta se zakonca oglašila pri njem, da bi podpisala sporazum o posvojitvi Regvatovega otroka, o prekinitvi ljubezenskega razmerja med Julijano in Regvatom ter o ponovni vzpostavitvi zakona med Murkovima, se je okrajnemu sodniku zdelo, da se je Julijana »v svoji notranjosti že popolnoma ločila od moža«. ⁶⁰ Izpoved lokalne moralne avtoritete o Julijanini neiskrenosti je moralo poroti dati vedeti, da se bržkone ni držala dogovora o prekinitvi zveze z Regvatom.

RAZSODBA

Po končanih zaslišanjih prič so imeli porotniki na voljo tri vprašanja. Edini so si bili, da Štefan Murko ni streljal v ženo z namenom, da bi jo usmrtil. Štirje od dvanajstih porotnikov so bili prepričani celo, da Murko ni bil kriv niti streljanja v zaprta vrata, čeprav je vedel, da so za njimi živi ljudje, med njimi njegovi otroci. Porotniki so se z dvanajstimi pritrdilnimi odgovori strinjali vsaj v tem, da Štefan Murko ni dovolj prepričljivo upravičil posedovanje orožja. Slednjič so vsi razen enega porotnika predložili negativne odgovore na vprašanje: »Ali je obtoženec Štefan Murko kriv, da je s tem, da je 6. 2. 1921 v Lancavesi, ne v namenu usmrtiti svojo ženo Julijano Murko, ampak v drugem sovražnem namenu, ustrelil dvakrat proti njej in tako ravnal, da je Julijana Murko vsled tega umrla?«⁶¹

Štefan Murko tako ni bil obsojen niti za umor niti za uboj svoje žene, temveč je bil zaradi dveh prestopkov – ker je nosil nedovoljeno orožje in ker je z njim streljal v zaprta vrata v prostor, kjer so bili njegovi bližnji – obsojen na dva meseca zapora, poostrenega z dvema postoma in enim trdim ležiščem vsakih štirinajst dni. Obsojenec je kazen sprejel brez pripomb, nase je prevzel tudi stroške kazenskega postopka, naslednja dva meseca pa zanj

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor – vprašanja poroti, 18. 3. 1931.

najbrž nista bila prehuda preizkušnja, saj ju je smel z dovoljenjem sodišča prestati v ptujskem okrajnem zaporu. V času zakoreninjenega patriarhata bržkone ni bil nikakršen paradoks dejstvo, da so bili trije »nedorasli« otroci, ki jih je Murko prikrajšal za mater, tista poglobitna olajševalna okoliščina zanj, zaradi katere je bilo sodišče pri odmeri kazni posebno milo z argumentom, da bi preživljanje otrok »vsled daljše odsotnosti očeta lahko prišlo v nered«. ⁶²

Kazenski spis kmečkega posestnika Štefana Murka se s tem zaključí. Ne vemo, kakšno je bilo njegovo življenje potem, ko se je vrnil iz zapora. Kako so nanj gledali njegovi otroci? Kdo je med njegovo odsotnostjo skrbel zanje? Kako (če sploh) so uspeli skrpati skrajno raztrgane odnose, ki jih je Štefanovo dejanje za zmeraj zaznamovalo? Je bil teman madež, ki ga je morala pustiti smrt Julijane Murko, začetek deviantnega obnašanja v družini? Ali pa so Julijanini otroci uspeli odrasti v kolikor toliko znosnem, morda celo zglednem družinskem okolju? Gmotno dobro priskrbljen Štefan jim je pričakovano poiskal novo mater, v letih po vrnitvi iz zapora se je poročil z Marijo Čeh s Ptuja. ⁶³ Kako je svoje življenje nadaljeval Jakob Regvat, ki je bil skorajda še otrok, ko je izkusil težavne razsežnosti spolnosti? Je še kdaj videl svojo hčer Jerico? Kakšne rane je na vseh skupaj in na vsakem posebej povzročil nov svetovni vojaški spopad dvajset let kasneje? Vprašanja, ki naj zaenkrat ostanejo neodgovorjena, so že stvar drugih in drugačnih tematizacij v raziskovanju preteklosti.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21.

Krajevni urad Videm, Matična knjiga umrlih, 1911, 1921, 1961.

Časopisni viri

Ptujski list, 1921.

Tabor, 1921.

Slovenski gospodar, 1921.

Jutro, 1921.

⁶² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Razsodba, 18. 3. 1921; Dopis Okrajnega sodišča Ptuj Okrožnemu sodišču Maribor, 19. 5. 1921.

⁶³ Poizvedba na Krajevnem uradu Videm, 13. 8. 2014.

Monografije

Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam; pouk za srečen zakon*. Ljubljana, 1910.

Manica Koman, *Šopek Samotarke*. Ljubljana, 1918.

Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana, 2000.

A WAR AFTER THE WAR – THE RETURN OF PRISONER OF WAR, ŠTEFAN MURKO, IN 1920

Summary

The author deals in this cultural-historical treatise with relations in a Styria farmer's family that led to a tragic end in 1921 and are therefore recorded in a criminal file of the Maribor District Court. Štefan Murko was a wealthy landowner in Lancova vas (today a village in municipality of Videm) before he was mobilised to the Austria-Hungarian army. In September 1914 he was captured, but did not return home after the war. Therefore the surprise was even bigger, when he came home in November 1920. His wife Julijana was not really happy about his return. She took over the farm during her husband's absence and had a love affair with not even sixteen years old Jakob Regvat, who came to the farm in 1916 as a farmhand. She gave birth to two daughters, Rozika and Jera; the first one died soon after her birth and Jera was almost a year old when Štefan returned from the Russian captivity. Murko shot his wife in front of the children in February 1921 and was sentenced to two months in prison. The author analyses the impact the locals from Lancova vas had on the trial; they were throughout very supportive of Murko and they judged Julijana's behaviour. The way Julijana Murko fell for the teenage farmhand Jakob may at first sight be seen as the result of her dissoluteness; she on the other hand only followed the instructions that were made public in 1915. The public opinion attributed these instructions to the Ljubljana bishop Anton Bonaventura Jeglič, who was famous for his explicit descriptions of sexual practice in the brochure "To grooms and brides" (*Ženinom in nevestam*) in 1910. The new text, which cannot really be appointed to Jeglič, relieved married women from martial fidelity for the sake of positive demographic politics. From here on the behaviour of Julijana Murko cannot be seen as sexual perversion, for it is more than obvious that freeing of sexual phantasies during the war was not just her problem, but it was, in the times of the great armed conflict, the general state of mind. Julijana Murko wanted to stay in charge of his intimate sex life and also to keep her financial independence. Her behaviour was back then despised and it was a guarantee for her social and nevertheless also physical ruin. Her actions were, on the other hand, also a sign of emancipation in a society that was spiritually and materially recovering from the world conflict, and to extend that was allowed by patriarchy. The author also explains that the trial against Murko was a catharsis for the whole village community, which shortly after the war returned to settled relations and social roles. At the same time the author also notes that the sample of conflict solving in interfamily relations in the discussed case is the same as it was internalised by the contemporaries of the war, being actors or silent observers, in the years of slaughter, when cold violence had a legitimate advantage over oral communication. In other words, the language of war was still in use long time after the war.

EIN KRIEG NACH DEM KRIEG – DIE RÜCKKEHR DES KRIEGSGEFANGENEN ŠTEFAN MURKO IM JAHR 1920

Zusammenfassung

Die kulturgeschichtliche Abhandlung behandelt die Verhältnisse in einer steirischen Bauernfamilie, die im Jahr 1921 zu einem tragischen Ende führten und über die man in einer Strafakte des Mariborer/Marburger Kreisgerichtes lesen kann. Bevor er im Mai 1914 in die österreich-ungarische Armee mobilisiert wurde, war Štefan Murko ein wohlhabender Landesbesitzer in Lancova vas/Lanzendorf (heute ein Dorf in der Gemeinde Videm/Treun). Er war schon im September 1914 gefangenegenommen, am Ende des Krieges kehrte er nicht zurück und deswegen war die lokale Umgebung noch viel mehr überrascht, als er im November 1920 zu Hause auftauchte. Seine Frau Julijana war wegen seiner Rückkehr nicht besonders glücklich. In seiner Abwesenheit übernahm sie den Bauernhof und hatte gleichzeitig eine Liebesbeziehung mit dem damals noch nicht sechzehnjährigen Jakob Regvat, der im Jahre 1916 als Knecht auf den Bauernhof kam. Julijana brachte zwei Töchter zur Welt, Rozika und Jera; die erste starb bald und Jera war fast ein Jahr alt, als Štefan aus der russischen Gefangenschaft zurückkam. Im Februar 1921 erschoss Murko seine Frau vor den Kindern und wurde zu zwei Monaten im Gefängnis verurteilt. Die Autorin analysiert den Einfluss, den die Einheimischen aus Lancova vas/Lanzendorf auf den Gerichtsprozess hatten. Sie unterschützten stets den Murko und verurteilten Julijanas Benehmen. Auch wenn die Art und Weise, wie Julijana Murko sich zu dem minderjährigen Knecht Jakob hingezogen fühlte, zuerst als Resultat ihrer Zügellosigkeit erscheint, sieht man, dass sie nur den Anleitungen, die Anfang 1915 veröffentlicht wurden, treu folgte. Die Öffentlichkeit schrieb die Anleitungen dem Ljubljanaer/Laibacher Bischof Anton Bonaventura Jeglič zu, der 1910 wegen expliziten Beschreibungen der Geschlechtspraxen in der Broschüre *Ženinom in nevestam* („Für die Bräutigame und die Bräute“) berühmt wurde. Der neue Text, dessen Autor man schließlich nicht feststellen konnte, entband die verheirateten Frauen zu den Gunsten der positiven demographischen Politik der ehelichen Treue. Von hier an scheint das Benehmen von Julijana Murko nicht mehr als Zeichen ihrer sexuellen Abartigkeit, denn es ist mehr als deutlich, dass die Freilassung der sexuellen Phantasien während des Krieges nicht nur sie betraf, sondern dass das allgemeiner Geisteszustand angesichts des großen bewaffneten Konflikts war. Julijana Murko wollte auf jeden Fall die Herrin des eigenen intimen Sexuallebens bleiben und dabei die ökonomische Unabhängigkeit behalten. Ihr Benehmen wurde damals verachtet und führte zu ihrem sozialen und nicht zuletzt körperlichen Zerfall. Ihr Tun war im Rahmen der Gesellschaft, die sich geistig und materiell nach dem Weltkrieg langsam erholte und im, von dem Patriarchat zugelassenen Rahmen, emanzipatorisch. Die Autorin begründet, dass das Strafverfahren gegen Štefan Murko eine Katharsis für die ganze Dorfgemeinschaft, die unmittelbar nach dem Krieg in ihre geregelten Verhältnisse und sozialen Rollen zurückkehrte, war. Gleichzeitig betont sie, dass das Muster der Konfliktlösung in den familiären Verhältnissen in dem behandelten Beispiel gleich ist, als die Konfliktlösungen, die die Kriegszeitgenossen in den Jahren des massenweise Tötens verinnerlichten, als grobe Gewalt Vorrang vor Kommunikation hatte. Anders gesagt: die Sprache des Krieges lebte noch jahrelang nach dem Krieg weiter.

Ali je bila vojna ob razpadu SFRJ v Republiki Sloveniji državljanska vojna?

Rok Šuligoj*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4)"1991"

Rok Šuligoj: Ali je bila vojna ob razpadu SFRJ v Republiki Sloveniji državljanska vojna?
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 64–82

Cilj članka je osvetliti dogajanje ob razpadu SFRJ in nastanku Republike Slovenije, saj so tuje časopisne hiše pisale in opozarjale na izbruh državljanske vojne v Jugoslaviji ob njenem razpadu. Pogledi na ta turbulentni čas so različni in neenotni, zlasti če jih spremljamo z zunanjepolitičnega vidika, upoštevaje med tujimi novinarji razširjeno nepoznavanje situacije, ter z notranjepolitičnega vidika, kjer sta Zvezna vlada in JLA želeli dogajanje prikazati kot državljansko vojno, nova slovenska oblast pa si je prizadevala prav nasprotno.

Ključne besede: Slovenija, Jugoslavija, vojna, 1991, osamosvojitve, politična zgodovina

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4)"1991"

Rok Šuligoj: Was the War in the Republic of Slovenia during the Disintegration of the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) a Civil War? Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 64–82

The aim of this article is to highlight the events that took place during the disintegration of the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) and the breakaway of Slovenia, since the foreign newspapers wrote and warned of the outbreak of a civil war in Yugoslavia at its disintegration. The views on this turbulent times are different and discordant, especially when considering them from the foreign policy position, regarding the widespread unfamiliarity with the situation among the foreign journalists, and looking at them from the internal political point of view in terms of the Federal Government

---

* Mag. Rok Šuligoj, študent, Volče 96, SI – 5220 Tolmin, rok.suligoj@gmail.com

and the Yugoslav National Army (JLA) wanting to present the events as civil war and the new Slovene Government trying to achieve right the opposite.

Key words: Slovenia, Yugoslavia, war, 1991, independence, political history

Pri proučevanju časopisnega poročanja najbolj izstopa to, da so vsi štirje preučevani časopisi dogajanje v SFRJ označevali s pojmom državljanska vojna, o kateri pa so pisali na različne načine. Nekateri so na možnost izbruha državljanske vojne zgolj opozarjali, drugi so trdili, da je državljanska vojna neizbežno dejstvo, tretji pa so bili prepričani, da se v Sloveniji – in kasneje na Hrvaškem in v BiH – tudi dejansko dogaja. Odgovor na to vprašanje ni tako preprost, kot se mogoče zdi na prvi pogled.

Vojna je po definiciji Antona Beblerja »izredno zaostren družbeni spopad, v katerem se družbene skupnosti (plemena, ljudstva, narodi, rasne, etnične, verske in druge skupnosti), gibanja, države in združenja držav kontinuirano in organizirano na vseh straneh borijo za uveljavitev svojih ciljev, ob pretežni uporabi množičnega oboroženega boja, ki po obsegu in posledicah bistveno presega druge oblike oboroženega nasilja na isti ravni družbenega razvoja in vojaške tehnologije.« (Enciklopedija Slovenije 2000, 315.)

Časopisne hiše pri opisu dogajanja v Jugoslaviji in Sloveniji uporabljajo termin državljanska vojna, to pa je po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* »vojna med nasprotujočimi si skupinami znotraj ene države«. V *Leksikonu Cankarjeve založbe* (1988: 221) piše, da je državljanska vojna »vojna za oblast v državi med oboroženo silo režima in pripadniki nasprotne strani. V začetku spopadi med manjšimi skupinami, ki navadno prerastejo v vojno.« Gažević (1972: 257) je zapisal, da je državljanska vojna oborožen spopad med razredi, narodi, političnimi ali drugimi nasprotujočimi si skupinami znotraj države z namenom doseganja izraženih političnih ter ekonomskih ciljev. Njen pojav razloži kot posledico nerešenih ekonomskih, političnih ter drugih vprašanj v družbi. V *International Military and Defense Encyclopedia* (1993: 511) so državljansko vojno označili kot spopad med skupinami v državi, v katerem so vse strani zmožne oborožiti svoje podpornike, poteka pa s ciljem pridobitve ali obdržanja nadzora nad državo ali celo z namenom ustanovitve samostojne države. Državljska vojna mora biti tudi dovolj obsežna in intenzivna, saj se s tem razlikuje od drugih nasilnih dogodkov v državi, kot so upori, nemiri, razbojništvo ipd. S tem, da je državljanska vojna vojna med različnimi skupinami znotraj iste države, se strinja tudi Sruk (1995: 361), ko piše, da se spopadajo narodi

v večnacionalni državi, leve in desne sile v deželi, prišlo pa je do ekstremne polarizacije.

Dogajanje v Jugoslaviji po 25. juniju 1991 tako ustreza osnovni definiciji državljanske vojne, saj je vendarle šlo za spopad različnih oboroženih skupin, ki so imele svoje jasno izražene politične in ekonomske cilje. V zagovor uporabi termina državljanska vojna gre tudi dejstvo, da so bile države po koncu druge svetovne vojne priča več kot štirim desetletjem stari državi Jugoslaviji, ki so jo sprejele in so z njo nemoteno sodelovale na različnih področjih. Treba je razumeti tudi zmedo in nerazumevanje, ki sta zavladata ob razpadu SFRJ. Ne samo zmeda, tudi slaba obveščnost in nepoznavanje situacije v Jugoslaviji med večino tujih novinarjev se odraža v poročanju preučevanih časopisov.

Prav zato, da se v mednarodni skupnosti ne bi uveljavilo prepričanje o državljanski vojni v Jugoslaviji in posledično o notranjepolitični zadevi, je bila samostojnost Slovenije razglašena dan pred uradno napovedano proslavo. Zakaj so se odločili za razglasitev samostojnosti 25. junija, je v intervjuju pojasnil tedanji minister za informiranje Jelko Kacin (2014): »Meni so Primorci dolgo časa zamerili, ker sem 25. junija popoldne, pred slovesnostjo, na vprašanja o tankih na Primorskem motovilil in govoril, da ni nobene agresije in da gre za težave v prometu itd. General Čad je z Reškimi korpusom krenil prej, ker je ocenil, da ne more priti na izhodišča do časa, ki so mu ga zastavili. Nam seveda ni šlo za to, da v skupščini svečano razglasimo samostojnost. Želeli smo imeti dogodek za svet. Zaradi tega sem, en teden pred razglasitvijo samostojnosti, na vprašanje novinarjev, zlasti tujih, kdaj to bo, moral nekaj razkriti, zato sem rekel, da bo to 26. junija zvečer ob 20.30 na trgu. Vsi so pričakovali, da bomo 26. junija razglasili. S tem sem pokrtil dogodek, da bi, če bi se stvari prej zakomplificirale, 25. junija to imeli v Poljčah, ker pa niso dovolj zgodaj krenili, smo mi v zadnjem trenutku sprejeli odločitev, da se bo to zgodilo v Ljubljani in takrat je vsa mobilna tehnika RTV-ja, ki je bila izven Ljubljane, na svetovnem prvenstvu v kajaku in kanuju v Tacnu, prišla nazaj. Na koncu je padla odločitev, da gredo v Ljubljano in ne na Gorenjsko. Mi smo morali spustiti državni simbol.«

Slovenija se je sklicevala na pravico narodov do samoodločbe, imela je demokratično izvoljeno vlado in se sklicevala na obstoj pravne države po evropskih merilih (Bučar 1991: 1009). Upoštevati je treba tudi dejstvo, da je spremenjena ustava SFRJ iz leta 1974 Jugoslavijo opredelila kot »zvezno republiko enakopravnih narodov in narodnosti, temeljila je na federativnem principu in je zagotavljala pravico vsakemu narodu do samoodločbe

in odcepitve«. (Repe in Nećak 2003: 302.) Izhajala je tudi iz »načela izvirne suverenosti republik in pokrajin kot primarnih oblik, v katerih državljani uresničujejo svoje pravice«. (Repe in Nećak 2003: 302.)

Vsaka država v današnji mednarodni skupnosti ima, »ne glede na priznanje, pravico do obstoja, ozemelske nedotakljivosti in do nevmešavanja v svoje notranje zadeve. Zato se je tudi Slovenija postavila na stališče, da je pravzaprav žrtev napada tuje države.« (Bučar 1991: 1011.)

Prvi stavek prvega člena ustave SFRJ iz leta 1974 se glasi: »Izhajajoč iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, so se narodi Jugoslavije na podlagi svobodno izražene volje v skupnem boju vseh narodov in narodnosti v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji v skladu s svojimi zgodovinskimi težnjami, zavedajoč se, da je nadaljnja krepitev bratstva in enotnosti skupni interes, skupaj z narodnostmi, s katerimi živijo, združili v zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in ustvarili socialistično zvezno skupnost delovnih ljudi – Socialistično federativno republiko Jugoslavijo, v kateri v interesu vsakega naroda in vsake narodnosti posebej in vseh skupaj uresničujejo in zagotavljajo ...« (Ustava SFRJ 1974).

Pravico vsakega naroda do samoodločbe in odcepitve potrdijo tudi druga, tretja, četrta in peta točka sedmega člena ustave:

- za pravico vsakega naroda, da si svobodno določa in gradi svojo družbeno in politično ureditev po poteh in s sredstvi, ki jih sam izbira;
- za pravico naroda do samoodločbe in nacionalne neodvisnosti in za njegovo pravico, da bije za te cilje osvobodilni boj;
- za spoštovanje pravic nacionalnih manjšin, všteti pravice delov jugoslovanskih narodov; ki žive kot nacionalne manjšine v drugih državah;
- za mednarodno podporo narodom, ki bijejo pravičen boj za svojo nacionalno neodvisnost in osvoboditev iz imperializma, kolonializma in vseh drugih oblik nacionalnega zatiranja in podrejanja ... (Ustava SFRJ 1974.)

Ta ustava je vpeljala dotlej najvišjo stopnjo federalizacije Jugoslavije, nasprotovala pa sta ji zlasti vodstvo armade in Srbija. Posledično je tudi tedanja slovenska ustava izhajala iz istih družbenopolitičnih izhodišč (Repe in Nećak 2003: 302–303). Težavo je predstavljalo predvsem dejstvo, da federalna ustava ni govorila o izvedbeni poti za odcepitev. Zvezna ustava je veljala od 21. februarja 1974 pa vse do 25. junija 1991 in prav na ta izhodišča veljavne ustavno zapisane pravice narodov do samoodločbe in odcepitve se je skliceval slovenski politični vrh, ko se je odločil za izpeljavo plebiscita,

na katerem so se prebivalci izrekli za samostojnost, temu pa je sledila razglasitev samostojnosti. S tega vidika Slovenija ni kršila ustave, z manevrom nekoliko zgodnejše razglasitve samostojnosti na proslavi 25. junija 1991 pa je prehitela tudi enote JLA.

Kot piše Repe (v Repe in Nečak 2003: 317), je ponoči s 25. na 26. junij 1991 zasedala zvezna vlada in sklenila, da je treba pod zvezno kontrolo prevzeti mejne prehode v Sloveniji, 26. junija so enote JLA že zasedle mejne prehode na Primorskem, slovensko predsedstvo pa je te akcije ocenilo kot neposredno nasilno intervencijo in poskus trajne okupacije Slovenije ter ukazalo obrambo, s čimer se je začela vojna za Slovenijo, ki je trajala deset dni.

Slovenija se je postavila na stališče, da gre za mednarodni oborožen spopad in v skladu s tem je dala jugoslovanski strani vedeti, da bo spoštovala pravila mednarodnega vojnega prava, natančneje Ženevske konvencije. S tem je, kot je še zapisal Bučar (1991: 1011), »poizkušala zavezati tudi nasprotno stran, da se bo v spopadu držala predpisanih pravil in s priznanjem mednarodnosti, tj. meddržavnosti konflikta, priznala tudi Slovenijo kot državo«. Glede na napore, ki jih je slovenska oblast vlagala v to, da bi dogajanje predstavila kot vojaški napad na suvereno državo, pa ni jasno, zakaj Slovenija teh konvencij ni sprejela kot mednarodnopravni subjekt in zakaj o tem ni obvestila depozitarja konvencij. Napačno je odreagirala tudi, ko se je sklicevala na okupacijo, ki je bila nad njo izvedena, namesto da bi se sklicevala na agresijo (Bučar 1991: 1011).

Glede Ženevskih konvencij je avtorju tega prispevka v intervjuju tedanji zunanji minister Dimitrij Rupel povedal: »Mi smo razglasili kontinuiteto mednarodnih pogodb. Rekli smo, da vse mednarodne pogodbe, ki jih je sprejela Jugoslavija, sprejema tudi Slovenija in se tega držimo. Mi smo uveljavljali, ko se nam je to zdelo posebej pomembno, npr. z Italijo kontinuiteto Osimskih sporazumov. Avstrijska državna pogodba nam ni uspela, ker so se Avstrijci postavili in hoteli unovčiti svojo podporo Sloveniji, češ, ne boste nam sedaj povzročali težav, če smo mi z vami tako lepo delali v času osamosvajanja. Ta stvar se je rešila precej ugodno. Strinjali smo se, da se ne strinjamo. Ženevske konvencije niso bile nikoli problem, jugoslovanska diplomacija je širila marsikaj. Vztrajali so tudi, da imajo zastavo v ZN. Mi smo spoštovali vse mednarodne obveznosti.« (Rupel 2014.) Svoj pogled na spoštovanje mednarodnega prava pa mi je podal tudi profesor mednarodnega prava in pooblaščenec za predstavljajanje Slovenije v mednarodnih institucijah Danilo Türk, ki je rekel: »Jaz sem bil konec junija, začetek julija 1991 v Ženevi in sem se pogovarjal

s predstavniki mednarodnega komiteja Rdečega križa. Res je, da tedaj nekateri obrambni voditelji niso razumeli pomena spoštovanja humanitarnega prava. To drži in to lahko potrdim, ker so mi to z zaskrbljenostjo pripovedovali člani mednarodnega komiteja Rdečega križa. Tedaj sem iz Ženeve pošiljal sporočila v Ljubljano, naj za božjo voljo nekaj naredijo, da ne bomo dobili imidža države, ki ne spoštuje konvencij. Čisto formalno gledano, lahko rečemo, da so konvencije na ozemlju Slovenije veljale, ratificirala jih je nekdanja Jugoslavija, Slovenija pa jih ni dala politično v ospredje in tega ravnanja z Ženevskimi konvencijami ni deklarirala na tak način, da bi si s tem pomagala pri vzpostavitvi državnosti. Nasledstvene notifikacije so prišle kasneje. Vprašanje je, ali bi kakšen formalen akt nasledstvenega značaja takrat, v junijski vojni, pomagal. Vojna je bila precej kratka, tako da se tedaj ni dalo misliti na vse. Kar se je dalo in za kar sem se zavzemal, je, da je treba zagotoviti to spoštovanje in to tudi pokazati. Da fante, ki se hočejo predati, tretirate kot vojne ujetnike itd. Prakso je treba uskladiti. Naša praksa mora biti skladna z Ženevskimi konvencijami, ki jih Slovenija spoštuje kot naslednica Jugoslavije, ki je pogodbenica stranka te konvencije. Bilo bi lepše, če bi mi takrat imeli sposobnost narediti nek deklarativni akt, ampak tega se med vojno ni dalo. Vem pa, da so bile v vojaških krogih tudi bolj cinične pripombe na ta račun. Odločilna je praksa, mednarodni komite Rdečega križa ima dobre pravnike. Oni so vedeli, da so konvencije na tem ozemlju veljale. Gre za to, ali država, ki je razglasila neodvisnost, ravna po konvencijah po načelu sukcesije. Mi smo sprejemali vse obveznosti, to je bil del deklaracije o neodvisnosti. Sprejemali smo vse obveznosti iz ustanovne listine. Kaj več o tem na tem mestu ni mogoče povedati. Res je, da so bili očitki pri mednarodni humanitarni skupnosti, da so meni o tem pripovedovali člani mednarodnega komiteja Rdečega križa v Ženevi in da sem z raznimi intervencijami skušal pomagati, da bi hitreje vzpostavili neko normalnost, ki jo uresničevanje konvencij zahteva.« (Türk 2014.)

Zaradi razglasitve samostojnosti je tedanje slovensko vodstvo trdilo, da gre za napad na samostojno državo, odpira pa se tudi vprašanje, kako močna in suverena je dejansko bila novonastala Republika Slovenija. Na to je Bučar (1991: 1011) zapisal, da JLA ni sodila, da gre za mednarodni spopad, saj je izjavila, da nasprotne strani ne priznava niti kot nasprotno vojskujočo se stran niti ne kot vstajnike ali upornike in še manj kot *de facto* stabiliziran režim. To pomeni, da je bila JLA dolžna upoštevati le tretji člen Ženevskih konvencij, s čimer je priznala, da gre za oborožen spopad, ki pa ni mednarodnega pomena. Green (2000: 317) je o skupnem

tretjem členu ženevske konvencije zapisal, da je namen tega člena zaščita v spopadih, ki niso mednarodnega značaja, torej se dogajajo na ozemlju ene države, med vladnimi na eni strani in uporniškimi skupinami na drugi strani ter so zunaj dometa mednarodnega prava, saj se vanje druge države zaradi spoštovanja suverenosti in nevmešavanja v notranje zadeve nimajo pravice vtikati.

Tretji skupni člen Ženevskih konvencij štiti osebe, ki ne sodelujejo aktivno v sovražnostih, ter tiste, ki so sicer pripadnice oboroženih sil, a so se predale, ranjene in bolne, z njimi pa je treba ravnati humano brez razlik med njimi ter zanje skrbeti. Zato jih je prepovedano pohabiti, umoriti, mučiti, imeti za talce, napadati osebno dostojanstvo, izrekati in izvrševati smrtne obsodbe brez zagotavljanja vseh pravnih sredstev (*Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*). Tretji skupni člen določa minimalne standarde in pravila, saj se je pokazalo, da so bile državljanske vojne zelo nasilne in krvave (Gasser 1993: 67). S tem se je JLA zavezala, da se bo minimalnih predpisov držala, a je hkrati dala tudi jasno vedeti, da ne gre za mednarodni spopad, pač pa za državljansko vojno. Ne samo armada, kot piše Kadrijević (1993: 21), tudi politični vrh federacije se je zavedal tega, da vodi pot do osamosvojitve republik le skozi državljansko vojno, to so tudi označili za edino pot razpada Jugoslavije. Hadžić (2004: 127–128) je na to dodal, da je Srbska vojaška koalicija vedela, da sta Hrvaška in Slovenija pod vplivom notranjih in mednarodnih okoliščin pridobili premoč zaradi več razlogov. Obe republiki sta imeli jasen in objavljen vojaško-političen cilj, tj. državno in nacionalno suverenost. Zato sta vse svoje sile usmerili v uresničitev tega cilja. Svoje prebivalstvo sta pripeljali do te stopnje, da se je bilo pripravljeno žrtvovati za državne cilje. Hkrati sta pridobili tudi mednarodne zaveznike, dobro sta proučili vojnega nasprotnika in od vseh republik sta najbolje izkoristili nacionalno in politično konstelacijo v Jugoslaviji.

Slovenija torej ni bila mednarodno priznana, storila je nekaj mednarodno-pravnih napak in z vojaškega (slovenske obrambne sile ob razglasitvi osamosvojitve niso bile najmočnejša sila na slovenskih tleh, saj je bila JLA številčnejša, to prikazuje tudi tabela 1) ter monetarnega vidika (v veljavi je bil še vedno jugoslovanski dinar) vlada RS ni bila *de facto* vrhovna avtoriteta na svojem ozemlju. Agnew (2005: 437) *de facto* suverenost omenja kot edino pravno obstoječo suverenost, to pomeni, da je tisti, ki obvladuje prostor, tudi njegov vladar, zato je suveren. Jelinek (v Stirk 2005: 159–160) trdi, da je suverenost stanje države, kateremu se je mogoče zavezati le po svoji volji. Suverenost zato ni vsemogočnost, pač pa pomeni, da je znotraj

meja države nihče drug nima moči omejevati. Mnogi, tudi Kunič (2006: 78–79), menijo, da suverenost še vedno temelji na definiciji vestfalske suverenosti. Po tej definiciji imajo države pravico do nevmešavanja v notranje zadeve s strani drugih držav.

DATUM	JLA	SLOVENSKE OBRAMBNE SILE
25. 6. 1991	19.360	16.234
26. 6. 1991	19.970	19.548
29. 6. 1991	19.582	22.741
30. 6. 1991	19.375	32.144
1. 7. 1991	19.395	36.021
3. 7. 1991	19.120	31.354
5. 7. 1991	16.641	40.279
8. 7. 1991	12.801	34.712
13. 7. 1991	11.137	21.105

Tabela 1: Število pripadnikov JLA in slovenskih obrambnih sil (TO, pripadniki milice in narodne zaščite). Vir: Prebilič 2008: 116.

Vtis, da gre v Jugoslaviji za državljansko vojno, je želela vsiliti tudi armada, ki je, kot piše Repe (2001: 173), že aprila in maja 1991 zaradi zaostrenih razmer v Sloveniji in na Hrvaškem zase na področju celotne federacije zahtevala posebna pooblastila, saj naj bi šlo zaradi neupoštevanja ocen in predlogov zveznega sekretariata za ljudsko obrambo za državljansko vojno. Guštin (2002: 30) trdi še, da je Sloveniji največjo zunanjepolitično korist prinesla odločitev slovenskega političnega vrha, da se kljub vsemu z orožjem zoperstavi JLA, saj je s tem Slovenija ob razpadu države delovala kot žrtev napada in ne kot napadalec.

Bučar (1991: 1009) je zapisal: »Priznanje države je politično in pravno dejanje, ki prizna določeno dejstvo ali pravno situacijo in je v diskrecijski pravici vsake posamezne države. Države se torej svobodno odločajo o tem, ali bodo kakšno novo državo priznale ali ne. Pri tem običajno upoštevajo t. i. tri konstitutivne elemente državitvornosti, ki so: (definirano) ozemlje, (stalno) prebivalstvo in (učinkovita) oblast ali vlada.« Bučar (1991: 1009–1010) je še dodal, da je bila predvsem vprašljiva učinkovita slovenska oblast zaradi funkcij, pristojnosti in moči zvezne države. Tega se je Slovenija zavedala, a je menila, da gre za postopen proces, ki je potekal postopoma z amandmaji k slovenski ustavi. Zaradi neizpolnjevanja vseh naštetih

pogojev in ker je mednarodna skupnost še vedno priznavala le SFRJ, se je pri vprašanju priznanja Slovenije zatikalo. Rosvita Pesek (2012: 347–351) je navedla, da je Republiko Slovenijo prva priznala Hrvaška, sledile so ji Litva, Gruzija, Latvija, Estonija ter Ukrajina. Ta priznanja niso imela velike teže, saj je šlo za države, ki še same niso bile mednarodno priznane. Prva zahodna država, ki je priznala Slovenijo je bila 19. decembra 1991 Islandija, takoj pa ji je sledila še Švedska. 15. januarja 1992 je sledilo priznanje vseh dvanajstih držav članic Evropske skupnosti.

Podpredsednik vlade dr. Jože Mencinger je zapisal, da gospodarske neodvisnosti Slovenije po 26. juniju 1991 ne bo, ker je le-ta odvisna od stvarnih zunanjih in notranjih gospodarskopoličnih okoliščin. Pritrdil mu je tudi finančni minister Dušan Šešok, ki je poslance opozoril, da gre le za normativno, ne pa tudi dejansko osamosvojitve, za katero niso izpolnjeni vsi pogoji. Slovenija tedaj ni imela lastnega denarja, zadostnih deviznih rezerv, priznanja lastne centralne banke, so pa organi RS prevzeli pravice v pristojnosti SFRJ in premoženje zvezne države. Hranilne vloge in sredstva na tekočih računih občanov je prevzela Banka Slovenije. Šele 7. oktobra, na zadnji dan moratorija, je bil sprejet zakon o denarni enoti RS, s čimer se je končala dinarska navezava Slovenije na Jugoslavijo (Prinčič 2008: 87–91).

Na ustavnem področju se je Slovenija opirala na Temeljno ustanovno listino o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije, v obrazložitvi katere je pisalo: »Izhajajoč iz volje slovenskega naroda in prebivalcev Republike Slovenije, izražene na plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990, upoštevajoč dejstvo, da je bila Republika Slovenija država že po doslej veljavni ustavni ureditvi in je le del svojih suverenih pravic uresničevala v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, ob dejstvu, da SFRJ ne deluje kot pravno urejena država in se v njej hudo kršijo človekove pravice, nacionalne pravice in pravice republik in avtonomnih pokrajin, ob dejstvu, da federativna ureditev Jugoslavije ne omogoča rešitve politične in gospodarske krize, in da med jugoslovanskimi republikami ni prišlo do sporazuma, ki bi omogočil osamosvojitve republik ob sočasnem preoblikovanju jugoslovanske zvezne države v zvezo suverenih držav, ob trdni odločenosti, da Republika Slovenija spoštuje enake pravice drugih jugoslovanskih republik ter z njimi enakopravno, demokratično in po mirni poti postopno ureja vsa vprašanja iz dosedanjega skupnega življenja, spoštuje njihovo suverenost in ozemeljsko celovitost ter ob pripravljenosti, da se bo z drugimi jugoslovanskimi republikami kot samostojna in neodvisna država tudi v prihodnje dogovarjala o institucio-

nalnih in drugih povezavah, sprejema Skupščina Republike Slovenije na skupni seji vseh zborov dne 25. junija 1991 na podlagi ustavnih amandmajev LXVIII, LXXII in XCJX k ustavi Republike Slovenije ter v skladu s 4. členom zakona o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije.« (Temeljna ustavna listina 1991.) Dotlej je namreč veljala Ustava SFRJ iz leta 1974, ki je s 25. junijem 1991 prenehala veljati, Ustava RS pa je bila ratificirana šele 23. decembra 1991. Razlog za tako pozno ratifikacijo tiči v tem, da je bilo sprejetje ustave zaradi Brionske deklaracije zamrznjeno za čas veljavnosti moratorija, vplivali pa so tudi notranjepolitični odnosi med strankami in znotraj Demosa (*Slovenska novejša zgodovina 2* 2005, 1363). Bučar (1991: 1011) trdi, da je Slovenija po tem, ko je oborožene spopade razglasila za vojno, spoznala, da se vojna ne odvija le na bojnem polju, temveč tudi v gospodarstvu in medijih. Prinčič (2008: 92) še dodaja, da so bili šele do decembra 1991 izpolnjeni najnujnejši politični in gospodarski pogoji za delovanje slovenske države.

Načinov, kako naj Slovenija doseže odcepitev, je bilo več. Bučar (1991, 1010) navaja tri poti, po katerih ali s pomočjo katerih bi Slovenija lahko postala suverena in neodvisna samostojna država:

1. s sporazumom vseh prizadetih strani je bilo v tedanji balkanski stvarnosti stežka določiti prizadete strani, odprto pa je tudi vprašanje legitimnosti in legalnosti njihovih predstavnikov;
2. z enostranskim odcepitvenim dejanjem po vzoru baltskih republik, a bi potrebovali strinjanje zvezne oblasti;
3. z uspešno preživeto državljansko vojno, v kateri bi Slovenija *de facto* prevzela oblast nad svojim teritorijem in jo obdržala tako dolgo, da bi mednarodna skupnost pravno priznala to dejstvo.

Slovenija je sprva želela po prvi poti, a ni našla vseh merodajnih subjektov, odločila se je za drugo pot, tj. za enostransko razglasitev samostojnosti, ki pa se je sprevrgla v vojno in se, vsaj v očeh tujih novinarjev, spremenila v tretjo pot – pot državljanske vojne, a so se, kot je zapisal Bučar (1991: 1011): »oboroženi konflikti zaradi zapletenega ustavnopolitičnega položaja in pritiska mednarodne skupnosti prenesli za pogajalsko mizo«. Kot piše Repe (v Repe in Nečak 2003: 323), je bilo Sloveniji naklonjeno tudi dejstvo, da je bila armada zmedena in nacionalno mešana. Srbski politični vrh, ki je preko sodelovanja srbskih oficirjev stremel k uresničitvi koncepta Velike Srbije, ni imel več interesa za obstoj Jugoslavije s Slovenijo v njej, to pa je pripeljalo do končanja spopadov in umika armade iz Slovenije.

Ramet (2006: 381) pojasnjuje, da je bilo za mnoge Jugoslovane že dogajanje od leta 1981 točka brez vrnitve in da je bila državljanska vojna v zraku že od leta 1983. Ramet (2005: 69) dodaja še, da je med drugimi tudi Anton Bebler januarja 1991 opozarjal na resno nevarnost izbruha državljanske vojne, ki naj bi se pripravljala. Utemeljeval je s tem, da jugoslovansko ministrstvo za obrambo ni poslalo kopije svojega proračuna zvezni skupščini, ter spomnil na napore JLA po destabilizaciji nekomunističnih vlad Slovenije in Hrvaške ter z razorožitvijo TO.

Tudi na mednarodnem prostoru je videnje podobno, saj je ameriška obveščevalna agencija CIA v poročilu oktobra 1990 predvidevala, da bo Jugoslavija prenehala obstajati najpozneje čez dve leti, rešiti je naj ne bi mogla niti gospodarska reforma. Po njihovem mnenju naj bi Srbija hotela preprečiti slovensko in hrvaško željo po odcepitvi, za kar bi se poslužila tudi srbske manjšine na Hrvaškem in v Bosni, končalo pa naj bi se z uporabo vojske, etničnega nasilja in državljanske vojne, česar naj ne bi mogle preprečiti niti ZDA niti Evropska skupnost. Hitro je postalo jasno, da so napovedi CIA pravilne in da ZDA nimajo nikakršnega interesa vmešavati se v krizo v Jugoslaviji, saj so bile preveč zaposlene z Irakom, predsednik Bush pa se je bal tudi, da bi kakršno koli posredovanje negativno vplivalo nanj v tekmi bližajočih se predsedniških volitev novembra 1992 (Klemenčič 2009: 154). Klemenčič (2009: 170) poroča tudi, da sta tako Vance kot Boutros-Ghali vojno v Jugoslaviji jemala kot državljansko vojno in ne kot mednarodno vojno, ki bi lahko ogrozila mednarodno stabilnost in mir.

Zanimivo pa je tudi dejstvo, da lahko po opravljenih intervjujih zaključim, da mnenja o tem, ali je bila v Sloveniji državljanska vojna ali ne, niso enotna. Na vprašanje, ali je bila uporaba termina državljanska vojna pravilna, mi je uradni govornik MZZ v času osamosvojitve in dober poznavalec tujih medijev Ivo Vajgl (2014) odgovoril: »Ste na pravi sledi. S stališča zgodovine, ko bo nekdo gledal nazaj, bo rekel, da smo imeli odcepitev, kar zavračam. Mi smo definirali osamosvojitve kot pravico do samoopredelitve naroda. Mi nismo pristali na to, da smo se odcepili, tudi zato, ker smo vedeli, da bodo sledila pogajanja o nasledstvu in če si se odcepil, nisi imel nasledstvenih pravic. Tu je bilo tudi nekaj semantike v celi zadevi. Jaz tudi mislim, da je težko ugovarjati novinarjem, ki so gledali in bili priče dogajanjem na tleh, da to ni bila državljanska vojna. Težko je ugovarjati temu. Mi smo imeli svoje zelo specifične interese tudi zato, da smo zavračali to, ampak v resnici je bila državljanska vojna.«

TedANJI predsednik vlade Alojz Peterle (2014), mi je na vprašanje o njegovem pogledu na državljansko vojno v Sloveniji odgovoril: »Verjetno je

nekaj osnov za to, da se temu lahko reče državljanska vojna. Jaz predvsem razlagam razliko med različnimi vojnama takrat. Vojna v Sloveniji je bila vojna med Slovenijo in centralističnim konceptom oziroma partijskim konceptom, celo velikosrbski bi dal malce v oklepaj. Bila je politična vojna. Če se spomnite, je v času puča proti Gorbačovu JLA spremenila naravo – iz jugoslovanske armade je postala srbska armada. Imeli so konflikt med dvema narodoma in njunima armadama. V BiH smo imeli spopad treh elementov, in to je bila prava državljanska vojna. Vse te vojne so različne med seboj, Kosovo je spet svoj primer. Jaz se s tem ne ukvarjam. To je bila vojna med že proglašeno državo, ampak še ne popolnoma priznано državo, in eno od centralnih sil nekdanje skupne države. Ne ukvarjam se s tem, ali smo imeli tisti dan vse attribute. Mi smo prevzeli oblast v zraku, na kopnem itd., kdo je bil močnejši, se je pokazalo v desetih dneh, zato se ne bi skliceval na številke in v začetku ne bi šel na rabo kvantitativnega kriterija. Iz dneva v dan je bilo JLA manj, slovenskih oboroženih sil pa vedno več. Pomembno je bilo to, da so bile številke na dan napada približno izenačene. Govorilo se je o četrti armadi v Evropi, potem pa smo videli, kako je bilo s to armado. Strinjam se z vami, da je po vseh definicijah težko označiti uporabo termina državljanska vojna kot zgrešeno, lahko pa rečete, da je ta primer *sui generis*. Je čisto nekaj posebnega.«

Jelko Kacin (2014), minister za informiranje, ki se ne strinja s tem, da je bila to državljanska vojna, mi je v intervjuju povedal: »Tako smo morali v nekaj nočeh narediti vse zastave, ključno je bilo, da je vsaka od tedanjih šestdesetih občin, vsi državni organi, predvsem pa da so vsi mejni prehodi tisto noč dobili slovensko zastavo. Ko se je akcija zjutraj 27. junija začela, je bila država razglašena, imela je teritorialne meje, svoje državne simbole. In ne TO Slovenije, ne slovenska milica, nista nikoli prestopili zunanjih meja Republike Slovenije. Vsi spopadi so se dogajali na našem ozemlju. Agresor je prihajal od tam. Ko so tankovske kolone poslali v nekaj smereh, vse to so bile akcije agresije. Oni so po našem ozemlju drdrali in mendrali, mi nikoli nismo šli čez. Tudi preden je prišlo do uporabe orožja, je bilo res veliko opozoril in na drugi strani sprenevedanja Kadrijevića, da se bo res kaj zgodilo. Preden se je odprla uporaba orožja, so bile prošnje, naj vendar prenehajo, ker bomo iz pasivne obrambe prisiljeni v aktivno obrambo. Skratka nismo bili tisti, ki bi začeli z agresijo, nismo bili tisti, ki bi šli na drugo ozemlje. Ker tuji novinarji niso poznali Jugoslavije, ker niso poznali ustavnega sistema, ker niso vedeli, kaj je republika in kaj so njene pristojnosti, ne razumejo, da imamo v Jugoslaviji šest republik in da govorimo različne jezike. Zato je po mojem mnenju uporaba tega termina

nenatančna. To, o čemer vi govorite, da so pisali o državljanski vojni, je tipičen pristop iz Jugoslavije, kjer govorijo o jugoslovanskem jeziku in o razpadanju Jugoslavije, ne znajo pa povedati, zakaj je Jugoslavija razpadla. Gre za pomanjkanje elementarnega znanja in razumevanja. Ni res, da je bila Jugoslavija federacija šestih republik. Ne, tam je bilo sedem subjektov, JLA je bila država v državi.«

Podobno kot Kacin mi je v pogovoru povedal tudi prvi predsednik RS Milan Kučan (2014), ki je na izziv, da je večina tujih novinarjev pisala o državljanski vojni, dejal: »Ne, jaz mislim, da je bila to posledica nerazumevanja in zmede okoli tega, kaj se pravzaprav dogaja. Pravo definicijo dogajanja v Sloveniji in na Hrvaškem je kasneje dala Badinterjeva komisija, ki ni nič govorila o državljanski vojni, pač pa je govorila preprosto o tem, da je država razpadla tudi zaradi policijskih, vojaških in drugih razlogov, ekonomsko-socialnih in političnih in da je imela zato vsaka od republik pravico, da odloči o svoji prihodnosti, bodisi da se odloči za samostojnost ali da želi v skupnost držav po vzoru SND. O državljanski vojni z nami ni nihče govoril. (...) Začetek je bil takšen, da je kazalo na državljansko vojno, a se je to hitro opustilo. Glavni argument Slovenije je bil plebiscit iz leta 1990. S tisto prepričljivo večino, s tistimi številkami smo mi nastopali. Tudi takrat, ko je Baker od mene zahteval, da odstopimo od teh osamosvojitvenih odločitev, sem jim rekel, da ni demokratičnega politika v nobeni državi, ki bi lahko delal v nasprotju s takšno večino, kot je bila naša. Tudi v Ameriki si tega vi ne bi privoščili. Te stvari so postale kmalu jasne. Spregledovali so, res je bilo težko razumeti, kaj se je v Jugoslaviji dogajalo, ampak so spregledovali, da je slovenska odločitev za razdružitev utemeljena na res demokratično izraženi volji tako velike večine. Zato je bilo takrat že irelevantno, ali je bilo to mednarodno priznано ali ne, šlo je za to, da je na podlagi te odločitve prišlo do zaprosila za mednarodno priznanje in ni moglo prihajati prej. Po tem, ko je prišlo do Brionskih pogajanj in tega znamenitega dokumenta, je bilo s tem konec. Jaz v tem nisem videl nobenega znamenja državljanske vojne, videl sem pa, in to tudi je bilo, intervencijo JLA kot intervencijo za obrambo integritete Jugoslavije. Takšen je bil tudi sklep zvezne vlade, ki so ga potem vojaki generalštaba raztolmačili po svoje, ker tam je bilo rečeno, da je treba zaščititi integriteto države in seveda zavarovati njene zunanje meje, oni pa so to razumeli, kot da imajo dovoljenje za uporabo orožja. To je bil ta nesporazum. Ko sem jaz ponoči klical Markovića – če človeka sredi noči iz spanca zbudiš, njegova reakcija ne more biti igrana. Bil je presenečen. Vprašal me je, kako to, na podlagi česa? Odgovoril sem mu, da na podlagi sklepa njegove vlade, česar

ni razumel. To so bile zanimive reči. Osebno tega nisem videl kot državljansko vojno. Treba je razumeti, da je šlo za večnacionalno državo, kar je Jugoslavija absolutno bila.«

O poznavanju dogajanja v Jugoslaviji in Sloveniji sem povprašal tudi Danila Türka, ki mi je odgovoril: »Tukaj imamo dva nivoja problemov. Prvi nivo je nepoznavanje dejstev. Drugi nivo, ki pa ga v Sloveniji ne razumejo vsi, je ta, da v mednarodnem pravu vsaka vojna, ki se dogaja znotraj meja ene države, velja za spopad, ki nima mednarodnega značaja. To je v tistem času konceptualno določalo okvir razmišljanja. Če vi ne poznate dejstev in če vidite, da prihaja do spopadov znotraj ene države, je to državljanska vojna. Nič od tega nas ne sme presenetiti. Jaz sem v članku, ki sem ga napisal v času plebiscita in nosi naslov *O legitimnosti in efektivnosti državne oblasti*, izšel pa je decembra 1990 v *Delu*, razložil, kako bo to potekalo. Vi morate imeti polno efektivnost za to, da vas priznajo, razen če pride do kakšnih posebnih političnih okoliščin, da imate tako močne prijatelje, da bodo to naredili kot akt podpore, zato da bi to efektivnost sčasoma pridobili. Takrat sem ta članek napisal v polemiki, kjer je bilo govora o tem, da nam bo državnost padla kot zrela hruška. Ta metafora se je takrat prvič pojavila. Ta je bila kot politična propaganda čisto v redu, ampak kot profesor mednarodnega prava sem moral razložiti, da to tako pač ne gre. Mi smo potrebovali vojaško efektivnost, diplomatsko efektivnost in potrebujemo finančno efektivnost. To se je vzpostavljalo od junija 1991 naprej. Ne zadošča, da razglasite, da imate diplomacijo, da imate denar itd. Vi morate vse to dejansko imeti in to tudi dokazati. To dokazovanje je vzelo nekaj mesecev. In vedeti je treba tudi, da svet ni gledal na Slovenijo ločeno od drugih. Svet je na Slovenijo gledal kot na eno regijo znotraj Jugoslavije. Ko je vojna na Hrvaškem dosegla tako zastrašujoče razsežnosti, da se je vedelo, da ne bo poti nazaj, je bilo v Evropi sprejeto spoznanje, da je treba te države priznati. Carrington je takrat videl, da njegova konferenca ni uspela, in to je tudi odkrito povedal in dodal, da zato ne more biti proti priznanju. To je povedal decembra 1991. Takrat se je poskušalo nekaj, kar sem jaz predlagal za reševanje krize že julija 1991. Računalo se je, da s priznanjem Slovenije in Hrvaške nastane dovolj močno sporočilo Miloševiću, da naj ne napreduje s svojo agresivnostjo in da se bo to zanj slabo končalo. On se je požvižgal na to in šel avanturistično v vojno, ki je ni bil sposoben dobiti. Takrat se je veliko govorilo, da so Srbi tako rekoč zmagali. Veste, Srbi so precenili svoje sposobnosti. Srbija ni niti približno dovolj močna, da bi lahko z vojaško silo in okupacijo obvladala BiH, kaj šele Hrvaško. Tu se je Milošević grdo

uštel, česar ti, ki so mu hoteli dati sporočilo s priznanjem Slovenije in Hrvaške, niso razumeli.« (Türk 2014.)

Pri proučevanju izbranih časopisov sem ugotovil, da prav dr. Viktor Meier v celotnem poročanju o razmerah in o dogajanju v Sloveniji v *Franfurter Allgemeine Zeitungu*, ni nikoli govoril o državljanski vojni. Prav to dejstvo potrjujeta trditvi Jelka Kacina in Milana Kučana, da je bilo pri poročanju o dogajanju v Sloveniji ključno poznavanje stanja v državi, to pa je bilo veliki večini novinarjev očitno tuje. Kljub vsemu je treba gledati celotno sliko tedanjega stanja. Upoštevaajoč vsa dejstva, žal tudi nepoznavanje, ne morem trditi, da je bila uporaba termina državljanska vojna v novinarskih prispevkih za opis dogajanja v Jugoslaviji po 25. juniju 1991 z zunanjepolitičnega vidika, tudi pod vplivom Beograda, popolnoma zgrešena. Upoštevati je treba dejstvo, da so tuji mediji o krizi v Jugoslaviji poročali kot o celoti, o eni državi, zato je izjemno težko izluščiti zgolj dogajanje v Sloveniji, saj so bile nanjo vedno vezane še druge republike. Strinjam se z besedami Milana Kučana, ki je dejal: »Vsem je tedaj ustrezalo, da je ta konflikt ostal zaprt. Če na te stvari gledate strogo z vidika mednarodnega prava, se to lahko definira tudi kot takšno, dejansko pa za to šlo ni. Tudi vojska se ni obnašala tako. Oni so nas prišli pokorit. Njihov interes je bil priti na mejne prehode, kjer so bile tedaj že slovenske table in zastave ter vrniti carine zvezni vladi. To je bil glavni cilj. Državljska vojna ima mnogo drugih elementov.« (Kučan 2014).

Mogoče bi bilo najbolje zaključiti z mislimi Alojza Peterleta (2014), ki je dejal, da je slovenski primer *sui generis* – da je nekaj čisto posebnega.

SEZNAM KRATIC

BiH – Bosna in Hercegovina, CIA – Central Intelligence Agency (Centralna obveščevalna agencija), JLA – Jugoslovanska ljudska armada, MZZ – Ministrstvo za zunanje zadeve, RS – Republika Slovenija, RTV – Radiotelevizija Slovenija, SFRJ – Socialistična federativna republika Jugoslavija, SND – Skupnost neodvisnih držav, TO – Teritorialna obramba, ZDA – Združene države Amerike

LITERATURA

10 let Slovenije v Združenih narodih, Slovenia's 10 years in the United Nations. Ljubljana, 2002.

John Agnew, Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics. *Annals of the Association of American Geographers* 95(2), 2005, 437–461.

Bojko Bučar, Nekatere mednarodne dileme in pogledi na samostojnost Slovenije. *Teorija in praksa* 28, 8/9, 1991, 1008–1014.

Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. Dostopno prek: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/9861b8c2f0e83ed3c1256403003fb8c5/baa341028ebff1e8c12563cd00519e66> (6. 3. 2014).

Enciklopedija Slovenije, 14. zvezek. Ljubljana, 2000.

Jasna Fischer, *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana, 2005.

Hans-Peter Gasser, *International humanitarian law: an introduction*. Haupt, 1993.

Nikola Gažević, *Vojna enciklopedija*. Beograd, 1972.

Leslie C. Green, *The contemporary law of armed conflict*. Manchester, 2000.

Damijan Guštin, Vojna kot (raz)rešitev jugoslovanske krize? V: *Vojna za Slovenijo 1991* (simpozij, 26. in 27. november 2002, 3. del). Ljubljana, 2002, 18–32.

Miroslav Hadžić, *Jugoslovenska narodna agonija*. Beograd, 2004.

International Military and Defense Encyclopedia. Volume 2. Washington, New York, 1993.

Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada: vojska bez države*. Beograd, 1993.

Matjaž Klemenčič, The international community and the FRY/Belligerents, 1989–1997. V: *Confronting the Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative*. West Lafayette (Indiana), 2009.

Jožef Kunič, Izzivi diplomacije v globaliziranem svetu. V: *Demokracija v globalizaciji – globalizacija v demokraciji*. Ljubljana, 2006, 77–91.

Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1988.

Dušan Nečak, Božo Repe, *Oris sodobne in obče slovenske zgodovine*. Ljubljana, 2003.

Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada. Kako so gradili državo*. Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2012.

Vladimir Prebilič, Vojna. V: *Osamosvojitve Slovenije. Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*. Ljubljana, 2008.

Jože Prinčič, Gospodarsko in finančno osamosvajanje Slovenije. V: *Osamosvojitve Slovenije. Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*. Ljubljana, 2008.

Sabrina P. Ramet, *Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup and the wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge, New York, 2005.

Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation, 1918–2005*. Washington, Bloomington, Indianapolis, 2006.

Božo Repe, Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države. V: *Od sanj do resničnosti*. Ljubljana, 2001.

Dimitrij Rupel, *Slovenska smer*. Ljubljana, 1996.

Seznam vseh odlikovancev od leta 1992 do decembra 2012. Dostopno prek: <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/Seznam-vseh-odlikovancev-od-leta-1992-do-decembra-2012?OpenDocument#mkczs1995> (25. 5. 2014).

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=dr%C5%BEavljska+vojna&hs=1 (20. 3. 2014).

Vlado Struk, *Leksikon politike*. Maribor, 1995.

Peter Stirk, The Westphalian Model, Sovereignty and Law in Fin-de-siècle German International Theory. *International Relations* 19(2), 2005, 153–172.

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. *Uradni list RS* 1/1 (25. junij 1991).

Ustava Socialistične Federativne Republike Jugoslavije. Ljubljana, 1974.

Intervju

Jelko Kacin, 2014. Intervju z avtorjem. Strassbourg, 11. marec.

Milan Kučan, 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 28. maj.

Alojz Peterle, 2014. Intervju z avtorjem. Strassbourg, 12. marec.

Dimitrij Rupel, 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 5. junij.

Danilo Türk, 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 4. junij.

Ivo Vajgl, 2014. Intervju z avtorjem. Strassbourg, 10. marec.

WAS THE WAR IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA DURING THE DISINTEGRATION OF THE SOCIAL FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA (SFRJ) A CIVIL WAR?

Summary

The independence of Slovenia is definitely the most important event in the history of Slovenia. This event has to be placed in the time at the end of the Cold War, side by side with the disintegration of the Soviet Union, the fall of the Berlin Wall and the Middle East crisis. In these turbulent times we witnessed the collapse of the guarantor of stability in the Balkans, for the situation in the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) was close to outburst. The plebiscite success in Slovenia in December 1990 made it clear that the end is very near. The Yugoslav National Army (JLA) positioned in Slovenia let the world know that the first war in Europe after the World War II is beginning. With the beginning of the armed conflict in Slovenia the media war with the aim of providing the world with information on the events also began. Both, the federal and the new Slovene, governments tried to show the events from their own point of view, just as it was best for them. The Yugoslav National Army (JLA) was desperate to preserve the integrity of the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ), which was also its constitutional duty. The Yugoslav National Army (JLA) tried to show the situation as an internal political conflict or civil war, for in this case other countries have no right to interfere. The Slovene government on the other hand hurried with the Declaration of independence so that the movements of the Yugoslav National Army (JLA) in Slovenia could be considered an act of aggression and

assault on an independent country. This, of course, raises the question of the sovereignty of the Republic of Slovenia, especially considering the fact that all countries of the world, together with the United Nations, insisted on preserving the common state. The authorities in Belgrade were very successful in persuading foreign diplomats and in presenting them the events in such a way as it was best for them. The fact that a large number of foreign journalists, who were present at the Declaration of independence, were, due to the closing of border crossings and the attack on the Brnik Airport, trapped in Ljubljana, came in very handy for Slovenia. The Ministry of Information, led by Jelko Kacin, held numerous press conferences and successfully provided information that travelled the world. In spite of all the efforts on the Slovene side one can come to the conclusion that the majority of foreign journalists were not familiar with the situation in Yugoslavia and therefore wrote about a civil war. The only exception was the Frankfurter Allgemeine Zeitung journalist, Viktor Meier, Ph.D., who was extremely familiar with the situation in Yugoslavia and did not use the term "civil war". However, it is very interesting that even the then agents and high representatives of the Slovene politics do not share the same opinion on how to define the events during the disintegration of the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ). It is important to look at the war from the point of view of foreign and of internal policy, and above all to consider how well we are familiar with the whole situation in Yugoslavia.

WAR DER KRIEG IN DER REPUBLIK SLOWENIEN NACH DEM ZERFALL DER SOZIALISTISCHEN FÖDERATIVEN REPUBLIK JUGOSLAWIEN (SFRJ) EIN BÜRGERKRIEG?

Zusammenfassung

Die Selbstständigkeitserklärung Sloweniens ist ohne weiteres der wichtigste Moment in der Geschichte Sloweniens, der in die Zeit am Ende des Kalten Krieges neben dem Zerfall der Sowjetunion, dem Fall der Berliner Mauer und der Krise im Nahen Osten zugeordnet sein sollte. In dieser turbulenten Zeit waren wir Zeugen des Zerfalls des Garanten für die Stabilität im Balkan, da die Situation in der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien (SFRJ) damals schon dem Ausbruch nahe war. Mit dem erfolgreichen slowenischen Plebiszit im Dezember 1990 war es klar, dass das Ende sich naht. Gerade die Bundesarmee der SFRJ, die in Slowenien stationiert war, sorgte dafür, dass die Welt die ersten Nachrichten über den ersten Krieg, der nach dem Zweiten Weltkrieg in Europa ausbrach, bekam. Gleichzeitig mit dem bewaffneten Konflikt in Slowenien begann auch der Medienkrieg, dessen Aufgabe es war, die Welt mit den Informationen zu versorgen. Die Bundesregierung und die neue slowenische Regierung bemühten sich sehr, die Situation aus der eigenen Sicht der Dinge zu präsentieren, also genau so, wie es ihnen am besten passte. Die Jugoslawische Volksarmee (JLA) wollte um jeden Preis die Integrität der SFRJ erhalten, was auch ihre Verfassungsaufgabe war, und sie wollte das ganze Geschehen als ein innerpolitisches Konflikt bzw. Bürgerkrieg vorstellen, den in diesem Fall haben andere Staaten kein Recht, sich einzumischen. Die slowenische Regierung auf der anderen Seite beeilte sich mit der Selbstständigkeitserklärung, damit die Züge der JLA innerhalb Sloweniens als Aggression und Angriff auf ein selbständiges Land bezeichnet werden konnten. Hier stellt sich natürlich die Frage der Souveränität der Republik Sloweniens, vor allem bezüglich der Tatsache, dass damals alle Staaten der Welt, zusammen mit OZN, auf der Erhaltung des gemeinsamen Staates bestanden. Die Regierung in Belgrad war sehr erfolgreich beim Überzeugen der fremden Diplomaten und sie stellte die Situation genauso vor, wie es für sie am günstigsten war. Slowenien profitierte sehr viel, weil zahlreiche ausländische Journalisten, die an der Selbstständigkeitserklärung teilnahmen, wegen der Grenzschießung und des Angriffs auf das Flughafen Brnik in Ljubljana/Laibach, feststeckten. Das Presseministerium

unter der Leitung von Jelko Kacin organisierte zahlreiche Pressekonferenzen und übermittelte Informationen, die sich dann in der ganzen Welt verbreiteten. Trotz allen Bemühungen der slowenischen Seite muss man sagen, dass die Mehrheit der ausländischen Journalisten die Situation in Jugoslawien nicht kannte und dass sie deswegen über einen Bürgerkrieg schrieben. Die einzige Ausnahme war der Journalist der Frankfurter Allgemeine Zeitung, Dr. Viktor Meier, der mit der Situation in Jugoslawien bestens vertraut war und benutzte den Terminus „Bürgerkrieg“ deswegen nicht. Trotz allem gibt es noch die äußerst interessante Tatsache, dass auch die damaligen Hauptakteure und angesehene Vertreter der slowenischen Politik sich nicht einig waren, wie sie die Geschehnisse bei dem Zerfall Jugoslawiens bezeichnen sollten. Es ist auch sehr wichtig, ob wir den Krieg aus dem außen- oder innenpolitischen Gesichtspunkt betrachten und vor allem, wie gut wir die ganze Situation in Jugoslawien kennen.

Pravlјice Avgusta Pavla v prekmurskem cankovskem govoru

Zinka Zorko,* Anja Benko**

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 811.163.6'282(497.4Prekmurje):929Pavel. A.

Zinka Zorko, Anja Benko: Pravlјice Avgusta Pavla v prekmurskem cankovskem govoru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 83–111

Razprava o zapisu treh prekmurskih pravljic v cankovskem narečju (matere Avgusta Pavla in Avgusta Pavla) osvetljuje razmerje med materinim zapisom pravljic v pogovornem jeziku zahodnega prekmurskega ravenskega govora in Pavlovim zapisom v strokovnem ter slogovno obogatenem besedilu z znanstvenimi dialektološkimi znaki po izgovoru. Avgust Pavel je pravljice objavil na Madžarskem, v *Časopisu* leta 1913 in 1914. Vsako je pod črto prevedel v madžarščino in ob tem v madžarščini razložil pomen posameznih narečnih besed. Mati mu je poslala pet pravljic, sin je objavil štiri, v razpravi pa so jezikovno analizirane tri pravljice.

Ključne besede: prekmursko narečje, ravensko podnarečje, govor Cankove, Avgust Pavel, Elizabeta Pavel, pravljice, rokopisni zapisi, narečni zapisi

1.01 Original Scientific Article

UDC 811.163.6'282(497.4Prekmurje):929Pavel. A.

Zinka Zorko, Anja Benko: Fairytales by Avgust Pavel in the Prekmurje Cankova speech. Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 83–111

The present contribution about three Prekmurje fairytales in the Cankova dialect (penned by Avgust Pavel and his mother) highlights the relation between (1) the fairytales by Avgust Pavel's mother, written in the spoken variation of the west-Prekmurje Ravensko speech, and (2) Pavel's version of these fairytales, which are technical, stylis-

* Dr. Zinka Zorko, zasl. red. prof., SAZU Ljubljana, zinka.zorko@um.si

* Dr. Anja Benko, doc. lekt., Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI – 2000 Maribor, anja.benko@um.si

tically enriched texts with dialectal characters denoting pronunciation. Avgust Pavel published his fairytales in 1913 and 1914 in Hungary in the publication *Časopis*. In a footnote, each of them was translated in Hungarian, while the meanings of individual dialect words were likewise explained in Hungarian. His mother had sent him five fairytales, Pavel published four and this contribution linguistically analyses three of them.

Key words: Prekmurje dialect, Ravensko subdialect, Cankova speech, Avgust Pavel, Elizabeta Pavel, fairytales, handwritten fairytales, dialectal writings

AVGUST PAVEL (1886–1946)

Avgust Pavel se je rodil 28. avgusta 1886 na Cankovi, v takratni Železni županiji Ogrske. Njegov oče je bil kmet in krojač, mati, doma iz Strukovcev, pa gospodinja. V zakonu se jima je rodilo enajst otrok. Zgradili so si hišo v Skakovcih, nato pa so se preselili v Potrno pri Radgoni in tam živeli do očetove smrti leta 1924. Avgust Pavel se je nato vpisal na gimnazijo v Monoštru, višje razrede pa je z odliko dokončal v Sombotelu. Po maturi se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Budimpešti, kjer je študiral madžarščino, latinščino in slovansko jezikoslovje. Leta 1909 je izdal v madžarščini napisano delo *Glasoslovje cankovskega slovanskega narečja*. Leta 1911 je odlično opravil pedagoški izpit in dobil profesorsko diplomo. Dve leti kasneje je doktoriral na peštanski univerzi in se nato leta 1914 v Monoštru poročil z Ireno Benkö. Med prvo svetovno vojno je bil vpoklican v vojsko, bil ranjen in je zato moral pet let hoditi z berglami. Leta 1920 je postal profesor na dekliški gimnaziji v Sombotelu. V tem času je bila ustanovljena Univerza v Ljubljani in povabili so ga kot predavatelja, a službe zaradi družine ni mogel sprejeti. Delal je tudi v sombotelski muzejski knjižnici in tam tudi vodil muzej. Svoje prispevke je pričel objavljati leta 1933. v *Časopisu Železne županije – Vasi szemle*. Leta 1941 so ga imenovali za docenta za južnoslovanske jezike in literature v Szegedu. Po izbruhu druge svetovne vojne so Prekmurje priključili Madžarski. V šolah je bila kot učni jezik uvedena madžarščina, zato je Avgust Pavel že leta 1942 napisal prekmursko slovnico v madžarščini, ki pa je ostala do leta 2013 v rokopisu. Umril je leta 1946.

Avgust Pavel je bil jezikoslovec, pesnik, literarni zgodovinar, etnolog, prevajalec, urednik, knjižničar, profesor madžarščine in latinščine ter muzeolog. Pavlovo delo *Glasoslovje slovenskega narečja Cankove* (1909) v madžarščini je natančen opis prekmurskega samoglasniškega in soglasniškega sistema ter glasovnih inovacij v cankovskem govoru, izhajajoč iz stare cerkvene slovanščine in tudi knjižne slovenščine. Pavlov budimpe-

štanski učitelj O. Asbóth¹ je slavistični javnosti v nemščini predstavil Pavlovo *Glasoslovje*.

Med madžarsko okupacijo Prekmurja so madžarski oblastniki organizirali tečaje za »jugoslovanske« učitelje in za madžarske, ki so se v šoli srečevali z »vendščino«. Avgust Pavel je sodeloval pri programih izobraževanja vsaj do leta 1943. Prizadeval si je, da bi lahko izdal za potrebe učiteljev v Prekmurju »vendsko« slovnico *Vend nyelvtan (Prekmurska slovenska slovnica)* v madžarščini. Delo je ostalo v rokopisu/tipkopisu, saj Prosvetno društvo v Murski Soboti, ki je bilo pomadžarjeno, ni dalo priporočila za natis. Slovnica je pisana v madžarskem črkopisu in avtor se je v njej odločil za opis živega jezika, ki se je v tistem času uporabljal v Prekmurju. Predgovoru sledijo poglavja *Narod in jezik*, *Narečja*, *Glasoslovje*, *Oblikoslovje*, *Besedoslovje* in *Skladnja*. Gre za sinhrono kontrastivno slovnico, za katero je poleg svojih raziskav starega prekmurskega jezika uporabljal tudi Breznikovo *Slovensko slovnico za srednje šole* (1934). Bogato ilustrativno gradivo ohranja pred pozabo veliko prekmurske leksike in pregovorov. Pavlova *Prekmurska slovenska slovnica – Vend nyelvtan* je izšla leta 2013 pri Mednarodni knjižni založbi Zora (Zora, 100) v Mariboru.²

Avgust Pavel je bil izpovedni pesnik. Izdal je dve pesniški zbirki: *Tako pojem psalme v naročju slepe doline* (1933) in *Zažgani gozd* (1936). V madžarščino je prevajal dela Frana Ksaverja Meška (črtica *Včasih sem sanjal*), Ivana Cankarja (*Hlapec Jernej in njegova pravica*, *Potepuh Marko*, *Kralj Matjaž* in roman *Na klancu*), Frana Levstika (*Martin Krpan*), Simona Jenka, Josipa Murna, Otona Župančiča, Franceta Prešerna, Dragotina Ketteja, Prežihovega Voranca (novela *Boj na požiralniku*) ter tudi slovenske ljudske pesmi. Njegovi prevodi pomenijo začetek novega obdobja medsebojne duhovne obogatitve dveh narodov in začetek plodnejšega sožitja sosednjih kultur. V prevodih se je Pavel v besedi in ritmu tesno držal izvirnika.

Pomembno je tudi Pavlovo etnološko in muzeološko delo. Od leta 1928 je zbiral keramiko in predmete, povezane s prehrano, s stavbarstvom, z ljudsko umetnostjo, s poljedelstvom, z živinorejo, z lovom na ptice in z otroškimi igrami.

Hči Avgusta Pavla, Judit Pavel, je Zinki Zorko leta 2013 podarila rokopise petih pravljic, ki jih je v cankovskem govoru zapisala Pavlova mati in

¹ O. Asbóth (1852–1920) je bil utemeljitelj madžarske znanstvene slavistike, predaval je rusko slovnico. Naučil se je prekmurščine in si je v njej tudi dopisoval s Pavlom.

² Knjigo je uredil Marko Jesenšek s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, prevedla pa jo je Marija Bajzek Lukač, profesorica na budimpeštanski univerzi, rojena na Gornjem Seniku v Porabju.

jih poslala sinu na Madžarsko. Mati jih je sinu poslala z opravičilom, da je imela težave z zapisom. Prosila ga je, naj to, če se mu zdi potrebno, popravi. Avgust Pavel je objavil štiri materine pravljice, ki jih je tudi naslovil: *Mrtvec je prišlo po svojo diklino, Kak je edin človek s pekla svoj krstni list nazai prineso, Te grački grof pa tri sestre, Razbojnicke pa š čarne šoule diak*. Pavel je prvi za poljsko-ruskim jezikoslovcem Baudouinom de Courtenayem zapisal ta besedila z znanstvenimi dialektološkimi znaki po izgovoru. Pod črto je nato besedila prevedel v madžarščino in nadrobno razložil nekatere besede in oblike.

V razpravi je natančno predstavljen prekmurski cankovski govor v prvi polovici 20. stoletja, ki je Avgustu Pavlu pomenil dragoceno materinščino in ki mu je posvetil jezikoslovne študije. Nato so analizirane prva, druga in četrta materina pravljica.

PREKMURSKO NAREČJE³

Prekmursko narečje sestavljajo tri podnarečja: (1) goričko (Goričko, severno od Cankove), (2) ravensko (od Cankove proti vzhodu in južno od Murske Sobote do Rakičana) in (3) dolinsko (južno od Rakičana do reke Mure in ob Lendavi), ki se razlikujejo po mlajših prekmurskih inovacijah: (1) kratki in nenaglašeni *a* se v goričkem in ravenskem podnarečju zaokrožujeta, v dolinskem pa se pod vplivom prleškega narečja zaokrožuje dolgi *a* v *o:/â:*, kratki naglašeni in nenaglašeni *a* pa ostajata odprta vokala; (2) končni *-l* se v goričkem in ravenskem podnarečju izgovarja kot *-o*, v dolinskem kot *-u*; (3) zvočnik *j* se v goričkem in ravenskem podnarečju izgovarja kot *dj* ali kot *g*, pred *a*, *e* in *o* kot *dž*, ohranjen pa je v dolinskem podnarečju; (4) pred zlogotvornim *l* se v ravenskem in dolinskem podnarečju *t* premenjuje s *k* (*'tolči* > *tuči* > *'kuči*, *'kusta* 'noseča').

V prekmursko narečje, natančneje v ravensko podnarečje, spada tudi govor Cankove, ki ohranja večino prekmurskih glasov, nekaj pa je tudi inovacij: (1) ohranja strukturne prvine slovenskega jezika (kratko naglašene samoglasnike kot reflekse starega akuta, novega akuta na *e*, *o* in polglasniku ter kot rezultat naglasnega umika na prednaglasna *e* in *o*), (2) ohranja

³ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

dolgi tematski samoglasnik *-e-* v sedanjiku naglasnega vzorca tipa *ne'se:š*, *zo've:š* (gre za zvezo z zahodnoslovanskimi jeziki, posebno s slovaščino), (3) posebna in edinstvena sta razvoj *j* v *dj*, *g*, *dž* iz izgovor sprednjih zao-kroženih samoglasnikov *ü* in *ö*. Posebnosti so tudi v besedju, ki izkazuje dolgotrajno odrezanost od drugih slovenskih narečij in se zaradi stika s sosednjimi jeziki, z nemščino in z madžarščino, močno razlikuje od osred-njeslovenskega.

Glede naglasnih pomikov pozna prekmurščina premik cirkumfleksa za zlog na desno, ko so se podaljšali kratko cirkumflektirani *o*, *e* in *ə* (*zlâto* > *zlatô*, *òko* > *ôko* > *okô*). S pojavitvijo novega cirkumfleksa se je povečalo število cirkumflektiranih samoglasnikov, in sicer v primeru, če je bila odpravljena dolžina ali šibki polglasnik za skrajšanim staroakutiranim zlogom. V cankovskem govoru se pojavljajo še notranji naglasni umiki (*no'si:ti* > *'nošiti*) in umik naglasa s kratko naglašeneega zloga na predhodni dolgi zlog.

Leta 2001 je bilo na Cankovi zbrano dialektološko gradivo,⁴ ki v grobem potrjuje ugotovitve Avgusta Pavla iz leta 1909, še posebej na glasoslovni in oblikoslovni ravni. Ugotovljeno je namreč, da v današnje leksikalno podobo cankovskega govora vstopajo sodobne knjižne besede.

GLASOSLOVJE⁵

Samoglasniški sestav

Govor Cankove razlikuje dolge (*i:/i:ĩ*, *ü:/ü:ĩ*, *u:/u:ũ*; *ɛ:*, [ö:], [ɔ:]; *e:ĩ*, *o:ũ*; *a:*; + *r:*) in kratke naglašene samoglasnike (*i*, *ü*, *u*; *ɛ*, *ö*, *ɔ*; *e*, *â*; + *r*) v katerem koli zlogu. Govor pozna tudi nenaglašene samoglasnike (*i*, *u*; *ɛ*, *ö*, *ɔ*, *e*, *â*⁶; + *l*, *r*).

Dolgi naglašeni samoglasniki so nastali iz starih in novih cirkumflektiranih samoglasnikov: *i:/i:ĩ* ← cirkumflektiranega dolgega *i* (*bo'gi:ĩ se*, *'bi:ĩla*, *gu'çi:ĩn*, *'si:ni*, *'zi:ĩma*); *ü:/ü:ĩ* ← *u* (*b'rü:ĩs*, *'kü:ĩpiti*, *g'rü:ĩška*);

⁴ Dialektološko gradivo je že bilo objavljeno (Zorko 2003: 88–94).

⁵ Glasoslovje prekmurskih govorov je bilo večkrat predstavljeno in opisano. Glej Greenberg (1993: 465–487) in Zorko (2003: 74). V tem poglavju podajamo zgolj najbistvenejše lastnosti govora na glasoslovni in oblikoslovni ravni, ki so potrebne za razumevanje Pavlovih narečnih pravljic, zapisanih v nadaljevanju prispevka.

⁶ V razpravi se zapisuje kot *a*.

u:/u:u ← *ł* ('ku:čti, 'vu:uk); *ę*: ← *e* ('mę:t, 'pę:č), *ę* ('pę:tek), *ə* ('dę:m); *ö*: ← *u* ('kö:jati 'kuhati'); *o*: ← *-ł* ('cv'rō:, m'rō:); *e:ī* ← *ě* ('be:īli, c've:īt, s've:īt); *o:ū* ← *o* ('me'so:ū, 'no:uč), *o* ('gu'lo:ūp, 'po:ūt); *a*: ← *a* ('g'la:va, t'ra:va); *r*: ← *r* ('čr:f, 'gr:m, 'mř:złca).

Kratki naglašeni samoglasniki pa so nastali iz staro- in novoakutiranih ter iz umično naglašanih vokalov: *i* ← *i* ('lipa, 'miš, 'riba); *ü* ← *u* ('k'lün, 'küšcar); *u* ← *ł* ('pun); *ę* ← akcent. *ě* ('čęsta, st'reja); *o* ← novoakut. *o* ('noši, p'rōši, 'noš), akcent. *o* ('gōba, 'toča); *ö* ← *i, ě, ə, o, u* ('šörki, 'džöu, 'vöter); *e* ← akcent. *ę* ('te'leta, 'zet), sekund. nagl. *e* ('žena, 'pekli), akcent. *ə* ('meša, 'pes), akcent. *e* ('gesi 'kis, 'ren 'hren, 'zeldže); *ā* ← akcent. *a* ('k'rāva); *r* ← akcent. *r* ('brf, 'grča, 'vrba).

Nenaglašeni *i* je lahko nastal tudi iz nenaglašenege jata ('medvit, zvi'ri:na) in iz nenaglašenege *u* ('liš'čanje 'lupina').

Soglasniški sestav

Zvočnik *v* se obnaša kot nezvočnik pred soglasniki in pred premorom ('za:vec – 'za:fcī 'zajec – zajci', 'ořca 'ovca'); sklop *-vi-* > *-ji-* ('brada'ji:ca 'bradavica'), *-vi-* > *-j-* ('s'li:vojca 'slivovica').

Zvočnik *j* > *g*, za nezvenečimi soglasniki *v k*, pred *a, o, u* (včasih tudi pred *e*) pa *v dž* ('bo'gi:n se 'bojim se', d're:ivge 'drevje', 'džāboko 'jabolko', vlas'ke: 'lasje', 'zeldže 'zelje'). Avgust Pavel je za takšne primere zapisoval samo *d'* in ne dveh alofonov. Iz tega sledi, da je *dž* ali mlajši pojav ali pa je z omenjenim Pavlovim znakom zapisan zlitnik *dž*.

V cankovskem govoru *l'* in *ł* sovpadeta v *l* še pred razvojem *-łv -o* ('k'ra:o 'kralj').

Končni *-m* > *-n* ('dęlan 'delam', 'pi:išen 'pišem'), *-mn-* > *-vn-* ('v'no:ugo 'mnogo'), *-mn-* > *-ml-* ('po:ūmliti 'pomniti'); *h* ~ *j* ~ $\emptyset$ ('st'ra:j/st'ra: 'strah', 'i:ža 'hiša', se prela'di:ila 'se prehladila'), *-xč-* > *-šč-* ('šče:iš); *šč* je ohranjen ('na 'tešče, 'pi:išče).

Naglasni premiki v prekmurščini

Prekmurščina pozna premik cirkumfleksa za zlog na desno, ko so se podaljšali kratko cirkumflektirani *o, e, ə* ('zlāto > zlatō, dko > dko > okō). Število cirkumflektiranih vokalov se je povečalo s pojavitvijo novega cirkumfleksa, če je bila odpravljena dolžina ali šibki polglasnik za skrajšanim staroakutiranim zlogom ('vi'di:mo > 'vi:dimo).

Cankovske oblike z drugim naglasnim umikom na predpono so: *'pogno*, *'pošlo*, ostal pa naj bi prvotni dolgi cirkumfleks v oblikah *o'de:gn̄o*, *so* *'o:udali*, *'po:ubro*, *'ze:žgo*.

Notranji naglasni umiki tipa *no'siti* > *'nošiti*: s kratko naglašenege zloga se je naglas umaknil na predhodni dolgi zlog: *'ku:piti* > *'kü:piti*, *m'la:titi*, *'pi:sati*, *'pü:st̄iti*, *z'gü:biti*. Če je bil sedanjik naglašen na tematskem zlogu, je naglas umaknjen, vendar ne vedno: *z'gü:biti* ~ *zgi'biti*; vedno pa: *bo'džati*, *bo'gi: se*, *dr'žati*, *go'reti*, *tr'peti*.

Tip *'za:bava* je nastal v trizložnicah, kjer je prvotno naglašeni zlog postal novocirkumflektiran *'za:bava*, zlog pred njim pa je bil že v praslovanščini kratek.

Avgust Pavel ima: *'za:bava*, *'ko:ulena*, *'ko:udila*, *'na:pota*, *'na:vada*, *'po:usida* 'posojilo', *p'ri:sega*.

Nepojasnjene ostanejo oblike: *'o:utava*, *'mo:tika*, *'lepota/le'po:uta*.

OBLIKOSLOVJE

Oblikospreminjevalni in oblikotvorni vzorci ohranjajo izvirne slovanške končnice, vsa tri števila in vse tri spole. V cankovskem govoru se trdno ohranja dvojina pri vseh spolih, srednjespolske končnice v množini s tematičnim *a* pa povzročajo globinsko prehajanje samostalnikov srednjega spola v ženski spol, saj imajo levi ujemalni prilastki in povedkova določila ženskospolske končnice in osebila (*'Dělo san k'mečke'de:ila*).

Samostalniška beseda

Samostalniki moškega spola se sklanjajo po nepremičnem, premičnem,⁷ mešanem in končniškem naglasnem tipu.⁸

V imenovalniku množine se končnica *-je* za *v* fonetično realizira kot *-ge* ali *-dže*: *bre'go:uvdže*, *la'so:uvdže*, *vra'go:uvdže*. Samostalnik *ljudje* izgovarjajo kot *lid'ge:* ali *li'džé:* in sklanjajo: *li'di:ĩ* *li'de:ĩn* *li'di:ĩ* *li'da:j* *lid'mi/li'da:mi*.

⁷ Nekaj samostalnikov se sklanja po premičnem naglasnem tipu: *č'lovik člo'veka*, *'gečmen geč'mena*, *'gezik ge'zika*.

⁸ Vzorec za naglasni tip: ednina → *b'rât* *b'râta* *b'râti* *b'râta* *b'râti* *b'râton*; dvojina → *b'râta* *b'râtof* *b'râtoma* *b'râta* *b'râtoma* *b'râtoma*; množina → *b'râti* *b'râtof* *b'râton* *b'râte* *b'râtaj* *b'râtami/b'râti*.

Posebno pozornost je treba posvetiti oblikam tipa *vuc'ke*: v prekmurščini. Sledovi druge praslovanske palatalizacije *k* in *g* pred končnico *-i* so ohranjeni prav v moškem imenovalniku množine; kasneje se je končnica *-je* iz moške *i*-jevske sklanjatve prenesla tudi na ta tip. Ker se *j* izgovarja z visoko vzdignjenim hrbtom jezika kot [g], ta za nezvenečim soglasnikom izgubi zven in se izgovarja kot [k]: *'dēdecke*, *sr'ma:cke*.

Posebnosti prve moške sklanjatve so: v dajalniku in mestniku ednine je končnica *-i* (nastala iz *u* prek *ü*); v orodniku ednine se končnica *-om* glasi *-on* (razlog: končni *-m* > *-n*); v dajalniku, mestniku in orodniku dvojine je končnica *-oma/-a:ma*; za *c*, *j*, *č*, *ž*, *š* ni preglasa (*s ko'va:čon*, *s st'ri:ḡcon*); samostalniki na *-r* ne podaljšujejo osnove (*lo'pa:r lo'pa:ra*), medtem ko jo samostalniki na *-o* podaljšujejo z *-j-* (npr. *'Jānko*, *'Jānkoja*); v mestniku množine je posplošeno končnico *-ah* po onemitvi končnega *-h* zamenjala končnica *-aj*. Obravnavani govor ne pozna nesklonljivih samostalnikov moškega spola, posamostaljeni pridevniki pa se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi.

Samostalniki ženskega spola s končnico *-a* (npr. *'lipa*,⁹ *'ro:uka*, *'no:uga*¹⁰) se sklanjajo po nepremičnem in mešanem naglasnem tipu. Pri tipu *meglà* se naglas umakne na levo; odraz polglasnika je široki *e*: *'megla*; sklanja se kot *'lipa*. Posebno sklanjatev imajo samostalniki *gospa*,¹¹ *mati*¹² in *hči*.¹³

Oblike samostalnikov srednjega spola so sicer dobro ohranjene, a so le nekateri samostalniki v ednini prešli med ženske.¹⁴

Samostalniki ženskega spola brez končnice se v drugi ženski sklanjatvi sklanjajo po nepremičnem (*'miš*¹⁵) ali mešanem (*'no:uč*,¹⁶ *k'le:it*, *'ma:st*, *'pe:ič*, *'po:ut*) naglasnem tipu. Posebno sklanjatev ima samostalnik *kri*.¹⁷ Sa-

⁹ Ednina → *'lipa 'lipe 'lipi 'lipo 'lipi 'lipof*; dvojina → *'lipi 'lip/'lipi 'lipama 'lipi 'lipama 'lipama*; množina → *'lipe 'lip/'lipi 'lipan 'lipe 'lipaj 'lipami*.

¹⁰ Ednina → *'no:uga no'ge:* *'no:ugi no'go:u 'no:ugi no'go:uf*; dvojina → *'no:uga/no'ge:ḡ 'no:uk no'ga:ma 'no:ugi/no'ge:ḡ no'ga:ma no'ga:ma*; množina → *no'ge:* *'no:uk no'gân no'ge:* *no'gāj no'ga:mi*. Po tem zgledu se sklanja tudi samostalnik *'ro:uka*.

¹¹ *Gos'pa: gos'pe: gos'pe:j gos'po:u gos'pe:j gos'po:uf*.

¹² *Mâti 'mâtere 'mâteri 'mâter 'mâteri 'ma:terdžof* (metatonija).

¹³ *'Či:ḡ 'če:ri/če'ri: 'če:ri 'če:r 'če:ri čer'džo:uf*.

¹⁴ *'Gümla 'gümlē, 'o:uka/o'ko:u, 'okna 'okne, 've:ḡdra 've:ḡdre, 'vüja 'vüje*.

¹⁵ Ednina → *'miš 'miši 'miši 'miš 'miši 'mišjof*; dvojina → *'miši 'miši 'mišama 'miši 'mišama 'mišama*; množina → *'miši 'miši 'mišan 'miši 'mišaj 'mišami*.

¹⁶ Ednina: *'no:uč no'či:ḡ 'no:uči 'no:uč 'no:uči noč'jo:uf*; dvojina → *'no:uči no'či:ḡ no'ča:ma 'no:uči no'ča:ma no'ča:ma*; množina → *no'či:ḡ no'či:ḡ no'čân no'či:ḡ no'čāj no'ča:mi*.

¹⁷ *'Kḡ:f kḡ'vi:ḡ 'kḡ:vi 'kḡ:f 'kḡ:vi kḡv'džo:uf*.

mostalniki, ki se v knjižnem jeziku končujejo na *-ev* ('*čerkev*¹⁸), se v ednini sklanjajo po drugi ženski sklanjatvi.

Posamostaljeni pridevniki se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi.

Samostalniki srednjega spola se sklanjajo po nepremičnem, premičnem in mešanem (*ne'bo:u ne'ba:; bla'go:u bla'ga:, v b'la:gi*) naglasnem tipu. Razdelimo jih lahko na štiri skupine. Prva ohranja večino sklonil tudi v dvojini in množini, le da imajo ujemalni prilastki in povedkova določila v množini ženske končnice oziroma osebila ('*leto*,¹⁹ '*ko:ulo*, '*džâjce*). Druga skupina v množini prevzema ženske končnice (*d're:ivo*²⁰); tretja podaljšuje osnovno in ohranja srednjo sklanjatev ('*teme*²¹), četrta pa se že v ednini feminizira ('*o:uka* '*o:uke*, '*pere* '*pere*). Samostalnika '*ge:tra* 'jetra' in '*plü:iča* 'pljuča' sta ženskega spola.

Samostalniški zaimki so osebni,²² povratno osebni,²³ vprašalni, oziralni, poljubnostni, nikalni ('*nišče*, '*nika*) in mnogostni ('*mâlošto*, '*mâloka*).

Pridevniška beseda

Pridevnik je v nedoločni obliki, če se končuje na *-en* ('*betežen*, '*pâmeten*, '*s'me:išen*, '*s'rečen*, '*žâlosten*, '*ž'meten*). Večina drugih pridevnikov se v moškem spolu imenovalnika ednine končuje na *-i* (*g'lôboki*, '*nisiki*, '*p'lântavi*, '*šürki*).²⁴ Stopnjujejo se z obraziloma *-ši* in *-ejši* ali pa opisno z '*bôle* in '*mę:nje*.²⁵

¹⁸ Cerkev: '*čerkev* '*čerkvi* '*čerkvi* '*čerkef* '*čerkvi* '*čerkvijof*; breskev: '*b'reškef* '*b'reškvi*; bukev: '*bü:kef* '*bü:kvi*.

¹⁹ Ednina → '*leto* '*leta* '*leti* '*leto* '*leti* '*leton*; dvojina → '*leti* '*le:it* '*letoma* '*leti* '*letoma* '*letoma*; množina → '*le:ita* '*le:it* '*le:iton* '*le:ita* '*le:itaj* '*le:iti* '*le:itami*.

²⁰ '*D're:ivo*; '*d're:ivi*; '*d're:ive* '*d're:if* '*d're:ivan* '*d're:ive* '*d're:ivaj* '*d're:ivami*.

²¹ '*Teme* '*te'mena*; '*temeni*; '*te'mena*.

²² Jaz → '*ges/ge* '*me'nę*; '*me* '*meni* '*mi* '*me'nę*; '*me* '*pr* '*meni* z '*menof* '*meof*; enako se sklanja '*ti:ti* '*ti*'; '*müva* '*müvi* '*nâja* '*nâma*; '*vüva* '*vüvi*; '*mi:i* '*nas* '*vi:i* '*vâs*; un '*n'jega* '*n'jemi*; '*una* '*n'je*: '*n'jo:j* '*n'jo:u* '*p'rinjoj* ž/z '*n'jo:uf*; '*unadva* '*n'jiva*, '*uni* '*n'ji:j*.

²³ '*Se'bę*: se '*sebi* '*si* '*se'bę*: se '*p'risebi* s '*sebof* s '*seof*.

²⁴ Sklanjatev pridevnikov moškega spola: ednina → '*le:ip* -i -oga -omi -oga/-i -on -in; dvojina → '*le:ip* -iva -i -ima -iva -ima -ima; množina → '*le:ip* -i -i -in -e -aj -imi. Ženska sklanjatev: ednina → '*le:ipa* -e -oj -o -oj -of; dvojina → '*le:ip* -ivi -i -ima -i -ima -ima; množina → '*le:ipe* -i -in -e -aj -imi.

²⁵ '*Le:i*pi '*lepši* '*naj'lepši*, '*le*jki '*le'žejši*, '*d'ra:gi* '*d'râkši*, '*teški* '*te'žejši*, '*ma:li* '*mę:nši*, '*du:ugi* '*dukši*, '*velki* '*ve:kši*.

Pridevniški zaimki so osebni svojilni ('moj 'moja 'mojo, t'voj t'voja t'vojo),²⁶ kazalni ('te:, 'ta:, 'to:u; 'teva 'tisti, 'of, 'ova, 'ovo, 'isti, 'ta:kši),²⁷ vprašalni ('š'teri, 'š'tera, 'š'tero; 'kākši; 'čidi), nikalni ('niš'terni) in celostni ('sākši, 'ves, 'ce:ili).

Glavni števniki 'eden/'en se sklanja po pridevniški sklanjatvi.²⁸ Od štirideset dalje so desetine na prvem mestu ('š'tiride'se:t'ena 'enainštirideset'). Za tisoč govorijo 'gezero. Pri vrstilih števnikih se v obliki t're:či 'tretji' pojavlja jotacija.

Glagol

Glagoli v cankovskem govoru so dovršni in nedovršni, prehodni in neprehodni, imajo posebne oblike za povedni in velelni naklon ter za trpni način.

Sedanjiška spregatev je tematska, z ohranjenim osebilom -va in -ve (za ženski spol) v prvi osebi dvojine. Dvozložni glagoli imajo tematski e v osebilu naglašen.²⁹

Uporabljajo obliko za predpretekli čas. Nedoločnik ima obrazilo -ti/-(č)ti ('dēlati, 'pečti); namenilnik pa ohranja svojo obliko in vezavo z rodilnikom (g'rēm 'dēlat, 'pečt k'rūja).

Deležnik na -l ima končaj -o/-u ('peko, z'digno; 'sēdo si'de:ila si'dēlo si'dēli; 'mi:islo, 'dēlo, 'lāgo, kü'pūvo; 'čūu, 'pūu, 'š'tēu).

Brezpriponski glagol 'biti se sprega.³⁰

Za knjižno deležje na -e se uporabljajo prislovne oblike na -čki.³¹

Posebnosti: glagol *krasti* ima obliko k'rādnōti k'ra:dnem; glagol *iti* ima sedanjik 'iden, velelnik 'idi 'ite, deležnik na -l pa 'šo:u; glagol *tolči* se glasi 'ku:učti ku'čē:n, 'ku:uko 'ku:ukla; pripona -no- v nedoločniku ohranja odraz starega nosnega o: 'meknoti, 'mi:noti, po'tē:gnōti, 'ti:isnoti, z'di:ignōti;

²⁶ Sklanjatev: ednina → 'moj 'mojega 'mojemi 'moj/'mojega 'mojen 'mojin; 'moja 'moje 'moji/ 'mojoj 'mojo 'moji/'mojoj 'mojof; dvojina → 'mojiva; t'vojiva; s'voj; n'jegof, n'je:jni, 'nājni, 'vajni, 'nāš, 'vāš, n'jixof.

²⁷ Sklanjatev: 'te: 'toga 'tōmi 'te:/toga 'tōn 'tēn; 'ta: 'to:u 'tōj 'to:u 'tōj 'to:u.

²⁸ Sklanjatev: d'va: d've:j d'vōma; t'gē 't'ri:i, 'š'ti:rge; e'nājst/e'nājset; 'end'vājsti/d'vājsti 'ena.

²⁹ Pe'čē:n, pe'čē:š, pe'čē:; pe'čē:va (pe'čē:ve za ž. sp.), pe'čē:tam pe'čē:ta; pe'čē:mo, pe'čē:te, pe'čē:jo; 'dēlan -š -o, -va/-ve -ta -ta, -mo -te -jo; velelnik → 'peči, 'pečiva/'pečva, 'pečive/'pečve (ž. sp.), 'pečimo/'pečmo, 'pečite/'pečte.

³⁰ Spreganje glagola *biti* → san si je, sva (sve) sta sta, smo ste so; 'bi:u 'bi:ila bi'lo:u bi'li:i bi'le:; mo boš de, va (ve) ta te (ž. sp.), mō te dō (oblika za prihodnjik je reducirana).

³¹ Bi'žečki, le'žečki, mi'žečki, si'dečki, sto'ječki.

glagol *hoteti* se glasi *š'četi š'čen*; glagol *kovati* ima oblike: *ko'vāti ko've:n*, *'kovli*; *kü'pü:vati kü'püvlen* (tako še *pla'čü:vlen*, *sve'tü:vlen*).

Prislov, predlog, veznik, členek in medmet

Tvorba prislovov je v cankovskem govoru zanimiva po ohranitvi arhaičnih oblik. Obrazilo *ci* je nastalo iz mestnika ednine po 2. palatalizaciji.³² Pojavljajo se tudi stare oblike za prislove.³³ Členica *-k* opravlja poudarjalno vlogo.³⁴

Predlogi se po obliki in sklonskem vezanju ne ločujejo od knjižnih.

Vezniki so lahko priredni ali podredni. Ohranjen je veznik *no* iz *ino*; poleg tega uporabljajo še: *ninč* 'niti', *liki* 'ampak'; *kā* opravlja vlogo knjižnega 'da'.

Pogosti členki so *'ba:r* 'samo', *ešče* 'še', *'geli* 'jeli', *'lekar* 'menda', *'pa:*, *'vāči*, *'vej* 'saj'.

Razpoloženjski in posnemovalni medmeti so posebni ali enaki kot v knjižnem jeziku.³⁵ Narečna je le fonetična realizacija, prav tako pozdravi, napitnice in kletvice.

NAREČNE PRAVLJICE MATERE AVGUSTA PAVLA V PREKMURSKEM CANKOVSKEM NAREČJU IN NAREČNI ZAPISI AVGUSTA PAVLA

V nadaljevanju so prepisane tri rokopisne pravljice, ki jih je za Avgusta Pavla zapisala njegova mati. Najprej je prepisana njena pravljica, nato je dodana prestava le-te v slovenski knjižni jezik, sledi pa še Pavlov narečni zapis pravljice v prekmurskem cankovskem narečju.

³² *Na* 'tenci 'na tanko', *'nākousci* 'na debelo', *'nalejci* 'na lahko', *'našerci* 'na široko', *po'rejci* 'redko'.

³³ *'Eti* 'tu', *g'nes'dē:n* 'dandanes', *'inda* 'nekoč', *'indri* 'drugje', *'kōma* 'kam', *na sp'rotolge* 'na pomlad', *'nindri* 'nekje', *ot'kē:c* 'od kod', *pr'le* 'prej', *'re:īsan*, *'se'esi* 'sem', *'tyno* 'zelo', *'vāči* 'drugače', *v'gojno* 'rano'.

³⁴ *B'lü:žzi(k)*, *b'rezi(k)*, *'gōri(k)*, *'pa:li/'pa:lik* 'že, zopet', *po'vo:ūli(k)*, *'za:to(k)*.

³⁵ Velelni medmeti za konja: *'džö:na/'džö:*, *'xü:j* 'na levo', *'dü:p* 'na desno'; velelni medmeti za govedo so: *'xo:up* 'na levo', *'čā* 'na desno'.

Prva materina zgodba

Prva materina zgodba, prepisana iz rokopisa

Vu imeni Bozjem!

Dragi Gusti!

Zacnem pa naj prvle to. Zdaj zacnem holt pisati. Štere boš mislo da de vredno pisati, je piši, štere pa nej, pa je njaj, ka pač znam, to ti napišem.

Ednók sta se eden Pojb, pa edna Dekla, trno radiva mela; eden ovomi sta se vse za lübila, ka eden ovoga nigdar ne povržeta. Zatem je Pojb mogo iti k soldakom, büo je konjenik, pa sta si pisala in veliko lübezen, in zvestobo obetala. Ali Pojbar je mro pri vojakaj, in ona je nej znala. Ednok se samo prigezdi eden večer z belim konjom k njenoj hiži, in jo zove, naj hitro nekaj spakiva, in naj ide ž njim, da je on prišo po njo. Ona si malo culo fküp spakiva, pa ide, on jo k sebi na konja, k sebi posadij, in hitro od gežzdi. Mesenc je lepo svejto, tak kak vudne. On gežzdi ž njov vse šerom prej, ne išče ceste, in jo spoj pita Luba moja, gej te nej straj? Ona pravi, nej me nej, vej Bog pa tij, sta primeni. On to več krat pito, pa ona je vseli tak pravla. Zatem hitro gežzdi, tak kak viher in prek plotof šerom gežzdi na edno pokopališče, tam k ednomi grobi prigežzdi, in grob se otprè. On njej pravi naj notri skoči, ona je bila preveč prestrašena, in na tihem je zvala Bogà na pomoč, in je svojo culo notri vrgla. On pa tudi notri skočo. Potem je nastano veliki viher. Ona pa biži, tak da bi letejla, in najde edno malo kučico, in tam notri biži da bi se skrijla, da ka je ov v grobi fpamet vzeo, da nje nejga, je nazaj za njov bejžo, a ona se skrijla f tisto kučo. Gor na peč je šla, da f tistoj kuči je eden mrtvec ležo na stolici gor na pravleni, kak so že mrtveci, in drugoga je nej bilo v cejlj kuči. Ov pride do dver in pri dveraj kričij: mrtvo tejlo, daj živo vö, to dvakrat skričij, i vse je bilo primeri, zatem ov tretjim skriči mrtvo tejlo, daj živo vö. Nato se te mrtvi začne gor opravlati. Ovo na peči je meo velki strah in na enkrat skričij, ti mrtvo tejlo: ti bi moglo tak na meri biti, kak je gospod Jezuš Krištuš na križnom drejvi na meri büo. Gda je ona to povejdala, te je mrtvec nazaj doj spadno, ov pri dveraj je pa z velikim viherom odleto. Gda je tista dekla čüla ka je vse primeri, je šla doj s peči, in je odišla, bežala je kak so jo noge nesle, i po dugom časi je najšla svoj dom, doma je od velkega mantranja fküp spadnola, da se je stavila in valo dala Bogi ka jo je rejšo. I či je nej umrla, ešče zdaj žive.

Prestava prve materine zgodbe v slovenski knjižni jezik

V božjem imenu!

Dragi Gusti!

Zacnem najprej to. Zdaj zacnem takoj pisati. Za katere zgodbe boš menil, da jih je vredno pisati, jih napiši, za katere pa ne, jih pa pusti. Kar pač vem, to ti bom napisala.

Nekoč sta se neki fant/deček in neka deklica/neko dekle imela zelo rada. Eden drugemu sta si obljubila, da drug drugega nikoli ne bosta zapustila. Potem je moral fant

oditi k vojakom. Bil je konjenik in sta si veliko dopisovala in si obljubljala veliko ljubezen in zvestobo. Toda fant je pri vojaki umrl, ona pa tega ni vedela. Nekega večera pa kar prijezdi z belim konjem k njeni hiši in jo pokliče, da naj si hitro nekaj zavije in naj gre z njim, da je on prišel ponjo. Ona si zavije malo culo in gre. On jo k sebi na konja posadi in hitro odjezdi. Mesec je lepo svetil, tako, kot bi bil dan. On jezdi z njo kar poprek, ne išče ceste in jo vpraša: »Ljuba moja, kaj te ni strah?« Ona odgovori: »Ni me strah, saj sta Bog in ti pri meni.« Tako jo je večkrat vprašal, ona pa je vselej odgovorila enako. Potem jezdi hitro kot vihar, povsod preko plotov jezdi na neko pokopališče. Prijezdi k enemu grobu in grob se odpre. On ji reče, naj skoči noter, ona pa je bila silno prestrašena in potihoma je klicala Boga na pomoč in svojo culo je vrgla noter. Tudi on je skočil noter. Potem je nastal velik vihar. Ona pa teče, kot da bi letela, in najde majhno hišico in teče vanjo, da bi se skrila. Ko je on v grobu spoznal, da nje ni, je tekel za njo, ona pa se je skrila v tisto hišo. Šla je na peč, ko je v tisti hiši ležal neki mrtvec na klopi, oblečen, kot so pač oblečeni mrtveci, ničesar drugega pa v hiši ni bilo. On pride do vrat in pri vratih kriči: »Mrtvo telo, daj živo ven!« Dvakrat tako zakriči, a vse je bilo mirno, tiho, potem on tretjič zakriči: »Mrtvo telo, daj živo ven!« Mrtvi začne nato vstajati. Ono na peči je bilo zelo strah in nenadoma zakriči: »Ti mrtvo telo, ti bi moralo na miru ostati, kot je bil miren gospod Jezus Kristus na križu.« Ko je ona to povedala, je mrtvec padel nazaj, oni pri vratih pa je odletel kot velik vihar. Ko je tisto dekle slišalo, da je vse mirno, je šlo s peči in je odšlo, teklo je, kakor so jo nesle noge. Po dolgem času je našla svoj dom. Doma je zaradi velikega mučenja omedlela. Ko je vstala/ko se je zaustavila, se je zahvalila Bogu, da jo je rešil. In če ni umrla, še danes živi.

Prva materina zgodba v narečnem zapisu Avgusta Pavla³⁶

Mřtvác je přišo po svòjo dıklino.

Ādnòuk sta sä ädän pòjöp pa ädna dıklina třno ràdıva mèla; ädänòvomı sta sı sä zalübıla, ka ädän òvoga nıgdar nä povřžäta. Da jä poıbár ädändväısätı lèıt stàr gráto, mògo jä itı na štèlıngö. Zèlı so ga pa jä mògo nàskorı itı k slđákon.

Bııü jä koñänık. Poıbár pa dıklina sta sı písala pa sta sı väłko lıbèzän ĩ zvestòubo obèıtala. Alı zgòudılo sä jä, ka jä poıbár př slđákaj mró, dıklina jä pa tòu nèı zvěıdla. Ādnòuk sä sämo přgèızdı poıbár ädän väčér z bèılıř kòñonı k ñénoı ĩžı ĩ jo zové, naj itro kaj spàkıva v ròubác ĩ naj idä žñın, ár jä ùn poñòu přıšo. Dıklina jä nèı znála, ka na kòñı mřtvác sıdı, záto jä naskakòuk fküpspàkıvala málo cùlıco pa jä väšélo šlá svòjın poıbáron. Ùn jo k säı zdıgnä na kòña, k säı jo posadıtı ĩ bıstro odgèızdı žñòuf kák vıér, säšéron přèık pòul ĩ strınišč; nä iščä nıksä cèstä, nägo lätı na rávno kak blısk pa fırt spıtávlä dıklino: »Lüba mòja! gèı tä nèı stráı.« Ùna pa právı: »nèı mä, nèı! ve bòuk pa tıı sta přımèñı!« Gèzdäc jo tòu väčkrät přıto, alı ùna jä sälık tak právla: »nèı mä nèı! ve bòuk pa tıı sta přımäñı!«

³⁶ Avgust Pavel je objavil prvo materino zgodbo v *Časopisu* (1913–1914) na Madžarskem, in sicer jo je zapisal z dialektološkimi znaki in jo prevedel v madžarščino.

Gèzdäc dälä gèizdi, náglo kak viér, säšéron prèik plotòuf i lìsòuf na ädän cintor; tãnj k ädnomj gròbì pŕgèizdi; tũ hènaskòči. Dìklina jä bëla säväs prästrášana pa jä potũu mòlila i bogá zvala na pomòuč. Kak jä pojbár naprèj vgròp skòčo, dìklina jä svòjo çulo itro zanìnj vgròp sùnola. Nadnòuk jä nastàno strášän viér, gròzno blískañä i nãzãrènska gŕmlanca. Dìklina sä äšçä bòlä zoságala, vlaské so sä nej sä kùmäs zdigávali; f straèj sä obrnòula pa bräs pãmätj i zãfsä mòuči jä žgála nazãj pŕtj ädnoj máloj kùčìci, štãra jä tãn blüzìk krã plòuta lãžála. Ftòj kùčì sä jä na pèçi skŕìila, ár jä na stolicì žè ädän mŕtvãc lãžo, gòrnaprãvlãnj tàk, kãk sä žè mŕtvãci gòrnaprãvlajo, f çãrnoj mŕtvãčkoj òupravì. Drügã stolicã, alì stòuca alì stòla jä pa f çèiloj kùčì nej bìlòu, záto sä dak f kòut na pèç potégnola; tũ jä küçala, ot strãu jä po çèilon tejlì drügãtala pa jä çákala, kã sä nadälä žnòuf zgodìj?

Kãk jä pojbár v gròubi f pãmät zòo, ka dìklinã nèija, jä nazãj vò skòčo nãkraì gròba pa jä zdrãvãn pŕtj kùčìci lãto, gè sä dèkla skŕìila. Kak jä pŕišo do dvér, pŕ dvãraj skŕçìj: »Mŕtvo tèilo, dàj žìivo vò! Mŕtvo tèilo, dàj žìivo vò!« Natòu sä tä mŕtvì záça pomãlì gòropŕavlatj. Dìklino na pèçi jä möo strášän strãj, çlòu da jä vídla i çüla, ka sä tä mŕtvì gíblä i rášj; naãnjkrát vãlkj straèj ätak skŕçìj: »Tfì mŕtvo tèilo, tfì bì mòglo tàk namèrj bitì, kak jä naš Gòspon Jèzoš Kristoš na kríznon drèivj na mèrj bìu!« Kak jä ùna tòu vòpovèidala, jä tä mŕtvãc fçàsì nazãj na stolico spãdno, pojbár jä pa pŕ dvãraj (h)è nro z rogãtañon pa jä z vãlkìm viéron odlãto i ga nigdãr vãç nej bìlòu. Da jä dìklina çüila, ka jä vìnèj žè sä pŕ mèrj, sä jä potũu dòj s pèçi sprãvìla, tè pa vò sküçã i scintora; bèjžala jä, kak so jo nogé nãslã; po dúgon bèjžãnj, vãndrañj i iskañj jä kòmaj nãjšla svòj dòm. Da jä domòu pŕišla, jä tàk zmatrána bìjila, ka jä fkùp spãdnola. Da sä jä otãvìla, jä válo dála bòugi, ka jo jä tàk çüдно rèjšo. Pa pŕãj šçã gnãzdènj živè, çì jä nej mŕla.

Analiza narečnih značilnosti v Pavlovem zapisu materine pravljice, ki jo je naslovil *Mrtvec je prišel po svojo deklino*

Avgust Pavel je v svoji knjigi *Glasoslovje cankovskega narečja* (1909), ki je izšla v Budimpešti, zapisal, da pozna prekmurski cankovski govor dolge samoglasnike: á, é, í, ó, ö, ú, ü; dvoglasnika: ej, ou; kratke samoglasnike: à, è, ì, ò, ò, ù, ù; nenaglašene samoglasnike in samoglasniška l in r.

Dolgi samoglasniki:³⁷ á → grátò, náskozi, pŕ sŕda'kaj, iznála, záto, málo, pojbáron; é → zéli so, libézan, vãçér, nénaì, zové, vesélo, viér; òj/í → je pŕišo, koñãnik, písala, ta sí, sidí, lãtí, posadìj, tíj, píto; ó → mógo, mró; ü → bìu, fkùp spãkivala; èj → lèit, obèitala, nèizvèidla, pŕ gèizdi, z bèilin, nèj, pŕèik; òu → ädnòuk, zvestòubo, zgòudilo sä jä, tòu, v ròubec, ponòu, naskakòut, žnòuf, pòul, bòuk, tòu; ŕ → mŕtvec, tŕno.

³⁷ Glasoslovno gradivo iz prvih dveh odstavkov iz pravljice *Mŕtvãc je pŕišo po svòjo dìklino* je zapisano v nadaljevanju razprave.

Kratki samoglasniki: *à* → *stàr, sàmo, spàkiva, šlà, tàk*; *ä* → *välko, sàlik*; *è* → *mèla, cèste, gèzdäc, štèlìnga*; *i* → *je prišo, diklino, iža, prišo, bìstro, išče, prìmeni*; *ò* → *svòjo, pòjöp, kònon, na kòni, svòjin, mòja*; *ù* → *cùlico, ùn, furt, ùna*; *ü* → *zalübila, lüba*; *ÿ* → *mÿtväc, povÿžäta, mÿtvec*.

Nenaglašeni samoglasniki: *a* → *sta*; *ä* → *mÿtväc, ädnòuk, sä, ädän, jä*, *mä*; *ï* → *rädïva, itj, sjidi, diklina, libézan*; *o* → *je prišo, po svòjo diklino*.

Dolgi samoglasniki in dvoglasniki *èj, òu, üj* zastopajo stare dolge cirkumflektirane samoglasnike; kratki akutirane, novoakutirane in umično naglašene samoglasnike; nenaglašeni samoglasniki so ohranjeni; prednaglasni *e* pred *i* preide v *i*; nenaglašeni *e* je širok, zapisan je kot *ä*; deležniki na *-l* se večinoma končujejo na *-o*. Samoglasniški upad je redek: *välko, je právla*.

Soglasniške premene so naslednje: zvočnik *v* se pred premorom izgovarja kot [f] (*fküp spàkivala, žnòuf*); zvočnik *g* se izgovarja kot [j] (*pr gèjzdi, gèzdäc*); palatalni *nj* je ohranjen (*koñänik, nénoj*); mehčani *lj* izgubi palatalni element (*zalübila*); sklop *šč* se ohranja (*iščä*); končni *-m* se piše z *-n* (*sldákon, z bëilin, kònon, z žnin, svòjin*); pripornik *h* onemeva ali pa se izgovarja kot [j] (*iža, straj, itro, vjër*); končni zveneči soglasniki izgubijo zvenečnost (*pòjep, bòuk*). Samoglasniški *r* je ohranjen (*mÿtväc*).

Narečne oblikovne značilnosti: ohranjeni so vsi trije spoli; posebna so sklonila v sklanjatvah; ohranjena je dvojina; pridevniška sklanjatev je prav tako trda; glagolski nedoločnik se končuje na *-ti/-čti*; ohranjen je name nilnik.

Dialektizmi v pregibanju: samostalniških besed → *bëilin kònon, k nénoj, na kòni, k säj* 'k sebi', *žnòuf, prìmeni*; pridevniških besed → *radiva sta se mèla; ädänovomi, ovoga*; glagola → *je grato, mògo* 'moral', *je mro, jo zové, idä, prišo, je pito*.

Narečni leksemi: *ädnòuk* 'nekoč', *diklina* 'dekle', *furt* 'venomer', *grato* 'postal', *jo je píito* 'jo je vprašal', *k säj* 'k sebi', *k sldákon* 'k vojakom', *mogo* 'moral', *naj spàkiva* 'zavije', *naskakòuk* 'hitro', *ovoga* 'onega', *pòjöp* 'fant', *povÿžeta* 'zapustita', *ròubäc* 'cula', *sàlik* 'vselej', *štèlìnga* 'nabor', *tÿno* 'zelo'.

V Pavlovem zapisu pravljice je dodan naslov. Vsebina materine zapisane zgodbe je večinoma zvesto prenesena tudi v sinovo pravljico. Sintaktična zgradba obeh zapisov je podobna, prevladujejo priredno zložene povedi. Tudi Pavlovo prekmursko besedje je blizu materinemu. Glasoslovna podoba obeh zapisov pa se nekoliko razlikuje: Pavlova je enaka današnjemu cankovskemu govoru, materina pa se redko približa slovenskemu knjižnemu glasoslovju. Besedni naglasi v materinem besedilu so redki (*ednók, šéron, je zvála Bogà*).

Na oblikoslovni ravni sta oba zapisa zvesta cankovskemu govoru. V besedju je nekaj razlik v poimenovanju: *poĵb – poĵbár, dekla – d̂jklína, je nej znala – je neĵ zv̂ĵdla, pokopališče – cintor, je vrgla – je ŝnola.*

Druga materina zgodba

Druga materina zgodba, prepisana iz rokopisa

Ednok je bila edna zapüščena kapejla, tan so pa sako noč tolvaji notri odili, ka so si tan tálali ka so fkradnoli. Lüdje so to znali, ali nišče se nej vüpo blüzi tá cuj nanč vudnè nej. Dosta so se nevolivali kak bi mogli tó otpraviti, pa so nej nikak vüpali, samo sigdar so si ot toga gučali. Ednok pa pride domo eden koražen študent, in to nevolu poslúša, zatem pa pravi ka on mà korážo je otpraviti. Ovi so njemi nej vörvali, da praj on nika ne napravi. Ali on je pa nej henjao, liki pravo je, ka more meti 4. ali 5. koražni Fantof; Pojbof, ali Moskov, in on de šou i do vidli ka je prepravijo. No, te so resan edno 5. koražni Dečkov fküp z iskali, i so si dogučali, da, ka do šli večér prvle touvajge notri prido, f Kapejlo. Poskrbeli so si zvončke, i šli so pred večeron notri. Študent je one Dečke pod stolice spravo, i dao njim je zvončke, i je njim pravo, ka da de On ob tretjim pravo Mrtvi stante gor! te Oni naj na vso móč cikajo: on se pa doj do nagoga slejko, in se gor na oltár spravo (gor na oltari je stao). Tak so bili nalečeni, in so čakali, in so čakali gda touvajge prido. Nej so dugo čakali, pridejo touvajge, in prinesli so dosta blága in penes, záčajo si talati, na en krat pa eden touvaj zaglédne tistoga nágoga, i zača praviti, glete glete! Kakši Kristus pa na oltári stogij, odite ka ga doj fsičemo, ovi ido kcu, on pa skričij: mrtvi stante gor! touvajge so šli nazaj, pa eden pravi, oi odmo pa ga fsečimo doj. Ov pa skričij, mrtvi stante gor! pa so šli nazaj, pa da so mrtvi nej stanoli, pa so pravli, odimo pa ga fsečimo doj, pa da so sli blüzi k oltari, pa je skričo na vso moč, mrtvi stante gor, te so ovi začali tak pod stolicami cinkati, ka so se touvajge tak zasagali ka so vse tam püstili, in so bežali kak so li mogli. Da so ovi znali ka so touvajge že otbejzali, te so vö ot stolic prišli, pa so si tiste peneze kak so touvajge tam meli, začnoli tálati, ali eden krajcar so si nej mogli rastálati, pa so se štükali. Touvajge so pa ednoga touvaja nazaj poslali, naj ide poslúšat či je dosti mrtvi gor stanolo. Da je zato blüzi kapejle šou, je čüo ka se zan krajcar štükajo, pa je hitro nazaj bejžo k ovim touvajom, pa je pravo, da jih teko gye, ka nanč sakšega eden krajcar ne dojde. Touvajge so se tak strašili, ka so odišli s tistoga kraja, i so več nigdar nej vüpali tá. Ovi Dečki so pa postanoli bogati, da so f Kapejli dosta blága in penes najšli, in tak so touvaje pregnali, in velko čest dobili. I ešče zdaj jo majo.

Prestava druge materine zgodbe v slovenski knjižni jezik

Nekoč je stala zapuščena kapela, vanjo so pa vsako noč hodili tolovaji (razbojniki), da so si tam delili, kar so ukradli. Ljudje so to vedeli, vendar se nihče ni upal približati kapeli, vsaj ne podnevi. Bili so zelo nejevoljni in radi bi to preprečili, pa si nikakor niso upali, vendar so se vedno pogovarjali o tem. Nekoč pa pride domov

pogumen študent in posluša o tej nesreči, potem pa pravi, da ima pogum pregnati tolovaje. Ljudje mu niso verjeli, mislili so, da on ne bo nič napravil. Študent pa je vztrajal, pa je rekel, da mora imeti štiri ali pet pogumnih fantov (dečkov) ali moških in šel bo pa bodo videli, da jih bodo pregnali. No, potem so res poiskali kakšnih pet pogumnih fantov in so se dogovorili, da bodo šli zvečer v kapelo, preden pridejo vanjo tolovaji. Priskrbeli so si zvončke in šli pred večerom v kapelo. Študent je te fante skrtil pod klopi, jim dal zvončke in jim naročil, da ko bo on tretjič rekel: »Mrtvi, vstanite!«, naj na vso moč zazvonijo. On pa se bo slekel do nagega, se dvignil na oltar (na oltarju je stal). Tako so bili pripravljeni in so čakali, kdaj pridejo tolovaji. Niso dolgo čakali, tolovaji so prišli in prinesli so veliko stvari in denarja. Začeli so si deliti plen. Nenadoma pa eden od tolovajev pogleda nagca na oltar in začne govoriti: »Glejte, glejte! Kakšen Kristus stoji na oltarju, pridite, da ga vržemo dol.« Tolovaji gredo k oltarju, junaški študent pa zakriči: »Mrtvi, vstanite!« Tolovaji so stopili nazaj, eden med njimi pa pravi: »Pojdimo in ga vrzimo dol!« Študent pa zakriči: »Mrtvi, vstanite!« Tolovaji so šli nazaj, eden pa pravi: »Pojdimo in ga vrzimo dol!« Študent pa zakriči: »Mrtvi, vstanite!« Tolovaji so šli nazaj, ko pa mrtvi niso vstali, so govorili: »Pojdimo in ga vrzimo dol!« Ko pa so šli bliže k oltarju, pa je študent zakričal na vso moč: »Mrtvi, vstanite!« Takrat pa so začeli fantje pod klopmi zvoniti, da so se tolovaji tako prestrašili, da so vse pustili tam, in so bežali, kolikor so ravno mogli. Ko so fantje videli, da so tolovaji že zbežali, so prilezli izpod klopi in so si tisti denar, ki so ga tam imeli tolovaji, začeli deliti, vendar si enega krajcarja niso mogli razdeliti, pa so se prerekali. Tolovaji pa so poslali enega izmed njih nazaj, naj gre poslušat, če je vstalo veliko mrtvih. Ko je prišel blizu kapele, je slišal, da se prepirajo za en krajcar. Stekel je nazaj k tolovajem pa je povedal, da jih je toliko, da na enega ne pride niti en krajcar. Tolovaji so se tako ustrašili, da so odšli s tega kraja in se nikoli niso več upali vrniti. Ti fantje pa so postali bogati, ko so v kapeli našli veliko stvari in denarja. Tako so tolovaje pregnali in fante so zelo počastili in še danes jih zelo častijo.

Druga materina zgodba v zapisu Avgusta Pavla

Razbòjnìcka pa š čàrnä šòulä diák

Ädnòuk já bíla nindr ädna zapüščàna kapèlìca, tàn so pa sàko nouč tòuvaigä nòtrk odìli, ka so sï tàn tálalì tìsto, kà so vudné spokràdnoli. Lìdgé so tòu znàli, alì nìščä sä nëj vùpo blüzìk kapèlì nànc vudné nëj, ár so sä tjno bod'älì razbòjnìkof. Dòsta so sä nävòulìvalì, dòsta so sï zgučávalì ì modrìvalì, kàk bì sä mògìli ot té nävòlä rèjšìti, alì dònk so sä nëj vùpalì nika nëj zàcnotì.

Zgòudìlo sä já ädnòuk, ka já ädàn korážän študènt, ädän š čàrnä šòulä diák zablòudo f tòu vès pa čùja, kàk sä lìdgé nävòulìvajo. Mìlìlo sä já nàmi lùstvo, pa já právo, ka ùn má korážo otrpàvìti tòuvajä nëj sàmo s kapèlìä, nàgo scèjloga atàra.

Lìdgé so nàmì nëj štèlì vòrvatì, alì ùn nùn nëj dào mèra pa já sàmo štìrì alì pèt mòčnì ì korážnì dèčkòf alì mòškòf pròso pa já obàčo, ka do že vidlì, da ùn razbòjnìkà pràpràvì. Nò, tè so rèisan ädno pèt korážnì dèčkòf fkùpziiskalì pa so sï dogúcalì, da ka do šli vèčèr prvlé kak tòuvaigä nòtr prìido, fkapèlìo. Spràvìlì so sï zvònčkä ì šli so präd vèčàron nòtr. Š čàrnä šòulä diák já dèčkä zvònčkamì pot stolicä skrìuù pa nùn

jä vâlo, ka da ùn op tréttin skřčt: mřtvj stântä gòr!, tē ùnì nài zâ fsä mòučì cìnkajo. Ùn sän sä pa dòj do nágoga sléiko ì sä gòr na oltár sprâvo. Tâk so bìlìj naléčani pa so čakali, da tōuvaigä prído. Nèj so ðugo čakali, ár naädnòuk sâmo pridäjo tōuvaigä pa so strâšno dòsta blága ì pèinäs sâof přnâslì; záčajo sî tálati. Nañkrát pa ädän tōuvañ zaglédnâ toga nágoga na oltári ì záča právitì: »Glèjtä, glèjtä! kâ tōu za Kristoša na oltári stogì! ôtâ, ka ga dòj fsèčémo.«

Tōuvaigä ido cùj, tà nâgi pa skřčt: »Mřtvj, stântä gòr!« Tōuvaigä sä zaságajo pa sä nazâj potégnäjo. Ali ädän právi: »Á! òdimo pa ga fsèičimo dòj!« Pá so přtì oltári šli, alì tà nágac sä pá zdäre: »Mřtvj, stântä gòr!« Natōu so razbòjnìckä pá postànoli. Alì da so tì mřtvj lì nèj stànoli, pá jì napälávâ ädän razbòjnìk: »Òdmo pa ga fsèičimo dòj!« Šli so bližâ k oltári, tē sä pa nágac na fso mòuč zdró: »Mřtvj, stântä gòr!« Natōu so dèčkì záčali tâk pot stolicamì cìnkati, ka so sä tōuvaigä natâlko zaságali, ka so sä tån povřgli po so bëžžali, kak so jì lì nogé nâslâ. Da so dèčkì mislìlì, ka so tōuvaigä žè odbèžžali, tē so vò ot stolic přišli pa so sî tistâ pèinâzâ, kâk so jä razbòjnìckâ tån náli, záčnoli tálati. Alì ädän krâjcar so sî nikak nèj mògli rastálatì pa so sä žè záčali svajívavati. Tōuvaigä so pa máttén ädnoga tōuvaja nazâj poslâli, nài idâ poslúšat, čì jä dòsta mřtvj gòr stánolo. Da jä tē tōuvañ žè blüzìk kapèjlâ přišo, jä čüu, ka sä za ñ krâjcar štükajo pa jä itro nazâj bëžžo k paídáson pa ñin jä právo, ka jì tâlko d'è ka nanèç sâksšaga äñ krâjcar nä dòjdâ. Tōuvaigä so sä na tōu tâk strâšìlì, ka so splòj odìšlì stìstoga krâja pa jì vâč nigdâr nèj nazâj bìlòu. Dèčkì so pa sî bogâtì grátali pa ščâ zâj živéjo, čì so nèj mřlì.

Analiza narečnih značilnosti v Pavlovem zapisu materine pravljice, ki jo je naslovil *Razbojnicke pa š čarne soule diak*

Dinamični naglas je lahko na katerem koli zlogu, saj govor pozna vse naglasne tipe, tudi končniškega. Dolgi samoglasniki so označeni z ostrivcem, le dvoglasnika *èj* in *òu* s krativcem; kratki naglašeni samoglasniki pa s krativcem. Dolgi samoglasniki so nastali iz izhodiščnih dolgih cirkumflektiranih, kratki pa iz dolgih in kratkih akutiranih ter umično naglašanih samoglasnikov. Nenaglašeni samoglasniki se praviloma ohranjajo, samoglasniški upad je redek, nenaglašeni *e* se zapisuje kot *ä*.

Posebnosti prekmurskega cankovskega govora so naslednje: dolgi *í* se lahko diftongira tudi v *iï*; samoglasnik *u* je naslednik samoglasniškega *ŭ*; iz *u*-ja se je razvil *ü*; dolgi cirkumflektirni jat se je razvil v dvoglasnik *èj*; dolgi *o* in nosni *o* zastopa dvoglasnik *òu*; dolgi ozki *é* je naslednik dolgega polglasnika, dolgega nosnega *ę* in dolgega etimološkega *e*; *á* je naslednik cirkumflektiranega *a*; ohranja se samoglasniški *r*.

Dolgi naglašeni samoglasniki: *í/iï* → *bíjla*, *so odìšlì*, *prídäjo*, *mílilo*, *skřčtì*, *štíri*; *ü* → *blüzìk*, *je čüu*; *ú* → *so sî dogúčali*; *èj* → *so bëžžali*, *kapèjlìca*, *nèj*, *rèjšiti se*, *s scèjloga*; *òu* → *bìlòu je*, *ädnòuk*, *mòuč*, *natòu*, *nòuč*, *zablòudo*, *zgòudilo*

se je; *é* → *fsečemo*, *lidgé*, *méra*, *noyé*, *pét*, *večér*, *vudné*; *ó* → *zdró se je*; *á* → *ár*, *blága*, *dják*, *korážo*, *má*, *právi*, *tá nági*.

Kratki naglašeni samoglasniki: *i* → *ciŋkajo*, *nikak*, *nindŋ*, *prišo*, *stolica*; *ü* → *lüstvo*, *skriüü*, *zapüščen*; *ü* → *dügo*, *ün*; *ë* → *dëčki*, *štëli*; *ò* → *gòr*, *nevòla*, *òte*; *ò* → *vòrvati*, *dòŋk*; *à* → *àdän*, *natàlko*, *nàsle*, *vàč*, *je vàlo*; *à* → *kàk*, *pràvo*, *sàmo*, *stràšŋ*; *ŋ* → *so mŋli*, *mŋtvi*, *pŋti*.

Soglasniške premene so naslednje: zvočnik *j* je zapisan kot *g*, redko tudi *d'* (*lidgé*, *stogŋi*, *bod'áli so se*); končni *-m* prehaja v *-n* (*nŋn*, *tàn*, *präd večäron*, *san*); *h* onemeva ali prehaja v *j* (*ji* 'jih', *itro* 'hitro', *splòj* 'sploh'); *v* na koncu besede ali zloga izgubi zvonečnost (*dëčkof*, *fsò*, *fsëjčimo*); *v* se pojavlja tudi kot proteza (*se nëj vŋpo*); palatalni *ń* je ohranjen; palatalni *lj* pa otrdeva (*ńämj*, *nŋn*).

V oblikoslovju so ohranjene vse cankovske narečne sklanjatve, stopnjevanje in spreganje.

Narečno besedje: *ar* 'ker', *cüj* 'zraven', *da* 'ko', *dòj* 'dol', *dòŋk* 'vendar', *dòsta* 'veliko', *dòjde* 'pride', *fküpziskaliŋ* 'poiskali', *i* 'in', *idä* 'gre', *ká* 'da', *kak* 'kakor', *korážen* 'pogumen', *kräjcar* 'star drobiž', *míliŋi sä* 'smiliti se', *nägo* 'ampak', *nalëčäni so bili* 'nastavljeni', *ńáli so* 'pustili', *nänč* 'niti', *nävòla* 'nesreča', *nòtryk* 'noter', *òdmo* 'pojdimo', *òtä* 'pridite', *pá* 'zopet', *pajdás* 'tovariš', *pëjnäzi* 'denar', *präviti* 'govoriti', *prvé* 'prej', *se štükajo* 'prepirajo se', *so grátaliŋ* 'postali so', *so postànoliŋ*, *so sä nävoüivali* 'bili so nejevoljni', *so se bod'jáli* 'bali so se', *so tálatiŋ* 'so delili', *splój* 'sploh', *spokrádnoli so* 'pokradli so', *svajjvávatŋi se* 'prepirati se', *štëli* 'hoteli', *tòuvaige* 'tolovaji, tatovi', *tŋno* 'zelo', *vudne* 'podnevi', *záčajo* 'začnejo', *začnoti* 'začeti', *zaságajo sä* 'ustrajšijo se', *ználj so* 'vedeli so'.

Tretja materina zgodba

Tretja materina zgodba, prepisana iz rokopisa

Ednok je büo eden velki sirmak. S taboron se je slüžo krüh. Odo je v lejs sühe drva brat, da si je nej mogo drv küpiti. Žena je bila šürka on je pà pà odijšo v lejs drva brat, i žena je doma tečas Dejte mejla, büo je pojbec. On tan v lejsi beré, beré drva, naednok samo k njemi pride eden človek z zelenim klobükom, pa ga pita ka dela. Ja, drva berém, ka sam sirmak pa si nemrem küpiti. Tisti človik je njemi pravo gjes vam dam pejneze, ka vam nede trbelo po taboraj oditi, či mi tisto date ka doma mate, ka ne vejte. On se mislo vej njemi to lejko dam, ka ne vém či man, na tò se nej zmislo, ka bi žena doma dejte mejla. Zato njemi obečo, ka njemi tisto da, ka ne vej či má. Pogodila sta se, on njemi je dao dosta penes, pa sta odišla. Da je prišo domo tisti sirmak, i kak fhizo pride, vidi ženo v posteli, in maloga sineka, te je gráto trno

žalosten. Žena ga pita ka si tak žalosten? Ka bi ne bi büo, da sam to Dejte oudo: Pripovidávo je vse ženi, kak je obhodo, i ka njemi je tisti človek z zelenim klobükom pejnzeze dao: i to je znankar büo te hüdi? Dejte so odnesli k krsti, i Oča je krstni list dobro sráno ali na ednok je samo premino. Te so pač znali, ka je tisti človek te hüdi büo. Bila sta oba trno žalostniva, pa sta nikomi nika nej povedala. Pojbec je ráso, pa sta si gučala moš pa žena, ka ta ga dala za popa fčiti. Rejsan, gda je bio vekši, sta ga dala za popa fčiti. Gda je že zato vekši büo, je f pamet vzeo, ka so Oča sigdar trno žalostni, gda ga vidijo, pa si nej znao razložiti zakaj. Več krat je Očo pito, Oča zakaj ste sigdar tak žalostni gda pred Vas pridem? Pa njemi Oča nej šteo povedati. Te je že sin velki zraso i že se skoro vö náfčo, že je meo slegnjo leto, da je pà domà büo na počitnicaj, je Oča na drvotani drva kálo i Sin je tüdi šou na drvotan k Oči i Sin je tüdi začno kálati, i kak je sikero notr v drvo fsejko, je nej mogo sikere vö zeti, záto je proso Očo, naj malo prekon razno vlečejo. Oča je hitro dva prsta notri f poknjo gydo, ka bi razno vlejko. Sin pa hitro sikero vö potegne i očini prsti so bilij notri. Oča je kričo ka ga bolij. Sin je pa pravo: Oča! Tečas Vam ne püstim prstof, dokeč mi ne povejte zakaj ste tak žalostni, gda mene vidite. Očo je trno bolelo, zato je pravo. Dragi moj Sin, ka bi nej büo žalosten, tvoj krstni list je f Pekli. O, Oča, či je drügo nej, se nika ne starajte: gyes mo že šou f Pekeo ponjega. Meo je novo Mešo, postano je pop i te rejsan ednok se na pouti, ka de šou po svoj krstni list f Pekeo. Ide, ide, i pride do ednoga lejsa, že je noč gračüvala, zagledno je edno kučo pri lejsi i si misli, ka de tü salaš proso. Notri je šou i edna baba je bila f kuči, i jo proso salaš. Baba je pravla ka nesmen nikomi salaša dati, ka me det naj domò pride buje. On pa prosi, vej mi dajte nindi malo mesta, ka iden f pekeo po moj krstni list, pa tou je daleč, ka si malo počinem, ka že več dale nemrem iti. Baba pa pravi, gya, gde bi vam dala mesto, da nindi nemam i dedi že ouzdaleč dišij lücki človek. Či vas pod štampetom skrijem? Dobro je, gyes mo pot štampetom spao, naj si samo malo počinem. Zancajt pride ded domo i že oudaleč kričij: što je tü, ka sago čütim? Notri pride: što je, naj hitro se ide, ovak ga bujem. Baba sploy zasagana pravi, tüo boj, tüo, ka so tü eden človik, ka si malo počinejo, ka ideo f Pekeo po svoj krstni list. Det, kama idejo? F pekeo? Zasagano pita: Gde pa so? Eti pod štampetom. Naj hitro vö ido, ka gyes morem nika pitati. Pop vö od štammeta prido. Kama vi idete? Gyes idem f pekeo, po moj krstni list, pa sam tü privas sálaš proso, ka je to trno daleč, pa sam že dale nej mogo iti. Kapa vam zdaj naj plačam za to dobroto, ka sam sálaš dobo? Ded cilo vrli pravi: ite, pa pozvejte, ka čaka mene tan ana moka, gyes sam tisti, ka sam telko lüdi bujo. Poglednite f Pekli tisto mesto, štero mene čaka, i te da te šli nazaj, morete pa se priti, ka mi povejte. Dobro je, gyes se poglednem pa pridem nazaj, pa Vam vse povem, ka mo vido. Odišo je. Prišo je f Pekeo, i je najšo toga plantavoga toga hüdogo. Pravo je, dajte moj krstni list, ovak nede z vami dobro. Meo je sebof žegnjeno vodo i eden hamriček. Plantavi te hüdi je kričo ovim hüdin, cuj dveri dršte, ka nede mogo nota. Ti hüdi su tak dveri cuj držali, ka so nohete vse vkous dver držali. Pop pa je cuj skočo pa je nohete s hamrom vse doj na dveri zabüo. Ti hüdi so kričali, jáj, jáj, što je to, ka nas tak mantra? Te plantavi je hitro bejžo po krstni list. To mate vaš krstni list, pa samo ite, pa nigdar več ne prite. Gyes morem viditi, kakša mantra čaka tü tistoga človeka. To mi morete pokazati, ovak vas vse okrstim. Ti hüdi so se bojali pa so ga püstili pa so njemi vse pokazali; to čaka toga, to toga, ta naj hüjša postela pa čaka tistoga, kak je 99 lüdi bujo. No, te je že vse zna, pa krstni list tüdi meo, te je veseli

šou nazaj. Prišo je do tiste kuče, tisti Ded ga komaj že čako, z velikim strahom pita: No, ka ste zvedli? Jaj, moj dragi človek, tan san vido, da strašanske muke čakajo tam one, ki ta pridejo. Vi pa mate to naj hüjšo postelo, vaša postela je s sakojačkof mantrofpuna. Ded se preveč žalostij. Ali bi vy nej mogli men pomagati, ka bi se gyes rejšo tiste moke? Ja, vej mo vidli: če te delali pokoro, pa je vse mogoče. Naložite mi pokoro, ka naj činim. Ka ste delali, kak ste klali lüdi? Pokazo je eden leskof bot, s tem botom sam bujo 99 lüdi. Zdaj pa ote i neste te bot sebof. Šla sta en falat kraj ot kuče, te njemi pravi, zdaj pa te bot tü notri posáte, sak den ga polejvajte ali v lampaj morete vodo nositi i po koulinaj hoditi, i tak ga polejvajte tečas skous, do kec nede pogno vejke i liske. Ded je pravo. Skous mo ga polejvo, po koulinaj mo hodo vnoči vudnè, naj se samo rejšim tiste mantre. Pop je odišo domò i domá vesélo opravlo božje službe. Ded pa je sploj po koulinaj noso v lampaj vodo i polejvo tisti bot. Minolo je že 13 set lejt od tisti mao. Pop je sploj pozabo, več od tistoga nanč mislo nej. Ednok pa samo daleč se pela, na ednok je samo pri ednom lejsi. Te samo okouli gleda i vidi, ka eden trno stari človik po koulinaj se vlači okouli ednoga drejva, te njemi hitro na pamet pride, ka gda sam gyes tü odo. Hitro doj skoči, pa ta ide, te stari je ranč ob slegnjem vodo prineso. Oba sta se spoznala. Ded je z veseljem skričo: Bog Vas je prineso, ranč se mi bliža zagnja vóra, ka me spravite z Bogom, Pop je valo dao Bogi ka je tak modro ravno. Ded se je spovedo i prečisto i je mro srečno. S tistoga bota je zrasla lejpa grüška, pa je mejla lejpi 99 grüšek, ka so trno lipo dišale. Pop se te nazaj domo pelo i dičo je Boga, da ga je tak po čüdnoj pouti vodo. Ded je velko pokoro delo, da je 13set lejt po koulinaj, v lampaj vodo noso tečas ka je s tistoga bota drejvo zraslo i telko lepoga dišečeg sadij nanjem bilo, kelko lüdi je žnjim bujo. Po dugoj pokori je srečno mró.

Prestava tretje materine zgodbe v slovenski knjižni jeziki

Nekoč je živel velik siromak. Z dninami si je služil kruh. Hodil je v gozd nabirat suha drva, ker si jih ni mogel kupiti. Žena je bila noseča, on je pa zopet odšel v gozd nabirat drva in žena je v tem času rodila otroka. Bil je sin. On v gozdu nabira, nabira drva, ko nenadoma pride k njemu človek z zelenim klobukom in ga vpraša, kaj dela. »Ja, drva nabiram, ker sem siromak in si jih ne morem kupiti.« Ta človek mu je rekel: »Jaz vam dam denar, da vam ne bo treba po dninah hoditi, če mi daste tisto, kar imate doma, pa ne veste, da imate.« Mislil si je: »Saj njemu to lahko dam, za kar ne vem, da imam.« Ni se pa spomnil, da bi žena lahko imela doma otroka. Zato mu je obljubil, da mu da tisto, za kar ne ve, da ima. Pogodila sta se, dal mu je veliko denarja in sta odšla. Ko je prišel tisti siromak domov, vstopi v hišo, zagleda ženo v postelji in malega sinka in postane zelo žalosten. Žena ga vpraša: »Zakaj si tako žalosten?« »Kako bi ne bil, ker sem otroka prodal.« Pripovedoval je ženi, kaj se je zgodilo in da mu je tisti človek z zelenim klobukom dal denar. To je bil verjetno hudič. Otroka so odnesli h krstu in oče je krstni list dobro shranil, toda nenadoma je izginil. Vedeli so, da je bil tisti človek hudič. Oba sta bila zelo žalostna, pa nikomur nista nič povedala. Deček je rasel, mož in žena pa sta se dogovorila, da ga bosta dala šolati za duhovnika. Res, ko je bil večji, sta ga dala šolati za duhovnika. Ko je bil že večji, je opazil, da je oče vedno zelo žalosten, ko ga vidi, pa si ni znal razložiti,

zakaj. Večkrat je očeta vprašal: »Oče, zakaj ste vedno tako žalostni, kadar pridem pred vas?« Toda oče mu ni hotel povedati. Sin je odrasel in se že skoraj izšolal, bil je že v zadnjem letniku, ko je zopet bil doma na počitnicah, je oče na drvišču cepil drva. Sin je tudi šel na drvišče k očetu in sin je tudi začel cepiti. Ko je s sekiro vsekal v drvo, ni mogel sekire potegniti ven, zato je prosil očeta, da bi vsekal les potegnil narazen. Oče je hitro dva prsta potisnil v razpoko, da bi jo razširil. Sin je hitro izvlekel sekiro, očetovi prsti pa so stisnjeni. Oče je kričal, da ga boli. Sin pa je rekel: »Oče! Toliko časa ne spustim vaših prstov, dokler mi ne poveste, zakaj ste tako žalostni, kadar me vidite.« Očeta je zelo bolelo, zato je spregovoril: »Dragi moj sin! Kako ne bi bil žalosten, tvoj krstni list je v pekel.« »O, oče, če ni drugega, ne skrbite: jaz bom šel ponj v pekel.« Imel je novo mašo, postal je duhovnik in res se odloči, da bo šel po svoj krstni list v pekel. Hodi, hodi in pride do gozda, nočilo se je že in zagledal je hišo pri gozdu in si mislil, da bo tu prosil za prenočišče. Vstopil je. V hiši je bila ženska. Prosil jo je za prenočišče. Ženska je govorila: »Ne smem nikomur dati prenočišča, ker me mož, če pride domov, ubije.« Prosi jo, naj mu da nekje prostor, ker gre v pekel po svoj krstni list in da je to daleč, da si malo odpočije, ker naprej ne more več iti. Ženska mu pravi: »Kje bi vam dala prostor, ker ga nimam in možu že od daleč diši tuj človek. Ali vas skrijem pod posteljo?« »Dobro je, jaz bom pod posteljo spal, samo da si malo odpočijem.« Čez nekaj časa pride mož domov in že od daleč kriči: »Kdo je tu, da čutim vonj?« Vstopi: »Kdor je, naj hitro pride sem, drugače ga ubijem.« Ženska zelo prestrašena pravi: »Tiho bodi, tiho, tukaj spi človek, da si malo odpočije, ker gre v pekel po svoj krstni list.« Mož: »Kam gre?« »V pekel.« Prestrašeno vpraša: »Kje pa je?« »Tu pod posteljo.« »Naj pride hitro sem, ker ga moram nekaj vprašati.« Duhovnik pride izpod postelje. »Kam greste?« »V pekel grem, po moj krstni list, pa sem tu pri vas prosil za prenočišče, ker je to zelo daleč, pa nisem mogel iti naprej. Kako naj vam poplačam dobroto, da sem dobil prenočišče?« Mož, zelo prijazen, pravi: »Pojdite in poižvedite, kakšno trpljenje mene tam čaka. Jaz sem tisti, ki je ubil toliko ljudi. Poglejte v peklu tisti prostor, ki me čaka, in ko se boste vračali, morate priti sem, da mi poveste.« »Dobro, pogledal bom, in ko pridem nazaj, vam bom povedal vse, kar bom videl.« Odšel je. Prišel je v pekel in našel tistega šepavega hudiča. Rekel je: »Dajte moj krstni list, sicer z vami ne bo dobro.« S seboj je imel blagoslovljeno vodo in kladivce. Šepasti hudič je kričal drugim hudičem: »Držite zaprta vrata, da ne bo mogel noter.« Hudiči so tako držali zaprta vrata, da so nohte zapičili skozi vrata. Duhovnik pa je priskočil in je vse nohte s kladivom zabil na vrata. Hudiči so kričali: »Jáj, jáj, kdo je to, ki nas tako muči.« Hudič je hitro tekkel po krstni list. »Tu imate vaš krstni list pa takoj odidite in nikoli več ne pridite.« »Jaz moram videti, kakšno mučenje tu čaka tistega človeka. To mi morate pokazati, drugače vas vse krstim.« Hudiči so se bali, zato so ga pustili in mu vse pokazali: to čaka tega, to tega, najhujša postelja pa čaka tistega, ki je ubil 99 ljudi. No, vse je vedel, imel je tudi krstni list pa se je vesel vračal. Prišel je do tiste kočice, tisti mož ga je komaj čakal in ga v velikem strahu vprašal. »No, kaj ste izvedeli?« »Joj, moj dragi človek, tam sem videl, da čaka tiste, ki pridejo tja, strašansko trpljenje. Vi pa imate najhujšo posteljo, vaša postelja je polna različnih muk.« Mož je zelo žalosten. »Ali bi mi vi ne mogli pomagati, da bi se rešil tistih muk?« »Ja, saj bomo videli. Če boste delali pokoro, je vse mogoče.« »Naložite mi pokoro, kaj naj napravim.« »Kaj ste delali, kako ste klali ljudi?« Pokazal je leskovo palico. »S to palico sem ubil 99 ljudi.« »Zdaj pa pojdite in nesite to

palico s seboj.« Šla sta malo od hiše in mu pravi: »Zdaj pa to palico posadite, vsak dan jo zalivajte, ali v ustih morate nositi vodo in hoditi po kolenih in tako jo zalivajte toliko časa, dokler ne bo pognala vej in listov.« Mož je rekel: »Ves čas jo bom zalival, po kolenih bom hodil ponoči in podnevi, samo da se rešim tistega trpljenja.« Duhovnik je odšel domov in doma veselo opravljal božjo službo. Mož pa je vedno po kolenih nosil v ustih vodo in zalival palico. Od takrat je minilo že 13 let. Duhovnik pa je docela pozabil in na to ni več mislil. Nekoč pa se pelje daleč, nenadoma je pri nekem gozdu. Pogleda naokoli in vidi, da se neki zelo star človek po kolenih vlači okoli drevesa. Tedaj se spomni: »Kdaj sem jaz tu hodil?« Skoči dol, gre tja, starec je ravno nazadnje prinesel vodo. Prepoznala sta se. Mož je z veseljem kriknil: »Bog vas je prinesel, bliža se mi zadnja ura, da me spravite z Bogom.« Duhovnik se je zahvalil Bogu, da je ravnal modro. Mož se je spovedal, očistil greha in srečno umrl. Iz tiste palice je zrastle lepa hruška, imela je 99 lepih hrušk, ki so zelo lepo dišale. Duhovnik se je peljal nazaj domov in hvalil je Boga, da ga je tako vodil po čudni poti. Mož se je spokoril, ko je 13 let po kolenih v ustih nosil vodo, dokler ni iz tiste palice zrastle drevo in na njem je bilo toliko lepih, dišečih sadov, kolikor ljudi je s palico ubil. Po dolgi pokori je srečno umrl.

Tretja materina zgodba v narečnem zapisu Avgusta Pavla

Kàk jà ädän òlòvik s pèkla svoj křstnj lřst nazàj prnàso?

Břu jà ädnòuk mäd goričkimi brigami ädän vèlkj sřmák. Nòuč no dèn sä jà matrào pa sř jà stàškřn tàboron slřžo sagdäněšřnj krù. Òdo jà vlèjs sřázän brát, ár sř jà nèj mògo dřf křpřti. Žàna nàgova jà že vèč mèjsäncof šřrka břla. Ädnòuk, da jà tà sřmák pá vlèjs odřšo sřjã dřva brát, jà žàna domá tàčas porodila dèjtäcä; břu jà pòjbäc. Sřmák ot tòga nika nävèj pa v lèjsř lř dalä bärè bärè dřva. Naädnòuk sàmo k nàmi stòupi ädän nàznáni òlòvik zälènj křbükon pa ga přita, kà dèla? »D'à! dřva bärèj, ka san sřmák, pa sř nàmřän křpřti.« Tà òlòvik zälènj křbükon nàmi na tòu tàk väljř: »Znás kà?! Pogòdřva sä! D'äs tř dän pèjnázä ka tř nädä trbèlo po tàboraj oditi, či mř tř tisto dás, ka domá más, pa sän nävèjš ka más.« Sřmák sř mìslo, vèj nàmi tòu lãiko dän, ka nävèn či, màn; tòu nàmi nèj f pàmät vdàřilo, ka bř žàna domá frègnola dèjtä mètř. Zàto jà dak obäčo, ka nàmř tisto dá, ka nävèj, či má. Pogòdřila sta sä pa nàmř tà nàznani òlòvik cèjlo àdřco pèjnáz dào. Potèn sta sř v rokè ségnola pa sta sàki za svòjřn pòslon odřřšla. Da jà sřmák tàbo(r)šçar že zadòsta sjázni nàbro, väsèlo jà fičkàro přtř dòumi. Alř kak domòu přřdä pa zaglèdnä žàno f pòstälř pa máloga sínäka, tè jà třno žalostän gràto. Žàna ga přita: »Kà tř jà, třvãřš, ka sř tàk žalostän?« »Kà bř nãbj břu žalostän« – prãvi sřmák – »da san tòu dèjtäcä òudo!« pa jà sä natèncř ovàdo žãnj, kà sä žřin přpätřlo ř ka jà tà òlòvik zälènj křbükon zagvřšno sän täüdj břu.

Kàk so dèjta s křsta domòu prnäsř, òca jà křstnj lřst fèàsř sràno, dař ga nišcä nèj nãřšo. Alř zòupstòj ga sràno; naãnjkrát jà nãjmrä čüdno prãmino; tè so pãc znälř, ka jà třstř òlòvik täüdj břu. Obä sta třno žalostnřva grátala, alř nikomř sta nika neř ovàdřla.

Pòjbäc jà rásò pa sta sř mòuš pa žàna tàk zgúçala, ka ta ga dalä za pòpa fèttř. Pòjbřčäk jà břu zdrävã glávã ř bisträ pàmätř, zàto da jà že vèkšř břu, jà ìtro f pàmätř

zoo, ka so oča sigdár t̄rno žalostni, da ga vidijo. Väčkrát já spítávo očé: »Ōča, zākaj stā sigdār tāk žalostni, da präd vás prídän?« Alí oča so nám̄i nikanej st̄l̄i oväd̄it̄i. Da sã sin žé skòro splòj vónáfčo, pa já na slèjgno lèto prišo domòu k stàr̄ison, sã já ädnòuk zgòud̄ilo, ka já oča na drvòtani d̄r̄va kálo. Sin já t̄udi šòu na drvòtan pa já t̄udi záčo d̄r̄va kálati. Kak já s̄ik̄ero nòtr̄ vd̄rvòu fs̄ejko pa jo já n̄ej mògo vòzvågnoti, pròso já očo, n̄aj̄ prākòu màlo naráznok vlič̄ejo. Ōča já itro dvá p̄r̄sta f pòuknò dào, ka b̄i ráznok vlèjko. Alí t̄e sin s̄ik̄ero b̄r̄š vòpotégnä, oč̄ini p̄r̄st̄i so sã pa f pòuknò zgràb̄il̄i. Ōča já krič̄o, ka ga bol̄i, ali sin já àtak právo: »Ōča! tãcas van nã p̄st̄in p̄rstòuf, dòkãc̄ m̄i nã povèjtã, zakōj stã tāk žalostni, da mãn̄e viditã?!« Ōčo já t̄rno bol̄elo, záto já právo: »Dráḡi mōj sin! Kã b̄i büu n̄aj̄ žalostän! Tvòj̄ k̄r̄st̄ni líst̄ já f p̄k̄li.« – Ōu oča! – väl̄i sin – ç̄i já sámò tòu, t̄e sã nika nã stàràjtã: D'äs mo žé šòu f pākão pònãga.

Da já sin svòjo svèto p̄r̄vo mãšo oprávo, t̄e sã ädnòuk r̄ej̄san napòuto, f pākão pa k̄r̄st̄ni líst̄. Idã, idã pa priídã do ädnoga l̄ej̄sa; žé já nõuç̄ grac̄üvala, da já zagl̄udno ädno kùč̄ico p̄r̄ l̄ej̄si: mislo s̄i, ka dã tũ sálaš pròso. Nòtr̄ já šòu, pa já ädno stáro bábò n̄aj̄šo f kùč̄i: pròso já ot n̄e sálaš; bábà já právla, ka nãsm̄i nikom̄i sálaša dàti, ár̄ jo ovãç̄i d̄et̄, n̄aj̄ domòu prída, büjã. Alí ùn n̄ej̄ n̄ej̄ m̄era dào pa já právo: »V̄ej̄ m̄i pa dàjtã za bòzo vòlo n̄indr̄ màlo m̄esta, ka idän f pākão po mōj k̄r̄st̄ni líst̄, pa znátã, ka já tòu t̄rno dàlãč̄: rád b̄i s̄i màlo poç̄t̄j̄no, ka san žé tāk tr̄üjdän, ka vãč̄ nãm̄rã dalã [...]

[Pripis: strani 180 in 181 v originalu manjkata.]

[...] sã poglédnän pa príidlän nazãj̄ pa van sã po ist̄in̄i povèn, kã mo vido ì ç̄üu.

Odišo já pòp pa já prišo f pākão. Na tr̄náci já n̄aj̄šo toga plántavoga toga üdoga pa nám̄i já právo: »Dãjtã s̄e mōj k̄r̄st̄ni líst̄, òvak nãdã zvãm̄i dòbro!« Mòo já pa säof žãgnãno vodòu ì ädän amrič̄äk. Plántavi tã (h)üdi já kričo na vãs glás òvin üdin. »Ç̄üj̄ dvãr̄i d̄r̄štã, ka nãdã mògo nòtr̄!« T̄i üdi so tāk dvãri ç̄üj̄ d̄r̄žãli, ka so sã n̄in noèti sã skòus dv̄er̄ vr̄ezãli. Pòp já pa ç̄üj̄ skòčo pa já noètã s ämron sã dòj̄ na dvãri zabüu. T̄i (h)üdi so kričãli kak si vrazḡe: »Dãj̄, 'dãj̄! štò já tòu, ka nas tāk mantrã?« Tã plántavi já pa itro b̄ej̄žo po k̄r̄st̄ni líst̄: »Tòu máta vãs k̄r̄st̄ni líst̄ pa sámò itã pa nigdár vãč̄ nã pritã.« Alí pòp sã já n̄ej̄ gãno, nãgo väl̄i. »D'äs mòrãtã pokázati, kãkša mántra çãka tũ tistoga d̄eda, ka já tak dòsta lüdi bü. Tòu m̄i mòrãtã pokázati, ovãç̄i vas sã ok̄st̄in.« T̄i (h)üdi so sã tāk zbod'ãli, ka so ga fçãsi na m̄est̄i nòtr̄ p̄st̄il̄i pa so nám̄i sã pokázãli. Tòu çãka tòga, tòu tòga, ta nãj̄üj̄ša pòstãla pa çãka tistoga, kãk já dävédäsédävét lüdi bü. Nò, t̄e já žé sã znào, pa k̄r̄st̄ni líst̄ já žé t̄udi mòo, t̄e já vãs̄el̄i šòu nazãj̄.

Prišo já do tistã kùčã; d̄ed̄ ga žé kòmai çãko pa já z väl̄k̄im̄i straãm̄i pító pòpa: »Nò, kã stã zv̄e(d)l̄i?« Pòp nám̄i pa väl̄i: »D'aj̄ mōj dráḡi èl̄òvik! tãn san vido, da strãšnã mòkã çãkajo tãn tistã, ki tá pridãjo. V̄ij̄ pa máta to nãj̄üj̄šo pòstãlo, vãša pòstãla já sãkšof f̄el̄j̄ mántr̄of p̄na.« D̄et̄ sã právãč̄ žalost̄ij̄ pa právi: »Kã pa b̄i v̄ij̄ n̄ej̄ mògl̄i mãn pomãgati, ka b̄i sã d'äs r̄ej̄šo tistã mòkã?« – 'Ōu! kãb̄inej̄!; ç̄i tã d̄elãl̄i pokòuro, já sã mogòuçã. Nòpa, kã stã gr̄ej̄š̄il̄i, sk̄en̄ ì kãk stã l̄idi klãli? D̄et̄ pokázã ädän l̄eskov bòt: »St̄en̄ bòton san büjo dävédäsédävét lüdi.« – »Ōtã – väl̄ij̄ pòp – ì nãstã t̄e bòt säof!« Šlã sta än falat krãj̄ ot kùčã, tãn pòp àtak právi: »Zdãj̄ pa t̄e bòt tũ nòtr̄ posátã ì sãg d̄en̄ ga pol̄ej̄vaitã, alí vlãmpaj̄ mòrãtã vodòu nosit̄i ì po kòulinaj̄ odit̄i; ì tàg ga

polèjvajtä täčäs skòus, dòkáč nä požäné vèjkä ì liskä.« Dèt jã prãvo: »Skòus mo ga polèjvo, po kòulīnaj mo òdo vnòčì ì vudné, nài sã sãmo rèjšīn tista mãntrã.«

Pòp jã odīšo domòu pa jã domã vãsélo oprãvlo bòžã slũžbã. Dèt pa jã prãvãdno po kòulīnaj vodòu nõso v lãmpaj ì polèjvo lèskov bòt. Mínolo jã trñãisãt lèit ot tistī mào; pòp jã žī splòj požãbo dèda. Ādnòuk pa sãmo prīidã nīkãk pòñãga, ka sã nài na spòuvīt pãla. Rèjsan sã pãla. Pãla sã, pãla, naãdnòuk jã sãmo pr ãdnon lèisī; kãk sã oglédnã, vídī, ka ädãn tñno stãri dèidãk sã po kòulīnaj vlãčī okòulī ädnoga drèjva; tẽ nãmī f pãmãt spãdnã, ka jã ùn žẽ ädnòuk tũ òdo. I'tro dòj s kòu skòčī pa tá idã. Tã stãrī jã rãnč tẽ op slèignīn vodòu prñãso. Obã sta sã spoznãla. Dèt jã vãsélo skrīčo: »Sãn bòug vas jã prñãso, rãnč sã mī blīža zãgña vòra, ka mã sprãvītã z bòugon.« Dèt sã jã spovèdo ì prãčīsto pa jã srãčno mrò.

S tistoga bòta pa jã zrásla lèjpa grũška pa jã mejla lèjpi dävédãsédävèt grũšãk, ka so tñno lipòu dísalã. Dèt jã vãlko pokòuro dèlo, da jã trñãisãt lèit po kòulīnaj v lãmpaj vodòu nõso täčãs, ka jã s tistoga bòta drèjvo zráslo ì tãlko lèjpora dīšèčãga sadũ nãñãn bìlòu, kãlko lüdi jã zñin bújo. Po dúgoj pokòurī jã srãčno mrò.

Značilnosti materine pravljice

Samoglasniki: za dolgi *i* je pogosto zapisan dvoglasniški *ij* → *odijšo/sta odišla, so bilij, bolij, dišij, kričij*; samoglasniški *l* je zapisan z *u* → *sta gučala, puna, duga*; za samoglasnik *u* je vedno zapisan *ü*, ki je lahko nastal tudi iz *i*-ja → *je slũžo, küpiti, tü, čütim, lüdi, krüh, je büo, šürka* 'široka'; polglasnik se je razvil v *e* → *den*; dolgi *jat* je dal odraz *ej* → *lejs, rejsan, je nej mogo, dejte, je mejla, vejte*; za dolga *o* in nosni *o* je odraz *ou* → *se napouti, po koulinaj* 'po kolenih', *okouli, skous*. Samoglasniški upad je pogost pri deležnikih na *-l* → *je odo* 'je hodil', *je meo* 'je imel', *mogo* 'mogel'; drugi primeri samoglasniškega upada so še *sirmak* 'siromak', *velki* 'veliki', *človik, či če, ma* 'ima', *so vidli* 'so videli'.

Soglasniške premene so pogoste. Soglasnik *h* onemeva, večkrat pa ga zamenja *j* → *je odo* 'je hodil', *lejko, vala* 'hvala', *na počitnicaj, po taboraj*; sklop *hr* se izgovarja kot [gr] → *grũška*; zvočnik *j* se piše *gy* → *gyes* 'jaz'; palatalni *nj* je ohranjen → *zagnja* 'zadnja', *slegnjo leto* 'zadnje leto'; patalalni *lj* otrdi → *f posteli*; zvočnik *v* pred nezvenečim soglasnikom in na koncu besede se piše *f* → *f pekoe, f posteli, fčiti se*; končni *-m*, ki v vsej panonski narečni skupini prehaja v *-n*, je v materini tretji pravljici večinoma ohranjen, redko je zapisan *-n* → *nesmen, tan, man*. Sklop *kt* se zapisuje s *št* → *što* 'kdo'.

Oblikoslovne narečne značilnosti so naslednje: dajalnik in mestnik ednine moškega spola imata končnico *-i* → *f pekli*; v mestniku množine je končnica *-aj* → *v lampaj* 'v ustih'; ob imenovalniku množine srednjega spola se pojavlja pridevnik v ženskem spolu → *sühe drva*. V pridevniški

sklanjatvi je ohranjena trda sklanjatev → *toga plantavoga*. V glagolski spregatvi je ohranjeno tudi končniško naglašanje.

V pravlјici so zapisane številne prekmurske narečne besede: *bojali so se* 'bali so se', *bot* 'palica', *brat* 'pobirati', *činim* 'delam', *da* 'ko', *dokec* 'dokler', *dokeč* 'dokler', *drvotan* 'tnalo', *ednok* 'nekoč', *falat* 'košček', *gda* 'ko', *gde* 'kje', *gračüvala je* 'postajala je', *gučala sta* 'govorila sta', *hamriček* 'kladivce', *hiža* 'hiša', *je grato* 'je postal', *je kalo* 'sekal', *ka* 'da', *kuča* 'hiša', *lampe* 'ustnice', *lucki človek* 'tujec', *mantra* 'mučenje', *mantra nas* 'muči nas', *moka* 'muka', *nanč* 'nič', *ne starajte se* 'ne skrbite', *nika* 'nič', *nindri* 'nekje', *ob slejgnjem* 'zadnjič', *odijšo je* 'odšel je', *oditi* 'hoditi', *ovak* 'drugače', *ovi* 'oni', *pà* 'zopet', *pejnezi* 'denar', *pita* 'vpraša', *plantav* 'šepav', *pojbec* 'fant', *ranč* 'ravnokar', *saga* 'duh, vonj', *salaš* 'prenočišče', *se* 'sem', *se je vö nafčo* 'izučil se je', *sigdar* 'vedno', *štampet* 'postelja', *ta* 'tja', *tabor* 'skupno delo' (nem. Tagwerk), *te hüdi* 'hudič', *tečas* 'takrat', *trbelo nede* 'ne bo treba', *trno* 'zelo', *vej* 'saj', *vö* 'ven', *vrli (cilo)* 'zelo dober', *zancajt* 'čez nekaj časa', *žegnjena voda* 'blagoslovljena voda'. Večina besed je slovanskega izvora, nekaj je nemških oziroma germanskega izvora → *je grato*, *lampe*, *pojbec*, *štampet*, *tabor*, *zancajt*, *žegnjen*; nekaj je madžarskih prevzetih besed → *bot*, *falat*, *pejnezi*, *saga*, *salaš*.

Značilnosti narečnega zapisa tretje zgodbe Avgusta Pavla³⁸

Dolgi naglašeni samoglasniki: *í/îj* → *líjst*, *bíjla*, *odíšo*, *porodíla*, *píjta*, *váljî*, *tíj*, *odíjšla*, *príjdä*, *síneka*; *ü* → *slúžo*, *kriü*; *é* → *spékla*, *dén*, *žé*, *bäré*, *zälénin*, *déla*, *trbélo*, *v roké*, *vesélo*, *zaglédnä*, *naténci*, *zälénin*; *ëj* → *v lèjs*, *nèj*, *mèjsencof*, *dèjtäcä*, *nävèjš*, *cèjlo*; *ou* → *ednòuk*, *nòuč*, *naädnòuk*, *stòupi*, *tòu*, *pogòudiva sä*, *dòumi*, *òudo*; *á* → *brígámj*, *sýmák*, *brát*, *domá*, *tačas*, *neznáni*, *dáš*, *máš*, *máloga*, *gràto*.

Kratki naglašeni samoglasniki: *ì* → *goričkijmj*; *ü* → *büu*, *küpiti*, *šürka*; *i* > *ü* → *zagvüšno*; *ë* → *potën*; *ò* → *òdo je*, *člòvik*, *svòjin*, *pòslon*, *zadòsta*, *f pòstäli*; *à* → *matrào*, *žàlostän*, *ovàdo*, *tàboron*, *dàle*, *sàmo*, *dàn*, *po tàboraj*, *àdřco*, *dào*; *ä* → *prnäso*, *välki*, *žàna*, *nägova*, *váč*, *k njämj*, *nämren*, *näde*, *obäčo*, *prpätilo*; *ř* → *křstni*, *dřva*.

Nenaglašeni samoglasniki: *j* → *člòvjik*, *brígámj*; *o*; *a* → *kak*; *ä* → *ädnouk*, *ädän*, *mäd*, *sä*, *jä*, *s täškin*.

³⁸ Gradivo za glasoslovje je izpisano iz prvega odstavka besedila.

Primeri moderne vokalne redukcije: *šymák* 'siromak', *välki* 'veliki', *máš* 'imaš'.

Narečni soglasniki: $h > \emptyset$, $j \rightarrow krü$, *odo je*, *süje*, *läjko*, *täüdj* 'ta hudi', *po taboraj*; $-m > -n \rightarrow sän$, *nämrän*, *zälénin*, *kľbükon*, *dän*, *nävén*, *potèn*, *taboron*, *za svòjijn pòslon*; $v > f \rightarrow drf$, *mèjsäncof*, *f pàmät*, *ftegnola*, *se 'vse'*; $n' \rightarrow k$ *nämj*; $lj > l$; $j > dj \rightarrow d'ä$ 'jaz', *d'äs* 'jaz'.

Oblikoslovni dialektizmi v prvem odstavku zgodbe: samoglasniška beseda $\rightarrow$ *med brigami* (or. mn.), *v léjsi* (mest. ed.), *přtj dõumi* (daj. ed. m. sp.); pridevniška beseda $\rightarrow$ *välki šymák* (določna oblika), *od toga*; glagol $\rightarrow$ glagoli v sedanjiku imajo končniški naglas: *bärén*, *bärëš*, *bärëš*, *bäré*; *nädä* 'ne bo', *je segnola*, *zagledne*; deležniki: *matràò*, *òdo je*, *odišo je*, *si mislo*, *si jä nëj mògo*, *je nabro*, *je grato*, *je ovàdo*; namenilnik je ohranjen, prav tako nedoločnik: *odišo je dřva brát*, nedoločnik: *si nämrän küpiti*; prislov $\rightarrow$ *táčás*; vezniki $\rightarrow$ *no* 'in'.

Besedje v prvem odstavku zgodbe: *ädnòuk* 'nekoč', *adrca* 'culica', *ar* 'ker', *bärén* 'nabiram', *je fičkarò* 'je žvižgal', *je grátò* 'je postal', *je obáčò* 'obljubil je', *je odišo* 'je šel', *ka* 'da', *lèjs* 'gozd', *naädndòuk* 'nenadoma', *naténci* 'natančno', *nika* 'nič', *no* 'in', *nädä trbèlo* 'ne bo treba/potrebno', *ovàdo* 'izdal', *pèjnzezi* 'denar', *přjta* 'vpraša', *pójbec* 'fantek', *sagdänéšni* 'vsakdanji', *san õudo* 'sem prodal', *se je matrào* 'se je mučil', *tábor* 'dnina', *täüdi* 'hudič', *tjvárjš* 'zakonski drug', *třno* 'zelo', *välj* 'reče', *vej* 'saj', *zaglédnä* 'zagleda', *zagvüşno* 'gotovo', *znáš* 'veš'.

VIRA IN LITERATURA

Marc L. Greenberg, Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov in komentar k zgodovinskemu glasoslovlju in oblikoslovlju prekmurskega narečja. *Slavistična revija* 41/4, 1993, 465–487.

Marko Jesenšek (ur.), *Prekmurska slovenska slovnica (Vend nyelvtan)*. Prevod: Marija Bajzek Lukač. Maribor, 2013. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 100).

Francek Mukič, *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely, 2005: Zveza Slovencev na Madžarskem.

Franc Novak, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota, 1985.

Vilko Novak, Življenje in delo Avgusta Pavla. *Razprave [Razred 2], Razred za filološke in literarne vede* 7, 1970, 293–341.

Elizabeta Obal Pavel, *Prekmurske pravljice*. Rokopis, 1911–1912. (Arhiv družine Pavel. Zinka Zorko jih je leta 2013 podarila Judit Pavel, hči Avgusta Pavla.)

Avgust/Ágoston Pavel/Pável, *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana [Glasoslovlje cankovskega slovenskega narečja Cankove]*. Budimpešta, 1909.

Zapis Pavlovih objav pravljic v *Časopisu* 1912–1913.

Rokopis petih narečnih pravljic, ki jih je mati poslala Avgustu Pavlu.

Zinka Zorko, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor, 1998. (Zora, 6).

Zinka Zorko, Oblikoslovje in leksika v govoru Cankove. *Avgust Pavel*. Ur. Zinka Zorko in Miha Pauko. Maribor, 2003, 73–94. (Zora, 23).

FAIRYTALES BY AVGUST PAVEL IN THE PREKMURJE CANKOVA SPEECH

Summary

Avgust Pavel (1886–1946) was born in the town of Cankova, studied Hungarian and Latin in Budapest and showed great interest in Slavic linguistics. His 1909 *Glajoslovje cankovskega slovenskega narečja* was published in Hungarian. In 1941 he penned *Prekmurška slovenska slovnica – Vend nyelvtan*, which was published only in 2013 by the publishing house Zora in Maribor, translated by Marija Bajzek Lukač and edited by Marko Jesenšek. Pavel's mother had sent five hand-written fairytales to be reorganized and published by her son; four of these were published in *Časopis* in Hungary between 1913 and 1914.

This paper primarily focuses on the phonetics, morphology and lexis in the tales by Pavel's mother and Pavel's dialectal version of these fairytales. The Cankova vowel system encompasses (1) long monophthongs and diphthongs, which evolved from the circumflexed sounds, and (2) short stressed vowels that stemmed from acute and unlauded stressed vowels.

Vowel withdrawal is almost non-existent, while the vowel-like *r* sound is preserved. Morphological and word-formational patterns retain the original Slovenian suffixes, three grammatical genders, three numbers and all stress types. The declension of singular masculine nouns exhibits a dialectal suffix *-i* in the dative and locative cases, while in the locative case of plural nouns the suffix *-aj* is present. Feminine nouns display the suffix *-of* in the singular of the instrumental case. Hard adjective declension is preserved. A final-syllable stress type is preserved in verbal conjugation; preserved are also the infinitival endings *-ti* and *-či* and a supine. Many archaic words are still present among adverbs.

The fairytales by Pavel's mother mirror the dialect language, stresses are scarce, and well-preserved are the diphthongs *ej*, *ou* and the *ü* sound. Pavel's dialectal version of fairytales closely follows the then Prekmurje Cankova speech.

AVGUST PAVELS MÄRCHEN IN DER SPRACHE AUS CANKOVA/KALTENBRUNN IN PREKMURJE

Zusammenfassung

Avgust Pavel (1886–1946), geboren in Cankova/Kaltenbrunn, studierte Ungarisch und Latein in Budapest und beschäftigte sich auch mit der slawischen Linguistik. 1909 veröffentlichte er auf Ungarisch geschriebenes wissenschaftliches Werk *Glajoslovje cankovskega slovenskega narečja* (*Phonetik des slowenischen Dialekts in Cankova*), im Jahr 1942 schrieb er *Prekmurška slovenska slovnica – Vend nyelvtan* (*Prekmurje slowenische Grammatik – Vend nyelvtan*), die aber erst 2013 beim Zora-Verlag in Maribor/Marburg erschienen ist. Die Grammatik wurde von Marija Bajzek Lukač übersetzt und von Marko Jesenšek herausgegeben.

Nach 1910 schicke die Mutter von Avgust Pavel ihm fünf handgeschriebene Märchen, damit er sie umschreibt und veröffentlicht. In *Časopis (Die Zeitung)* sind in Ungarn zwischen 1913 und 1914 vier Pavels Märchen erschienen.

Die Abhandlung ist auf Phonetik, Morphologie und Lexik in den Geschichten der Mutter, und in den Märchen, die Pavel im Dialekt schrieb, konzentriert. Das Vokalsystem in Cankova/Kaltbrunn bilden lange Einzel- und Doppellaute, die aus Zirkumflex-Lauten gebildet werden, und kurze betonte Vokale, die nach den akut- und umlautbetonten Lauten kommen. Die Absenkung der Vokale ist minimal, der vokale *r* ist erhalten. Die morphologischen und Wortbildungsmuster behalten die originäre slowenische Endungen, drei Genera, drei Numeri und alle Akzenttypen. In der Deklination der Maskulinum Substantive ist die einzige dialektale Endung *-i* im Dativ und Lokativ, im Lokativ im Plural ist die Endung *-aj*. Die Femininum Substantive haben im Instrumental im Singular die Endung *-of*. Die harte Adjektivdeklination blieb erhalten. Bei der Verbflexion blieben die Endbetonung, der Infinitiv auf *-ti*, *-či* und das Supinum erhalten. Unter den Adverbien sind immer noch viele archaische zu finden.

Die Märchen von Pavels Mutter sind der Dialektsprache nahe, es gibt wenige Akzente, gut erhalten bleiben: Zweilaute *eĭ* und *ou* sowie *ü*. Pavles Dialektversion der Märchen bleibt der damaligen Sprache aus Cankova/Kaltbrunn in Prekmurje treu.

R E P L I K A — R E P L Y

OB ČLANKU TOMAŽA IVEŠIČA
DELOVANJE DR. FRANCA KULOVCA
NA ČELU SLS IN KLJUČNI DOGODKI
PRED VOJNO

»Slovaški odpravnik poslov, ki se je danes opoldne pogovarjal s slovenskima voditeljema Kulovcem in Krekom, me je poiskal in mi sporočil:

Slovenska voditelja predvidevata, da je vojna neodločljiva. Z njo prihaja konec Jugoslavije. Če se za Slovenijo ne bo našla kaka posebna rešitev, bodo morali Slovenci prav tako tudi Hrvati umreti skupaj s Srbi. Ker pa jima gre za njuno deželo bolj kot za jugoslovansko državo, sta poiskala drugačen izhod. Ta pa mora biti na vsak način najden in rešen v sodelovanju z Nemčijo. Obstajata dve možnosti:

1. Samostojna Slovenija.
2. Iz Slovenije in Hrvaške izoblikovana skupna država.

V Sloveniji se bojijo, da ima Nemčija drugačne načrte, ki so usmerjeni k razdelitvi Slovenije. Bilo bi zelo dragoceno poznati, kakšno je jasno stališče nemške vlade o tem. Žal slovenska voditelja v Beogradu zaradi nadzora srbskih služb nimata nobene možnosti za stike z ustanovami Reicha. Če bi za njuna razmišljanja tukaj vedeli, bi ju zagotovo usmrtili. FEINE«

V knjigi *Čas odločitev* sem navedeni dokument opisal z besedami: »Kulovec in Krek sta torej dan pred napadom sil osi na Jugoslavijo, 5. aprila

1941, pri slovaškem poslaniku razkri-la vse svoje karte in ne glede na obstoj vrste dilem in vprašanj, ki so se pojavljale v tem kompleksnem času, polnem protislovij, zlasti po prevratu 27. marca 1941, pokazala svoj pogled na rešitev tedanjih razmer. Kako resno sta mislila s to pobudo, priča že podatek, da sta se Kulovec in Krek zavedala, da zaradi nje postavljata na kocko tudi svoji življenji. S tem je prišel do izraza tudi njun odnos do ključnih vprašanj (odnos do Jugoslavije, sil osi, Zahoda, Slovenije).

Obisk Kulovca in Kreka pri slovaškem poslaniku 5. aprila 1941 tako predstavlja ključno dejanje za razumevanje delovanja Slovenske ljudske stranke ne le neposredno pred napadom na Jugoslavijo, temveč tudi v daljšem obdobju, vse od poletja 1940, pa, kot bomo videli, do jeseni 1941. S tem dejanjem Kulovca in Kreka se je v najbolj usodnem trenutku, ki ga lahko označimo za »trenutek resnice« in »čas odločitve«, ko so dokončno odpadle vse dileme in vprašanja ter je bilo vse postavljeno na kocko, izkristalizirala strategija Slovenske ljudske stranke.«

Dokument ni le izjemno pomemben za razumevanje tedanjega dogajanja, temveč po drugi strani zaradi svoje neposrednosti tudi zelo poveden, zato nam, ne da bi pri tem sploh upoštevali druge dokumente, razčlemba povsem jasno in nesporno govori o temeljnem razmisleku v vrstah vodstva Slovenske ljudske stranke (SLS) na predvečer

vojne. Tako sta bila Kulovec in Krek (pravilno) prepričana o neizogibnost vojne, in o tem, da tak razplet predstavlja tudi konec jugoslovanske države. Prav predpostavka o koncu Jugoslavije je bila tudi vzrok, da sta sploh obiskala slovaškega odpravnika poslov in ga seznanila s svojim predlogi. Kulovec in Krek sta torej že dan pred napadom sil osi na Jugoslavijo menila, da pri njenem razbitju ne gre za začasen pojav in tako priznala njeno debelacijo. Pravniki Ivan Tomšič je v svojem leta 1942 izdanem delu *Vojna in nevtralnostno pravo* akt debelacije opredelil z naslednjimi besedami: »Debelacija (debellatio) (popolna podreditev) je dejansko stanje, na katero meddržavno pravo navezuje pravno posledico: nehanje države po meddržavnem pravu in s tem meddržavnopravne osebnosti države. To dejansko stanje je tedaj, kadar je oblast države uničena, tako da dejansko in popolnoma neha poslovati. Država ne more opravljati na državnem teritoriju nad državnim narodom nobene oblasti več, tako da ni subjekta meddržavnega prava, s katerim bi se mogla skleniti mirovna pogodba.«

Stališče o debelaciji jugoslovanske države so zagovarjale agresorske države, ki so okupirale Jugoslavijo, predvsem z namenom, da bi pred mednarodno javnostjo upravičile razdelitev jugoslovanskega ozemlja med posamezne države, pač v skladu s Hitlerjevo izjavo, ko je 27. marca 1941 izvedel za državni prevrat v Beogradu, da je treba Jugoslavijo uničiti ne le vojaško, temveč tudi kot državo. S takšno opredelitvijo stanja, nastalega na ozemlju jugoslovanske države po napadu sil osi, pa se ni strinjala niti

jugoslovanska vlada, ki je odšla v emigracijo niti njena zaščitnica Velika Britanija in nista priznavali debelacije Jugoslavije. Za zavezniške države, ki so nasprotovale silam osi, ti akti niso bili pomembni in so še naprej priznavale kontinuiteto jugoslovanske države. To je pomenilo tudi, da so tedaj v vodstvu SLS računali z dolgotrajno prevlado sil osi, saj bi uresničitev želja, izraženih s strani Kulovca in Kreka slovaškemu poslaniku, pomenila, da poti nazaj ni več in da je bila odločitev nepovratna, enako kot je veljalo za Paveličevo NDH in Tisovo Slovaško, ki sta bili pri tem zgled vodstvu SLS. SLS je v pričakovanju debelacije Jugoslavije vsa svoja strateška pričakovanja usmerila k silam osi in je šlo za njeno enoznačno politično opredelitev, ki je izključevala možnost dvojne »taktične« politike. SLS je torej vse stavila na eno karto in njeno vodstvo je imelo tik pred napadom sil osi na Jugoslavijo pred očmi le en cilj ob predvidenem razpadu jugoslovanske države: zagotoviti Sloveniji čim ugodnejši položaj v okviru novega reda. Hkrati je iz dokumenta tudi razvidno, da je bila predvidena ustanovitev slovenske države pod nemško zaščito zgolj ena od možnosti (druga je bila skupna slovensko-hrvaška država) in torej *ad hoc* odločitev, sprejeta šele po dogajanju, povezanim s prevratom 27. marca 1941 in ne »dolgoletni sen slovenskega klerofašizma«.

Čprav so ti sklepi, izvirajoči zgolj iz razčlenbe omenjenega dokumenta, povsem nesporni in obširno dokumentirani v moji knjigi, pa se je kljub temu našel v ČZN pisec, ki trdi, da je »/.../ prišel v razpravi do čisto drugačnih zaključkov, kot so do sedaj prevla-

dovali v slovenskem zgodovinopisju.« Že ob njegovi oceni knjige *Čas odločitev v Tretjem dnevu* se je pokazalo, da preprosto ključnih problemov ne razume ter da je ta tematika zanj očitno prezahtevna. To se je še bolj izrazito pokazalo in potrdilo ob omenjenem članku v ČZN. Avtor je v svojem članku prišel tudi do naslednjega domnevno novega zaključka: »Ugotovili smo, da Kulovec ni bil nacistično usmerjen, ampak je zagovarjal strogo politiko miru.« To kaže, da sploh ni oziroma morda tudi ni hotel dojeti bistva teze, ki jo razvijam v svoji knjigi *Čas odločitev*, s katero polemizira v svojem sestavku. Po padcu Francije poleti 1940 se je tedanji voditelj SLS dr. Anton Korošec odločil za tesno naslonitev na sile osi, izhajajoč iz predpostavke, da bodo le-te še dolgo prevladovale v mednarodni politiki in krojile prihodnjo usodo. V prepričanju, da predstavlja vojaški zlom Francije tudi zaton zahodne demokracije, se je Korošec odločil iskati oporo za politično preživetje pri silah osi. To je bil tudi razlog, da se jim je bil Korošec, ki sicer ni veljal za prijatelja Nemcev, pripravljen povsem podrediti in je v tesnem sodelovanju z njimi videl, kot je sam dejal, »edino rešitev za slovensko domovino«. Takšno usmeritev je nadaljeval tudi Korošček naslednik na krmilu SLS, Kulovec. V tem smislu gre tudi razumeti Kulovčeva prizadevanja za mir, ki ga je videl le v zavezništvu z nacistično Nemčijo in silami osi, to pa je pisec v svoji razpravi seveda »pozabil« omeniti. Na podlagi napačne presoje vodstva SLS o mednarodnem položaju, ki je temeljila na oceni o dolgoročni prevladi sil osi, je slonela tudi politika stranke, ki se je izkristalizirala prav z obiskom Kulov-

ca in Kreka pri slovaškem odpravniku poslov 5. aprila 1941, in je privedla do prostovoljne kolaboracije z okupatorji že takoj po napadu sil osi na Jugoslavijo aprila 1941, ko je Natlačen ob prvem stiku z Nemci zaprosil za premirje in sodelovanje.

Svoje poglede na Kulovčevo delovanje je pisec strnil v zaključku z besedami: »V razpravi smo podali tudi popolnoma nove oz. drugačne poglede na nekatere usodne dogodke, predvsem na 30. marec 1941 ter obisk Kulovca in Kreka pri slovaškem odpravniku poslov 5. aprila 1941. Prav zaradi tega lahko z veliko večjo gotovostjo zatrdimo, da vemo, kaj se je pletlo v glavi dr. Kulovca, in da sedaj razumemo, zakaj je v zadnjem mesecu svojega življenja nastopal tako, kot je. S tem sta tudi teoriji o nenadni dolgoročni usmerjenosti SLS k rešitvi slovenskega vprašanja pod okriljem nacizma ter odmika SLS od Jugoslavije dobili na koncu velik vprašaj oz. se poraja vprašanje: Ali imamo še vedno osnovo za te trditve?«

Njegov sklep le potrjuje to, na kar sem opozoril že v svojem odgovoru v *Tretjem dnevu*, kjer sem zapisal: »S svojimi prenačljenimi tezami doseže kritik vrh z zelo samosvojo razlago dogajanja 5. aprila 1941, ko sta Kulovec in Krek v Beogradu seznanila slovaškega poslanika s svojim predlogi o ustanovitvi slovenske oziroma skupne slovensko-hrvaške države pod zaščito sil osi. Tako zapiše vihravi kritik, da je možno dokument, ki govori o tem obisku »interpretirati tudi kot razmišljanje o eni izmed opcij v primeru, da bi prišlo do debelacije Jugoslavije«. Taka poljubna interpretacija, kot da bi bili v Hyde Parku, pa na kritikovo

smolo nima prav nikakršne opore v dokumentu nemškega zunanjega ministrstva. Ta je povsem nedvoumen in pravi: »Slovenska voditelja predvidevata, da je vojna neodločljiva. Z njo prihaja konec Jugoslavije.« Povsem jasno je torej, da sta Kulovec in Krek računala zgolj z enim izhodom vojne, to je z debelacijo jugoslovanske države in ni bilo pri njiju v igri nikakršnih drugih opcij, kot to skuša nakazati kritik. Tako je v tem kontekstu tudi kritikova trditev, da je »/.../ SLS iskala čim več možnih izhodov, da bi bila pripravljena v danem trenutku, ko bi bilo resnično jasno, kaj je potrebno storiti za dobrobit naroda«, nima osnove v preverljivih dejstvih. Še bolj pomenljiva pa je njegova razlaga, da so »/.../ vsi vedeli, da bo v trenutku napada ustanovljena Neodvisna hrvaška država, kar so v danem trenutku šteli za debelacijo Jugoslavije, čeprav po najnovejših raziskavah do debelacije ni prišlo.« Vse to kaže, da neprizanesljivi kritik sploh ne razume razsežnosti omenjene problematike.« V svojem prispevku v ČZN je (ne)razumevanje razsežnosti obiska Kulovca in Kreka pri slovaškem odpravniku poslov torej še poglobil in dodatno potrdil. Tako je »ugotovil«, da omenjeni obisk ni imel ideološkega (!?) namena ter da je šlo Kulovcu vedno le za avtonomijo Slovenije v okviru Jugoslavije ter da je bila samostojna Slovenija izhod v sili, da se prepreči razkosanje slovenskega naroda. V prvi dveh trditvah ne vidim niti ene nove ugotovitve in spoznanja, medtem ko gre pri zadnji le za prozoren poskus zamegliti bistvo problema, saj gre za zamenjavo vzroka za posledico. Posebej ni jasno, kaj je želel Ivešič povedati s tem, da obisk

ni imel ideološkega namena. Drži, da je v petdesetih letih prejšnjega stoletja Franček Saje razvil tezo o samostojni slovenski državi pod nemško zaščito kot »snu slovenskega klerofašizma«, vendar ne na podlagi tega dokumenta, ki ga sploh ni poznal. Pa tudi za to Sajetovo tezo je bilo prav na podlagi raziskav pisca teh vrstic ugotovljeno, da je neustrezna. Poleg tega pa je že iz samega nemškega dokumenta razvidno, kot sem že omenil v njegovi uvodni razčlembi, da to ni res. Sedaj pa si Ivešičeve »nove poglede« oglejmo v luči tistega, kar je bilo zapisano v moji knjigi: »Dolgoročni cilj Kulovčeve (in pred tudi že Koroščeve) politike je sicer bil umestitev Jugoslavije v okvir držav, ki so pripadale trojnemu paktu, in prilagoditev nacističnemu novemu redu. Takšno premočrtno in odločno politično usmeritev je postavil pod vprašaj šele prevrat 27. marca 1941, ko so se pojavile nove dileme, zato je bil Kulovec tudi tako jezen na beograjske prevratnike, pa tudi na Britance in jim njihovega dejanja ni odpustil. Toda ko je Kulovec v novih razmerah po državnem udaru 27. marca 1941 spoznal, da takšna rešitev ni več aktualna, se je tik pred napadom na Jugoslavijo preusmeril na omenjeno alternativno možnost ustanovitve slovensko-hrvaške oziroma slovenske države pod nemško zaščito. Drugega izhoda Kulovec in Krek v nastalem položaju očitno nista več videla. Značilno za vse Kulovčeve možnosti reševanja slovenskega vprašanja je bilo, da so se gibale znotraj novega reda, ki so ga ustvarjale sile osi.«

Kar pa se tiče njegove ugotovitve, da je bil predlog za ustanovitev samostojne Slovenije oziroma povezave

s Hrvaško izhod v sili, ta sicer drži, toda vzrok za tako odločitev, kot je povsem jasno razvidno iz dokumenta, pa je bilo dejstvo, da sta bila Kulovec in Krek prepričana, da z vojno prihaja tudi konec Jugoslavije. Kaj vse je to pomenilo, sem zapisal že v uvodu svojega prispevka. Omenjenih razsežnosti, ki so ključne za razumevanje tedanjega delovanja SLS, pisec članka sploh ni dojel, čeprav je prepričan, da ve, »/.../ kaj se je pletlo v glavi dr. Kulovca«. To nerazumevanje sploh ne bi bilo tako problematično, če se ne bi pokazalo, da pri tem ne upošteva temeljnih pravil znanstvenokritičnega pisanja. Glede na to, da je pisec v veliki večini uporabil zgolj vire in literaturo, ki so zbrani v moji knjigi, se je ob prebiranju njegove razprave pokazalo, da je to gradivo uporabljal po načelu »samopostrežbe«, torej vzemi le tisto, kar potrebuješ. Tako je reci-

mo kratko malo izpustil izpostavljanje Petaina v katoliškem časopisju kot vzornika, čeprav je ravno ta »zglede« pomemben za razumevanje delovanja SLS v času Kulovčevega vodenja stranke, pa tudi Gregoričevega opisa Kulovčevih stališč ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu ni zaslediti, da ne omenjamo Kulovčevih izjav nemškemu diplomatom o tem, kakšno mnenje je imel voditelj SLS o tistih, ki so nasprotovali pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. Vse to sistematično izogibanje kaže, da pri piščevem delu ne gre le za nerazumevanje, temveč za poskus vnašanja nekih prvin, ki niso primerne za tako zvrst znanstvenega časopisja, kamor ČZN nedvomno sodi, zato mi ni jasno, kako je šel lahko takšen strokovno pomanjkljiv članek skozi recenzentski postopek.

Bojan Godeša

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

SLOVENSKI JUDJE: ZGODOVINA IN HOLOKAVST III. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa-Spominjamo se 2013/2014 – Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Maribor 2014, 161 str.

Slovensko zgodovinopisje je bogatejše za zbornik razprav in člankov udeležencev znanstvenega srečanja Šoa – *Spominjamo se*, ki jih ob mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta organizira mariborski Center judovske kulturne dediščine Sinagoga. Gre za že tretjo tovrstno publikacijo, ki prinaša različne vsebine, povezane z usodami slovenskih Judov med drugo svetovno vojno in s prizadevanji za oživitev in predvsem ohranitev zgodovinskega spomina na slovensko judovsko skupnost. Ta je bila v tragediji holokavsta med drugo svetovno vojno povsem zdesetkana in skoraj v celoti uničena, od nje so do danes ostali le še ostanki ostankov. Holokavst je najbolj prizadel prekmurske Jude, ki so bili leta 1944 v veliki večini odpeljani v koncentracijsko taborišče Auschwitz-Birkenau in tam umorjeni. Pričujoči zbornik je zanimiv tudi zaradi nekaterih novih pogledov na učenje o holokavstu in zaradi prispevka o praktičnih izkušnjah, ki so si jih nekateri učitelji v minulih letih že pridobili. Publikacijo bogati fotografsko in dokumentarno gradivo, dodana sta

seznam slik in obsežna bibliografija. Naslovnico tretjega zbornika *slovenski Judje: Zgodovina in holokavst* krasi podoba spomenika *Pozabljeni kovček* na železniški postaji v Murski Soboti. Predgovor je prispeval **prof. dr. Borut Holcman** s Pravne fakultete Univerze v Mariboru. Med drugim je poudaril, da je »/.../ holokavst, hudodelstvo brez primere, je edinstven v odnosu do Judovskega vprašanja, ni ga mogoče primerjati s pogromi proti ostalim, omenjenim pogromom. Je skladen z razumevanjem Judovskega položaja, principi holokavsta, ki jih je mogoče zaslediti v omenjenih primerih, pa so posledica razumevanja človeške moči in iz nje izhajajoče oblasti. Oblast je sposobna deklaracij in normiranja, kar pa v sedanjem času ne zadošča več. Nov političen princip, nov pravni red na zemlji, je lahko le posledica spoštovanja človekovega dostojanstva, vse ostalo je samo opravičevanje lastne nadutosti in vodi in je lahko vzvod tiranije, le-to pa lahko vodi v ponoven holokavst. S sprejemanjem deklaracij in norm prelagamo svojo odgovornost na norme, se za njimi skrivamo, človeško dostojanstvo pa zahteva odnos in sprejemanje odgovornosti (Arendt, 1973).«

Roman Mirnik obširno predstavlja mariborskega judovskega podjetnika Franza Mautnerja, ki se je rodil 28. aprila 1895 v judovski družini na Dunaju. Mesto je bilo tedaj ne le

svetovljansko velemesto, temveč tudi velemesto z bogato judovsko tradicijo. Njegov oče je bil Gottlieb, mati pa Olga, rojena Heller. Imel je tudi tri sestre, in sicer Trude, Edith in Liese. Leta 1931 se je z družino priselil v Maribor in v času pred vojno je družina dobila tudi jugoslovansko državljanstvo. Tik pred vojno leta 1941 je Mautner z družino pobegnil v ZDA, nemški okupator pa je njegovo gospodarsko družbo Mariborska tekstilna tvornica zaplenil. Po vojni je bil Mautner obsojen na vojaškem sodišču v Mariboru. V ZDA, kjer je živel do konca življenja, je postal uspešen poslovnež. **Mag. Klemen Brvar** piše o Judih v delovnih enotah madžarske vojske in med drugim poudarja, da je minilo sedem desetletij, odkar se je madžarska različica antisemitizma zlila z nemško ter tragično in nepovratno zaznamovala največjo judovsko skupnost na slovenskem ozemlju – po podatkih popisa Judov Dravske banovine iz leta 1937 je prekmurska skupnost štela 417 pripadnikov. Njihova usoda je le poglavje širšega madžarskega konteksta z bistveno višjim številom žrtev. Do zbiranja v getih in deportacij madžarskih Judov v uničevalna taborišča (večinoma v Auschwitz) je prišlo dokaj pozno, spomladi 1944, ko je bilo že jasno, da bo Nemčija vojno izgubila. Hitrost in temeljitost tako imenovane *Aktion Ungarn*, ki jo je pripravil in vodil Adolf Eichmann, je prav zaradi bližajočega se nemškega poraza še toliko bolj srhljiva, saj je bila Madžarska in z njo Prekmurje do marca 1944 za Jude precej varna oaza. **Mag. Renato Podbersič**, ki se veliko ukvarja z medvojno in povojno usodo Judov na Goriškem in Tržaškem, pi-

še o 150-letnem delovanju judovskih podjetnikov in trgovcev iz goriške judovske skupnosti, ki so svoj poslovni uspeh iskali v Ajdovščini, trgu sredi Vipavske doline. V tem naselju ob deželni mejni reki Hubelj na vzhodu Goriške dežele je leta 1761 Jacob Valmarin začel s svilogojsko dejavnostjo in trgovanjem. Goriške deželne oblasti so mu kljub tradicionalnim predsodkom do Judov dovolile prosto delovanje, njegovo podjetnost sta nadaljevali judovski družini Pincherle in Bolaffio iz Gorice. Zlasti slednja je pustila pomemben pečat v Ajdovščini, in sicer v gospodarskem političnem in kulturnem smislu. Med večinskim katoliškim prebivalstvom so nemočno živeli in uživali velik ugled. Oče Giuseppe/Jožef in sin Giacomo/Jakob Bolaffio sta dejavno sodelovala v ajdovskem gospodarskem, političnem in kulturnem življenju, v verskem pogledu pa so ostajali povezani z judovsko skupnostjo v Gorici. V Ajdovščini so vztrajali do odhoda v Gorico leta 1911. **Dr. Marjan Toš** v publikaciji celovito predstavlja slovensko pravičnico med narodi Zoro Pičulin iz Ljubljane. Zora Pičulin, zavedna Primorka, rojena 1. 1. 1911 v Solkanu, je pred izbruhom druge svetovne vojne živela in delala kot babica in poklicna varuška v Ljubljani. Veljala je za zelo prijazno in urejeno gospo, dobrega srca in prijaznega značaja. Ob aprilski okupaciji Kraljevine Jugoslavije je bivala v Makedoniji, kamor jo je povabila družina Gatenjo iz Skopja. Ko so bolgarske okupacijske oblasti spomladi 1943 izvedle množične deportacije makedonskih Judov v koncentracijsko taborišče Treblinka, je Pičulinovi uspelo rešiti malega Šaula Gatenjo iz

Skopja, rojenega leta 1941. Mali Šaul je pred aretacijami in deportacijami zbolel in je bil premeščen v bolnišnico, kjer je zanj skrbela varuška Zora Pičulin. Po spletu okoliščin ga je rešila iz bolnišnice in je kot edini član družine Gatenjo preživel vojno. Za pravičnico med narodi je bila razglašena leta 1975, ko je v spominskem kompleksu Yad Vashema zasadila drevo. Po vojni je živela v Ljubljani, kjer je 2. 6. 1998 umrla. Pokopana je na ljubljanskem pokopališču *Žale*. Tudi v tretjem zborniku je objavljen prispevek o genocidu nad Romi in Sinti, ki ga je prispevala **dr. Vera Klopčič**. S podobami Romov kot asocialnih posameznikov, kriminalcev in družbenih parazitov, katerih negativne lastnosti, zlasti nagnjenost h kriminalu so genetsko pogojene, trdovratne in nespremenljive, so oblasti spretno manipulirale in jih skozi zgodovino ves čas izkoriščale za izključevanje in segregacijo Romov. Izključno povezovanje Romov z nomadskim načinom življenja je med prebivalstvom ustvarjalo podobo Romov kot večnih tujcev, ki so že zaradi svojega načina življenja nevarni za družbo. Med 2. svetovno vojno so zlasti v državah z nacističnimi in fašističnimi režimi – in v tistih državah, ki so pristopile ali sodelovale s trojnim paktom – ponovno zaživel pred sodki do Romov in okrepile so se obtožbe, da so nevarni prenašalci nalezljivih bolezni, da so grožnja zdravju naroda, da so brezdnežji in tatovi. V različnih okoljih so oblasti načrtno izkoristile negativne stereotipe o Ciganih/Romih in dodatno spodbujale nezaupanje večinskega prebivalstva do Romov z negovanjem predstave kot o skupini s prirojeno nagnjenostjo h kriminalu.

Tako so opravičevale ukrepe pregona in oslabile odzivnost prebivalcev na trpljenje romskih žrtev.

Dr. Boris M. Gombač je na osnovi referata napisal znanstveni članek z naslovom *Risbe in pričevanje otrok iz koncentracijskih taborišč na italijanski vzhodni meji* (1942–1943). Razprava govori o interniranju slovenskih otrok v italijanska koncentracijska taborišča. Tema slovenskega interniranja je ena izmed tem, ki slovensko zgodovino polnopravno vključuje v evropsko. Uspeh je bil tudi, da so nekateri organizatorji za obeležje dneva spomina na holokavst izbrali temo interniranja slovenskih otrok v italijanska koncentracijska taborišča v programe spominjanja na ta genocid. Uspešnost tega projekta dokazuje še obuditev osnove radovednosti za ta pojav. Avtor osnovo svojega članka črpa iz kronologije slovensko-italijanske razstave *Ko je umrl moj oče*, ki govori o interniranju slovenskih otrok v italijanska koncentracijska taborišča. Glavna cilja razstave sta bila prepoznavanje in širjenje tega pojava. **Dr. Oto Luthar** je strnil zanimiva razmišljanja in nekoliko drugačne poglede na holokavst v tehtnem prispevku z naslovom *Podobe groze – Govorica najmlajših žrtev holokavsta med zgodovino in literaturo*. V svojem prispevku izpostavlja pomen literature za ohranitev spomina na preteklo dogajanje nasploh in spomina na holokavst posebej. Pri tem se opira na klasična literarna dela in na stripovske upodobitve. Med njimi je izbral dela (*Dnevnik Ane Frank, Maus, Berlin in Odkritje oz. iskanje ...*), ki posredno in neposredno tematizirajo spomin najmlajših judovskih žrtev fašizma in nacizma.

Alenka Markov, visoka uradnica v sektorju za človekove pravice slovenskega Ministrstva za zunanje zadeve je v zborniku predstavila uspešen projekt *Neznane sledi*. Ministrstvo za zunanje zadeve je v letu 2013 v sodelovanju z Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport, Zavodom RS za šolstvo in nekaterimi vodilnimi raziskovalci na področju holokavsta v Sloveniji izvedlo projekt ozaveščanja o holokavstu. »Pri načrtovanju projekta smo izhajali smo iz zavez, ki jih je prineslo članstvo v Mednarodni zvezi za spomin na holokavst leta 2011. V nekajletnem procesu včlanjevanja v to organizacijo, ki združuje 31 držav v aktivnostih, posvečenih izobraževanju, proučevanju in ohranjanju spomina na holokavst, je bil med drugim velik poudarek na šolskemu učnemu načrtu in obravnavi tematike holokavsta v njem. Želeli smo si izoblikovati sliko, s kakšnim poznavanjem holokavsta slovenska mladina zapušča osnovnošolske klopi in kje je prostor za dodatne napore pri poučevanju le-tega,« je zapisala Alenka Markov. **Mag. Franc Kuzmič** piše o poučevanju o holokavstu. V prispevku poskuša podrobneje spregovoriti o poučevanju o holokavstu v Sloveniji. Beseda *holokavst* je grška, in sicer holókaustos (hólos 'celota' in kaustós 'zažgan'), to pa dobesedno pomeni popolnoma sežgano oziroma pomenko žrtev ali daritev, sežgana na ognju. Besedo so od šestdesetih let prejšnjega

stoletja uporabljali v pomenu genocida nad Judi v drugi svetovni vojni. K prepoznavnosti je najbolj prispevala leta 1978 predvajana igrana ameriška televizijska serija o usodi sicer izmišljene nemške judovske družine. Pozneje so to serijo predvajali tudi v številnih evropskih televizijskih hišah. Besedo prav tako uporablja spominski muzej Yad Vashem v Izraelu. Toda z judovskega vidika je bolj ustrezna beseda šoa, ki je v uporabi v današnjem pomenu že od druge svetovne vojne. Tudi v slovenščini vse pogosteje nadomešča besedo holokavst. **Marjetka Berlič** zaključuje zadnje poglavje zbornika z razpravo o učenju o holokavstu na Osnovni šoli Draga Kobala v Mariboru. V zanimivem prispevku med drugim poudarja, »/.../ da cilji dela izhajajo iz posodobljenih učnih načrtov za pouk predmetov zgodovina ter domovinska in državljanska kultura in etika: vseživljenjsko izobraževanje, posameznikov položaj in vloge v najrazličnejših skupnostih, človekove in otrokove pravice, obsodba zločinov proti človeštvu, holokavst ter druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic«. OŠ Draga Kobala že nekaj let izjemno uspešno sodeluje z mariborsko Sinagogo in drugimi ustanovami pri organizaciji različnih projektov ob mednarodnem dnevu spomina na žrtve hlokavsta in se lahko pohvali z izvrstnimi izkušnjami.

Marjan Toš

**NOVI PRIPOMOČEK ZA
OZAVEŠČANJE IN UČENJE
O HOLOKAVSTU**

**NEZNANE SLEDI (JUDOVSTVO,
ANTISEMITIZEM IN HOLOKAVST
V SLOVENSKI ZGODOVINI).**

**Oto Luthar in Martin Pogačar
v sodelovanju z Evo Klemenčič,
Borisom Hajdinjakom, Marjanom
Tošem in Alenko Markov,
Ministrstvo za zunanje zadeve,
Ljubljana 2013, 24 str.**

Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije je izdalo in založilo drobno knjižico z naslovom *Neznane sledi (judovstvo, antisemitizem in holokavst v slovenski zgodovini)*, ki je namenjena predvsem ozaveščanju in učenju o holokavstu. Navidezno droben učbenik prinaša izjemno veliko koristnih in predvsem uporabnih informacij, ki bodo učiteljem in profesorjem služile za argumentiranje zgodovinskih dejstev, zlasti pa za povrnitev zgodovinskega spomina na najtemnejše poglavje 20. stoletja. Holokavst tudi ni nekaj, kar naj bi se zgodilo mimo nas, nekje daleč do današnje Slovenije, ta stereotip že dolgo predstavlja povsem napačno prepričanje. Uvodno besedo v knjižici, ki je nastala kot rezultat posebnega projekta, ki ga je Ministrstvo za zunanje zadeve lani pripravilo v sodelovanju z Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport ter Zavodom Republike Slovenije za šolstvo, je napisal zunanji minister Karel Erjavec. Ni slučaj, da je projekt nastal in bil voden ravno na zunanjem ministrstvu, saj je slovenska tradicionalna zunanjepolitična prioriteta področje človekovih pravic. Najboljša pot do njihove zaščite in uveljavljanja

pa je po besedah Karla Erjavca »/.../ učinkovito izobraževanje in usposabljanje. Z izobraževanjem o človekovih pravicah spodbujamo kulturo miru, nediskriminacije, spoštovanja in strpnosti ter tudi tako preprečujemo njihovo kršenje.«

Knjižica *Neznane sledi* je kljub relativni skromnosti dober učni pripomoček, po katerem bodo radi segali učitelji in profesorji zgodovine, ko se bodo lotevali tematike holokavsta. V osnovnih in srednjih šolah je zlasti pri pouku zgodovine temu temnemu poglavju 20. stoletja namenjenega premalo časa in prostora. A stvari se počasi premikajo na bolje in k pozitivnim spremembam zagotovo pripomorejo tudi projekti, kakršnega so se lotili na zunanjem ministrstvu, ki v okviru sektorja za človekove pravice koordinira tudi različne dejavnosti spomina na holokavst. Da je bilo še do nedavnega tega spominjanja pri nas dokaj malo ali skoraj nič, je tudi posledica neznanja in zmotnega prepričanja, da to poglavje naše zgodovine ni aktualno, saj se je zgodilo drugje in nas je zaobšlo. Avtorja knjižice, ki sta sama dobra poznavalca te tematike, uvodoma predstavita zgodovinsko ozadje antisemitizma in takoj za tem podata pogloblitve splošne informacije o nacizmu in holokavstu. Nato preide ta na domača tla in zgodovinsko zelo pregledno, zgolj informativno, predstavita še zgodovino Judov na območju današnje Slovenije in opišeta stanje judovstva tik pred začetkom druge svetovne vojne. Osrednje vsebine so vezane na obdobje okupacije in razkosanja jugoslovanske Slovenije med letoma 1941–1945 in temeljijo na osebnih zgodbah preživelih internirancev.

Neverjetno dokumentarna in sporočilno izjemno bogata je pripoved dveh prekmurskih internirank iz taborišča smrti v Auschwitzu, Elizabete Fürst, roj. Deutsch, iz Lendave in Erike Fürst iz Murske Sobote, ki sta tako rekoč še zadnji živi priči tragedije holokavsta v Prekmurju. Zdaj obe živita v Murski Soboti in ne skrivata grenke življenjske izkušnje, ki ju je odgnala daleč stran od doma in odtrgala od najdražjih domačih. Povedali sta svojo zgodbo, ki bo mladim v poduk in je zagotovo ne bodo mogli pozabiti. Tako kot tudi ne pripovedi Miriam Steiner Aviezer, ki je svojo pot v taborišče smrti sicer opisala v romanu *Vojak z zlatimi gumbi*, v knjižici *Neznane sledi* pa je ponovila pripoved o grozi ločitve od staršev, predvsem od mame. V tem delu so objavljeni tudi podatki o slovenskih internirancih v nemških, italijanskih, madžarskih in hrvaških koncentracijskih taboriščih z navedbami smrtnih žrtev. Posebej je dodana kolona o smrtnih žrtvah v teh taboriščih, pri čemer je daleč na prvem mestu tovarna smrti Auschwitz-Birkenau, kjer je umrlo 440 slovenskih Judov.

Sklepni del knjižice zelo na kratko obravnava razmere po vojni, ko se je iz taborišč vrnila le peščica Judov. V holokavstu je življenje izgubilo skoraj 87 % vseh Judov, ki so pred drugo svetovno vojno živeli na območju današnje Slovenije. V Prekmurje se je vrnilo vsega 65 ljudi. Ti so nato doživeli grobo nacionalizacijo premoženja in druge ukrepe komunističnih oblasti,

zaradi česar se je večji del preživelih po letu 1948 odselil v Izrael in ZDA. V pokrajini ob Muri so ostali samo še ostanki ostankov. Na koncu knjižice je objavljeno še kratko poglavje o slovenskih pravičnikih. Gre za ljudi, o katerih doslej ni bilo veliko znane, ki so med drugo svetovno vojno nesebično pomagali Judom in pri tem tvegali svoja življenja. Njihova imena so javno objavljena v parku spomina muzeja Yad Vashem v Jeruzalemu. Med njimi je tudi sedem slovenskih pravičnikov. To so Uroš Žun, Andrej Tumpej, Zora Pičulin, Ivan Breskvar, Ljubica in Ivan Župančič ter Franjo Punčuh. Pripravljena sta še dva predloga za nove pravičnike, med njimi tudi za ljudi, ki so reševali prekmurske Jude leta 1944 pred deportacijami v taborišča smrti.

Knjižico bogatijo izbrane fotografije in dokumentarno gradivo, njeno posebno bogastvo pa so na zelo enostaven način obrazloženi pojmi o holokavstu in antisemitizmu. Dodani so sezname mladinske literature o holokavstu, spletnih strani z informacijami o holokavstu in filmov o holokavstu. Na zadnji strani so objavljene barvne oznake v koncentracijskih taboriščih, ki jih redko srečamo celo v znanstvenih besedilih o tej tematiki. V tem je pravzaprav tudi dodana vrednost publikacije, ki bo uporabna za učitelje, učence, profesorje in dijake. Namenjena je zlasti slednjim.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@uni-mb.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: na disketi ali CD-ju (ime datoteke) in odtisnjen na papir. Obsega lahko do dve avtorski poli po 30 vrstic na stran.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be handed in on a CD (Filename) or sent by email and printed on paper. The contributions should not exceed 216 pages type-written double spaced pages (30 lines per page).
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.
The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.
8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.
Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.
References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.
References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.
9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektoriranje – *Proofreading*
Alenka Valh Lopert

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €